

ELS TERCIARIS A CATALUNYA DURANT ELS SEGLES XVII I XVIII

VALENTÍ SERRA DE MANRESA

MOTS INTRODUCTORIS

Aquest article l'estructurarem en tres apartats. En primer lloc oferim una visió general del terç orde¹ franciscà durant l'època moderna. Seguidament mirem d'aproximar la projecció i vida d'una fraternitat concreta del terç orde dominicà durant els segles XVII i XVIII i, finalment, donem algunes pinzellades històriques sobre la resta dels tercerols adscrits als mendicants (agustinians, carmelitans, servites, mínims, trinitaris i mercedaris) en el mateix període, espigolades de diversa documentació (principalment de fonts impreses d'època).

1. Terciari, o tercerol, és aquell fidel cristià que, sense deixar la vida pròpia de l'estament secular, professava una *Regla*, amb la finalitat d'assolir una major perfecció evangèlica, sota la direcció i guiatge d'algun orde mendicant. Tot i l'existència de terciaris dominicans, carmelitans, agustins, servites, mínims, etc., foren els tercerols franciscans els de major projecció i incidència social. Una descripció històrica, molt general, sobre els terciaris franciscans d'obediència caputxina l'ofereix l'article enciclopèdic *Tertius Ordo Saecularis* (dins *Lexicon Capuccinum*, cols. 1678-1682); una visió molt detallada i completa sobre l'estructuració, costums i aspectes legislatius dels terciaris, ens és abastada a l'obra del P. HILARI DE PARIS, *Liber Tertii Ordinis S. Francisci Assisiensis* (Ginebra 1888) i, una primera aproximació històrica a la Catalunya moderna, vam oferir-la recentment; Vg., V. SERRA DE MANRESA, *Els terciaris franciscans a l'època moderna, (segles XVII i XVIII)*, a *Pedralbes* 14 (1994) pp. 93-105.

ELS TERCEROLS FRANCISCANS AL LLARG DELS SEGLES XVII I XVIII

Al llarg de la divuitena centúria els frares caputxins de les distintes Províncies europees, després de superar un llarg contenciós amb els menors observants,² els quals es creien amb l'exclusiva d'erigir fraternitats del Venerable Orde Tercer [=VOT al llarg de tot l'article], assolirien donar un gran increment al Terç Orde d'obediència caputxina esdevenint una de les principals dedicacions pastorals de la projecció «ad extra» dels framenors caputxins, i també una possibilitat d'obtenir vocacions, entre els terciaris joves, per al primer i segon orde franciscà.³ Oferim, tot seguit, una visió panoràmica de la VOT franciscana al llarg dels segles XVII i XVIII, quan els terciaris deixen de ser un «ordo poenitentium», esdevenint, cada vegada més, una moda aristocràtica que possibilitava l'ascens social en aquella complicada compartició de la societat estamental de llavors. En aquest sentit, doncs, s'introduïren una sèrie de mitigacions i de reformes en el compromís de vida i, sobretot, en l'hàbit de penitència. Aquella primitiva túnica talar, penitent, modesta i de severa forma que, des de finals del segle XIII havia estat el distintiu extern dels terciaris, tot donant una idèntica nota d'austeritat tant a les estances dels palaus com als tallers dels gremis, després del Renaixement, en una societat sensiblement modificada (la qual començava ja d'experimentar els primers signes de

2. La documentació registra aquesta llarga polèmica; per exemple els caputxins de Vic expliquen així la fundació del terç orde franciscà d'obediència caputxina: «La 3ª Regla de N. Sto. Padre San Francisco se fundó en este convento [el año 1704]. La causa porque se fundó fue: sabiendo el R.P. Comisario del Remedio que nosotros dábamos hábitos de la 3ª Regla, y que casi todos se venían a nosotros temiendo que ellos se quedarían sin terciarios, presentó una respuesta al P. Bernardo de Llavaneras requiriéndoles [...]»; [Arxiu de la Corona d'Aragó (= ACA al llarg de tot l'article), Monacales-Universidad, Leg. 46, s.f.: «De quando y cómo fue fundado en nuestro convento de Vique la 3ª Regla del P. San Francisco»].

3. Per exemple, el llibre d'annualitats de la VOT de Sarrià anota que: «Jaume Marjanat [Margenat] y Angli (dos cognoms que encara figuren al nomenclàtor actual dels carrers de Sarrià) pagà les anualitats de 1799 i 1800 i ara religiós caputxí»; i que Eulàlia Barceló, després de pagar les anualitats de 1820 a 1830 «ara religiosa caputxina professa». També els terciaris franciscans nodriren de vocacions d'altres ordes mendicants, com el cas de Josep Amat que, el 1821, era «Religiós profés de St. Francesch de Paula», etc.; [Vg. ACA, «Monacales-Universidad». Vol. 282: *Llibre en que se conté y consta los germanos y germanas terciarias que pagan cada any per lo aniversari, anys 1779-1833*].

secularitat), l'hàbit talar era un compromís massa pesat tant per als estaments benestants i aristocràtics, com per als artesans, puix el trobaven excessivament molest i incòmode per a poder realitzar llurs tasques. Serà el papa Juli II qui, l'any 1508 decidirà reduir l'hàbit de penitència dels terciaris a la simplicitat d'un escapulari consistent en dues amples tires de llana que cobrien el pit i l'espatlla, cenyint-lo amb el cordó seràfic. Aquesta peça de roba, però, eren ben pocs els qui la mostraven externament i, molt sovint, *els* i *les* que havien professat als ordes tercers ocultaven l'hàbit de penitència (reduït ja a un simple i minúscul escapulari), sota les robes més vistoses i mundanes. Amb el temps, especialment a partir de les concessions que donà el papa Climent XI l'any 1704, l'escapulari passaria ja a la mínima expressió, fins a assolir les dimensions actuals, que l'han reduït a dos minsos retalls rectangulars de tela. Durant els segles xvii i xviii els terciaris de Barcelona adscrits als menors observants, tanmateix, tenien encara prescrit l'ús d'hàbit talar: «Lo hàbit dels germans ha de ser una túnica o sotanilla de color del Hàbit del Primer Orde, capa y sombrero del mateix, ab son cordó. Les Germanes vestiran així mateix Hàbit del mateix color ab son escapulari y cordó, sens ningún género de curiositat».⁴

En els segles de l'època moderna, principalment durant el segle divuitè, la seriositat i rigor de la professió religiosa en els ordes de penitència (en tots, no sols en el franciscà), degenerà pràcticament en una mena de devoció externa, la qual era motiu d'ostentació de la religiositat dels estaments aristocràtics i benestants, d'una banda, i de l'altra, era quelcom cobejosament recercat com a font de promoció i privilegi des dels estaments menestrals de les ciutats. Durant el segle xvii, el moviment d'atracció vers la VOT franciscana es generalitzà moltíssim, a causa del zel que desplegaren les distintes branques del franciscanisme reformat hispà que, al llarg de la dissetena centúria, s'havia proposat, com un dels principals objectius, la difusió i promoció del terç orde i, per això, tant en els Capítols Generals com en els Provincials, se n'aconsellava la promoció i expansió. Aquesta promoció franciscana contagià l'aristocràcia d'arreu d'Europa quan, els framenors que exercien la funció de confessor reial, induïren a vestir l'escapulari franciscà als sobirans i sobiranes de la Casa d'Àustria, Savoia i Gonçaga, principalment. La cort hispana, en temps de Felip III,

4. Vg. V. SAPERA, *Joyell Preciós*, (Barcelona 1714), Cap. III: «De la forma del Hàbit», p. 6.

ingressà en bloc al Terç Orde franciscà i, l'exemple de Felip III i Margarida d'Àustria s'estengué a bona part de la noblesa castellana⁵ que, tot d'una, entrà també a la «milícia seràfica». Per exemple, s'incorporaren a la VOT, Juan de Velasco, Conestable de Castella; també el Comte de Lemos (que Cervantes li dedicà el «Quixot») i la seva esposa Caterina de Zúñiga, els quals moriren cenyits amb el cordó seràfic i, semblantment, el mateix Cervantes, Calderón de la Barca, Lope de Vega i Murillo, pintor franciscanista per excel·lència, eren membres del terç orde franciscà.⁶

La creixença experimentada de la VOT franciscana, a partir del

5. Aquesta puixança del Terç Orde (i gran acollida entre els alts estaments de la societat) durant la dissetena centúria resta recollida, per exemple, a l'obra de GUILLEM BALET, *Sumari de la Regla y Ordinacions de la Tercera Orde de Penitència de nostre Pare Sant Francesch* (Barcelona 1646) Cap. X: «Catálogo dels Sants Canonitzats y Beatificats, y de moltas personas Illustres de dita Tercera Orde [...]: en lo any de 1631 en sols la vila de Madrit passavan de sis mil personas las que militavan baix desta santa y venerable Tercera Regla de Penitència; y que en la Casa Real de Espanya, després del Rey Don Phelip III, que morí ab aquest sant hàbit, lo prengueren també lo Rey Phelip Quart, la Reyna Doña Isabel de Borbon, y los Sereníssims Infants don Ferrando, y doña Maria de Austria, que avuy és Emperatriu. Y finalment en Lisboa lo any 1645, en lo dia de S. Lluís Rey de França, la Reyna de Portugal muller de Don Joan Quart prengué lo hàbit desta Tercera Orde de Penitència, y ab ella lo prengueren no sols totes les damas de son Palacio, [sinó] també moltas senyoras de títol de aquell Regne, que és pera alabar a Déu, y animar als altres a que fassen lo mateix». (El llibre, publicat a Barcelona el 1646, fa referència a la separació de Portugal i, curiosament, no parla de l'annexió de Catalunya a França; de fet la germana ministra de les terciàries era «La señora doña Hierònyma de Cardona», i és prou coneguda la fidelitat dels Cardona a la monarquia hispana).

6. Si a la nota anterior teníem notícia dels membres que integraven la Junta de la VOT de Barcelona l'any 1646 (a través del llibretó publicat per Guillem Balet), pel que fa a l'any 1667 (quan el P. Saperà era Comissari i Visitador de la VOT adscrita als framenors observants), ho sabem mercès al llibretó *Joyell Preciós* (ff. 37-38); Junta que llavors estava formada per: «Geroni de Novell, Cavaller: Ministre; Rev. Dr. Pau Puig-Rubí, pvre.: Discret Major; Rev. Francisco Brianchó, pvre.: Discret; Rev. Ioan Moles, pvre.: Discret; Rev. Francesch Llevino, pvre.: Discret; Joseph Jover, Donzell: Discret; Gaspar Matalí, Mercader: Discret; Llorenç Font, Vidrier: Discret; Vicent Fàbregues y Serrà, Ciutadà Honrat de Barcelona, Secretari; Don Olaguer de Erill y de Orcau, Síndich; Francesch Febrer, Fuster: Vicari del Culto Diví», i pel que fa a les dones: «La Senyora Maria de Boxadós y Gualbes, Ministra; Dona Maria de Iosa, Mestra de Novícies y Discreta Majora; Dona Petronilla Roger y del Paz, Discreta; Dona Maria Clariana y Dardena, Discreta; la Senyora Teresa Mora, Discreta; la Senyora Esperança Crexell, Discreta; la Senyora Marianna Trías, Discreta; la Senyora Mariàngela Gastany, Discreta».

Capítol General de 1606, celebrat a Toledo, en bona part ens és explicada, tal com ja hem insinuat, per la possibilitat d'ascens que significava entrar al terç orde, i així assolir privilegis i exempcions d'importància, equiparant-se moltes vegades als membres de l'estament eclesiàstic gaudint, a voltes, del dret de ser jutjats només per tribunals de l'Església,⁷ tot i que als manuals devocionals propis del Terç Orde s'indica sovint que: «los Tercers seculares no són exempts de llurs ordinaris Jutges seculares, y los Frares y Monjas ho són com los demás Religiosos y Religiosas».⁸ Tot això, doncs, explica la insistència, en els títols i subtítols dels llibres que servien per a regular la vida privada, pregària i assemblees de terciaris; títols en què, clarament, s'insisteix en les indulgències i privilegis que gaudien els tercerols franciscans, per exemple, el «Butllari de las *Indulgèncias y Gràcias* de la Tercera Orde de Penitència de N.P.S. Francesch», o bé «La Venerable y Esclarecida Orden Tercera; sus grandes excellencias, *Indulgencias y Privilegios*»,⁹ etc. Aquestes indulgències i privilegis, tan-

7. Tanmateix Lleó X ja llevà la immunitat judicial als terciaris, tal com ho explica J. MONTEYS a *Via Sacra* (Barcelona 1699), pp. 49-51: «que la Tercera Orden de Penitencia que instituyó N.S.P.S. Francisco en el estado secular se iguala a todas las Religiones Mendicantes en la comunicación de todas las Indulgencias, Privilegios y Gracias, exceptuando solamente lo que les quitó el Concilio Lateranense [durant el Concili Laterà V, 1517] sub Leone X [...]; lo que les quitó a los Hermanos de la Tercera Orden en el Concilio Lateranense es la inmunidad en quanto al fuero secular, determinándose que estuviessen sugetos a las cargas y contribuciones de las Repúblicas, y que el día de Pascua estuviessen obligados a recibir la Eucharistía en su Parroquia y los demás sacramentos de su cura, excepto el sacramento de la Penitencia. Y todo lo demás se les quedó confirmado». A la fraternitat dels tercerols del convent de St. Francesc de Barcelona hi havia determinada l'expulsió d'aquells que ingressaven al terç orde només per l'afany de privilegis; [Vg.: V. SAPERA, *Joyell Preciós* (Barcelona 1714), p. 25: «Los Germans y Germanes que pretenen eximir-se de la jurisdicció Eclesiàstica i Secular i de pagar delmes o tributs que los demás feels vassalls de Sa Magestat estan obligats a pagar, o pretenen altres privilegis extraordinaris, contravenint al que ordena lo Concili Lateranense y lo papa Leo dezè, dehuen ser excluits del Orde, y lo Papa Sinto IV [Sixte IV] posa excumunicació contra los Religiosos que per açó los ayudarán»].

8. Vg. V. SAPERA, *Joyell Preciós*, f. 14 Les beates (terciàries seglars amb vot de castedat que, sovint, solien viure comunitàriament), sí que gaudien del privilegi d'exempció, tal com explica el mateix P. Saperà: «Las Beatas que feyen vot de castedat baix dita Regla del Papa Nicolau IV, las quals gozaven també de dita exempció, encara que fossen merament seculares y no visquessin collegialment» (Ibidem, f. 18).

9. Aquests subtítols, els hem extrets de les obres detallades seguidament, i que citarem diverses vegades: A. ARBIOL [ofm], *Los Terceros Hijos del Humano Serafín*.

mateix, no eren pas per a tothom, puix l'accés a la VOT restava vetat als suspects d'heretgia o descendents de jueus. Efectivament, en el capítol primer de la Regla que professaven els terciaris franciscans, en la versió catalana en ús durant el segle XVIII hi llegim l'acurada descripció del «modo de examinar als que volen entrar en aquesta orde», formulada d'aquesta faísó:

*«Determinem, que los que tindrán de ser rebuts á aquesta forma de vida, sian primerament examinats de Fé Católica y Obediència a la S[anta] Iglesia y, si fermament la professan y crehuen, podrán seguramente ser admesos a dita Orde. Però guardi's cuydadosament lo no admetrer en manera alguna á aquesta Orde algun Heretge ó suspitós de heretgia, ni á ningún que estiga infamat. Y si's trobás [h]aver-se rebut alguns dels dits, sia quant antes presentat als Inquisidors de la heretgia, porque lo castigán».*¹⁰

La Venerable y esclarecida Orden Tercera de Nuestro Seráfico San Francisco. Refiérense sus gloriosos Privilegios, Regla, Leyes, Estatutos y Sagrados Exercicios; sus grandes Excellencias, Indulgencias y Privilegios Apostólicos (Saragossa 1697, amb una segona edició el 1706); pel que fa a les fraternitats de terciaris del Principat, Vg. l'obra d'ATANASI DE BARCELONA [ofmcap.], *Jardí Seráfich. Buillari de las Indulgèncias y Gràcias de la Tercera Orde de Penitència de N.P.S. Francesch*, (Barcelona 1705, amb una segona edició el 1774); N.A. ALCOLEA [ofm], *Manual de Terceiros, o resumen de los Privilegios, Gracias e Indulgencias que [h]oy gozan todos los Hijos de la Venerable Orden Tercera de Nuestro Padre San Francisco segun antiguas y modernas concesiones apostólicas [...]* (Barcelona 1778) i, finalment Vg.: V. SAPERA [ofm], *Joyell Preciós y adorno de l'ànima devota [...]* *Conté la Regla, Ordinacions, Exercicis, Gràcies é Indulgèncias de la Venerable Orde de Penitència de N.P.S. Francesch* (Barcelona 1714) pp. 82-83: «De les gràcies y Indulgències que gosan los de la Tercera Orde».

10. Vg. *Jardí Seráfich*, Cap. I, pp. 31-33 Semblantment, els terciaris adscrits als franciscans observants seguien aquestes mateixes disposicions a l'hora de rebre nous candidats al Terç Orde; Vg. G. BALET, *Sumari de la Regla y Ordinacions de la Tercera Orde de Penitència de nostre Pare Sant Francesch* (Barcelona 1646) f. 48 r: «Si saben que lo pretendent, ni dits sos pares y avis, sian estats, o sian Moriscos, Moros o Jueus en sa lley, ni sian estats penitenciats per lo Sant Ofici»; Vg., també l'obra de V. SAPERA, *Joyell Preciós* (Barcelona 1714, l'aprovació data però de 1667), Cap. 1, f.5: «De la informació [que] se ha de rebre dels qui han de entrar en dita Tercera Orde: los qui han de entrar en dita Tercera Orde, han de ser no suspects de error algun, y si algú dels admesos tindrà, o [h]aurá tingut algun temps estos defectes, sia en continent expellit della, y denunciat al Sant Ofici de la Inquisició per a ser castigat».

Després d'aquestes prescripcions legislatives hi ha, seguidament, uns comentaris de l'editor en els quals especifica que: «la averiguació no és menester quan ja consta y és persona coneguda y de il·lustre sanch»¹¹ i, a propòsit d'aquesta mateixa qüestió, a l'edició saragossana de la Regla comentada del terç orde, dins les notes explicatives de la Regla dels tercerols franciscans, el comentarista és encara més primmirat a l'hora d'indicar la manera de realitzar les informacions per a rebre els candidats al terç orde:

*«Quando el que desea tomar el hábito de esta Venerable Orden Tercera, fuere Señor o Señora de título, caballero o sacerdote de notoria nobleza, familiar del Santo Oficio, ú de conocida calidad por su estado, o si fueren hermano ó hijo de otros hermanos de la Tercera Orden, se pueden omitir las informaciones que dispone la Regla».*¹²

Aquest mateix text, més avall, afegeix encara una nova limitació als qui sol·licitaven l'admissió al terç orde: «no se deve conceder el hábito a persona alguna que no tenga oficio o hacienda con que sustentarse para que no sea ocasión de murmurar en los pueblos para mendigar y ser gravosos a los demás».¹³ La Regla dels tercerols franciscans, en època moderna, manté encara la prohibició medieval d'usar i portar armes,¹⁴ però com que llavors hi havia molts nobles i cavallers a les files del terç orde, i aquest estament privilegiat s'identificava precisament amb el lluïment ostentós de l'espasa, el comentarista de la Regla Tercera usada a Catalunya esbandeix així el problema: «quan se prohibeixan las armas, [la Regla] no parla de las armas comunas, que serveixen de adorno, com las espasas».¹⁵ En aquest

11. Ibidem, Cap. II, p. 34: «se nota que en terras no suspitosas de heretgia, o no havent-hi circumstància que induesca rahonable suspita, no és necessari lo tal examen».

12. A. ARBIOL, *Los Terceros hijos...* p. 20.

13. Ibidem, p. 21. Vg., també V. SAPERA, *Joyell Preciós* (Barcelona 1714) Cap. II, f. 23: «per ningún cas se done lo hàbit [de la VOT] á persona que no tinga ofici per sustenar-se, perque demanant almoyna no'ns fassan onorosos á la República».

14. Vg., per exemple, V. SAPERA, *Joyell Preciós*, Cap. VII, f. 7: «No poden portar armes ofensives sino ab llicència del Ministre y per defensa de la Santa Fe Católica y de la Pàtria».

15. *Jardí Seráfich*, p. 31. A propòsit d'usar o no armes, el P. HILARI DE PARÍS, al *Liber Tertii Ordinis*, Cap. VII «De Armis», pp. 667-668, escrivia: «Impugnationis

mateix sentit, semblantment, als «Estatutos Generales» de Saragossa que s'aplicaven a les fraternitats de la VOT d'Aragó i Castella, a propòsit de si era o no lícit als terciaris de portar armes diu:

*«se determina que aquellos Hermanos de esta Orden [Tercera], aunque sean de aquellos que se les permite llevar el hábito descubier-to, puedan ceñir espada, porque este género de armas se ha reducido a decencia y ornamento de los hombres».*¹⁶

Tanmateix, tot i aquesta mitigació en l'observança de la Regla de la VOT, les obligacions espirituals i caritatives dels terciaris estaven molt ben delimitades i, en algunes fraternitats, els zeladors locals s'havien de fixar en el compliment, o no, de les pràctiques prescrites als membres adscrits a la VOT, car en el capítol XIIè de la Regla hi llegim que:

*«oygan cada dia Missa, si cómodament podan, y cada mes junten-se tots á ohir Missa solemne en la Iglesia o lloch ahon los Ministres ordenarán; y cada hu dóna un diner al que diu Missa, lo qual júntia dita cantitat y la repartesca degudament en[tre] los germans i germanes pobres, y principalmente entre los malalts, y als difunts que no tenan las exèquias dels funerals».*¹⁷

Als tercerols se'ls recomanava molt la comunió freqüent,¹⁸ i també tenien prescrits un seguit de dejunis al llarg de l'any, com ho descriu el

---

arma secum Fratres non deferant, nisi pro defensione Romanae Ecclesiae, Christianae fidei, etiam terrae ipsorum aut de suorum, licentia ministrorum»; és a dir, que amb permís dels ministres locals, durant l'època moderna (a diferència dels segles medievals), els terciaris podien servir-se de les armes per a defensar la pàtria o la fe catòlica.

16. A. ARBIOL, *Los Terceros Hijos...* p. 29.

17. *Jardí Seráfich*, pp. 40-41.

18. Vg. V. SAPERA, *Joyell Preciós*, ff. 39-40: «Encara que és veritat que la Regla assenyalà sols las Tres Pasquas principals per la comunió [Nadal, Pasqua de Resurrecció i Pentecosta], se's ordenat que tots los quarts diumenges del mes hi hage comunió general per que vagen més ben disposats á la Professó del Via-Crucis que's fa totes les tardes dels dits diumenges [...] Cada quart diumenge [hi ha] Missa de Comunió General a l'altar de N. Senyora de la Concepció de los claustros del Monastir de St. Francesch, confessant y combregant en dita Missa ab molta devoció».

P. Vicenç Saperà al «Joyell Preciós»: «Dilluns y Dimecres no han de menjar carn sens necessitat, sinó és que en dits dias hi [h]agués festa principal [...]. Tots los divendres del any dejunaran, salvo lo dia de la Nativitat del Senyor si cau en divendres. De Tots Sants a Pasqua dejunaran los Dimecres y Divendres; y desde Sant Martí a Nadal tots los dias exceptuadas las Germanas prenyadas y treballadors». ¹⁹ També hi havia determinades un seguit de visites mensuals a la presó i hospital:

«Se'n aniran á les cambrades y acudint á lo millor que puga, los rentaran los peus, mans y cara donant-los algun regalo del que portaran previngut [...]. Acabada la visita se'n aniran tots junts á la Iglesia o Capella de dit Hospital y allí diran la Salve per dits malalts. [...] Ab la mateixa forma se ajuntaran nostres germans un dia cada mes per anar a visitar los presos y encarcelats, tenint preparada alguna almoyna de pa y vi, y fer-los fer per algunas Germanes [de la VOT] una olla acomodada». ²⁰

Per a vetllar, doncs, el compliment de les obligacions espirituals preceptuades per la Regla hi havia l'ofici de zelador que, en el directori publicat a Saragossa el 1697, el descriu així:

«El oficio de Zeladores, es mirar con prudencia, secreto y caridad el modo con que viven los Hermanos, y como guardan la Regla y las Constituciones; y si algunos en estas cosas faltaren con frequencia y mal exemplo, avise al Ministro, para que ponga remedio. Y nótese que no deven zelar en orden a las mugeres casadas, porque esto pertenece a sus maridos». ²¹

També, durant la dissetena i divuitena centúries, el capítol IV de la Regla del terç orde, mantenia la prohibició medieval de no assistir a balls i festes ²² i, a propòsit d'això, a l'edició de la Regla per a les

19. Vg. V. SAPERA, *Joyell Preciós*, Cap. V: «De la abstinència i dejuni» ff. 6-7; tanmateix al Cap. XVIII, f. 10 v hi llegim que: «lo Visitador per causa justa pot dispensar en los dejunis y altres austeritats de la Regla».

20. Vg. V. SAPERA, *Joyell Preciós*, Cap. XI, f.54: «De la visita a l'Hospital», Cap. XII, f.56: «De la visita a la Càrcel».

21. A. ARBIOL, *Los Terceros Hijos...* p. 44.

22. Vg., per exemple, V. SAPERA, *Joyell Preciós*, Cap. IV: «No han de anar á convits, comèdies, jochs, danças ni altres vanitats, ni gastar diners en això».

fraternitats franciscanes seglars de la Catalunya Setcentista s'expliciten, també, aquest seguit de prohibicions entre les quals hi ha l'assistir a les curses de braus: «sia-los totalment prohibit lo anar á convits deshonestos y veurer comèdies, córrer los bous, duelos, jochs ó dansas». ²³ Tanmateix, els Estatuts de Saragossa, als quals comparativament, sovint ens hem referit, no parlen pas de curses de braus i deixen oberta la possibilitat de participar als convits nupcials de parents pròxims: «en ninguna manera vayan a combites, autos, juegos, danzas ni comedias profanas. No se les prohibe el hallarse en los casamientos de sus deudos y amigos, donde se solemnizan con la gravedad y la modestia devida». ²⁴

L'extensió de l'article no ens permet pas d'aproximar-nos a la vida «ad intra» de la VOT: estructuració, funcionament, càrrecs, ²⁵ etc., tan sols esmentem ací que, tal com preceptuava el capítol XV de la Tercera Regla, els càrrecs s'havien de renovar necessàriament: «donant-se los officis per temps limitat, y ningún Ministre sia perpetuo, sinó per cert temps determinat». ²⁶ Pel que fa a l'organització i govern de la

23. *Jardí Seràfich*, p. 36.

24. A. ARBIOL, *Los Terceros Hijos...* p. 25 Tanmateix, a la *Regla de Penitentes* de la VOT de Cadis, de l'any 1766, es prohibia expressament als tercerols l'assistència a les curses de braus, igual que a Catalunya: «A todos los Hijos de este Orden [Tercero] prohibe el Santo Padre el ir á Comedias, Toros, Danzas y fiestas, y así se exhorta, en especial a los de hábito descubierto, se abstengan de semejantes actos».

25. Els oficis i càrrecs dins de la VOT ens són descrits a l'obra del P. ATANASI DE BARCELONA, *Jardí Seràfich*, i els més importants eren els de Ministre, Discrets (o consellers), Secretari, Mestre de Novicis, Sagristà, Zeladors, Andadors (aquests eren els encarregats d'avisar les variacions en els horaris, actes extraordinaris, etc.), infermers. Les terciàries tenien els mateixos càrrecs. Vg. també la relació de càrrecs i serveis de la Junta de la VOT que aporta el P. Vicenç Saperà a *Joyell Preciós*, f. 16: «Per quant lo Capítol 15 de la Regla no assenyalà quins ni quants han de ser los officis de la Orde [Tercera], declaram ser los següents: Comissari, Visitador, un Ministre y un Secretari, sis o vuit Discrets, un Síndich [o Tresorer], Vicari de Culto [o Sagristià] y un Mestre de Novicis. Y entre les Germanes, una Ministra, sis o quatre Discretas y una Mestre de Novícies».

26. *Jardí Seràfich*, p. 42. Els tercerols ubicats al convent de St. Francesc, subjectes als framenors observants, feien les eleccions el dia de l'Ascensió del Senyor, i renovaven els càrrecs cada trienni. Vg. *Joyell Preciós*, f. 31: «La elecció del Ministre y Ministra, Discrets y Discretas, se farà lo dia de la Ascensió del Senyor, de tres anys en tres anys» i, pel que fa a la reelecció del Ministre disposava que: «Lo Ministre y Ministra que [h]auran acabat son ofici, no poden ser elegits per lo trienni següent, sinó que resten per aquest trienni Discrets Majors, com a més enterats de les coses de l'Orde [Tercer]; però passat el trienni po[d]ran ser elegits altre vegada *ad libitum* dels Germans o Germanas» (Ibidem, f. 34 v).

VOT, molt breument, indiquem tan sols que, a semblança del primer orde, els framenors, el sistema de decisió i govern dels tercerols eren els Capítols triennals, en els quals es prenien els acords més importants i, a més, es renovaven els càrrecs. Al text del cerimonial es recomanava que ningú no es negués a acceptar els càrrecs confiats, sense una causa justa, i que s'exercissin pel temps fixat d'una manera acurada i responsablement. A cada fraternitat del terç orde hi havia un Ministre local (un home per a les fraternitats masculines, i una dona per a les femenines), amb els respectius consellers o discrets, en nombre de quatre (a les fraternitats més grans eren sis o vuit),²⁷ a més dels que ho eren per dret: Secretari, Tresorer o Síndic, i Mestre de Novicis (a més dels andadors (2), sagristà, infermers (2) i zeladors (2) que, tots plegats, solien formar la Junta Local de la VOT). El germà i germana Ministre havien de vetllar pel bon compliment i observança puntual de la Regla, el bon funcionament de la Junta, i moderar les despeses i ingressos. El Mestre de Novicis era un dels càrrecs més importants, car incidia directament en la formació de les candidates i candidats; de tal manera que, a voltes, eren sacerdots seculars que havien professat al terç orde els que exercien el càrrec de Mestre de Novicis i, sovint també germà Ministre. El secretari tenia la responsabilitat de redactar les actes de la Junta i de mantenir al dia el llibre de vesticions i professions.²⁸ El tresorer havia de custodiar les almoines, pagar les despeses i administrar els béns de la fraternitat, sempre en diàleg amb el Ministre. Els infermers havien de visitar els terciaris malalts, assistir-los en les seves necessitats, i procurar que morissin amb la recepció dels sagraments de l'Església. Els andadors²⁹ tenien cura de passar els avisos de les celebracions i actes diversos de la VOT a tots els membres,

27. V. Saper a *Joyell Preciós*, f. 27, diu que: «Los Discretos han de ser sis dels [germans] més graves, y si és possible de tots los estaments».

28. El P. Saper a *Joyell Preciós*, f. 28, el descriu així: «Lo Secretari se elegirà que sie expert en escriurer y comptes, lo qual continuarà tot lo que se farà en dita Tercera Orde [y anotarà els] noms dels qui entraran y professaran, tant homens com donas, y portarà lo compte del depòsit».

29. Aquest era l'únic càrrec que solia ser remunerat econòmicament, Vg. V. SAPERA, *Joyell Preciós*, f. 30: «al qual [Andador] donaran algun salari per subvenció dels treballs [que] té entre any. Lo mateix faran las Germanes en ordre a la Andadora, y porque en esta ciutat [de Barcelona] és tan gran lo número de dites germanes, que és impossible poder complir una sola Andadora, podran ser dues o més».

(principalment l'hora dels enterraments)³⁰ i els zeladors vetllaven, junt amb el Ministre, pel recte compliment de la Regla, de tal manera que, els terciaris desobedients i perjudicials a la fraternitat franciscana seglar eren amonestats fins a tres vegades a mantenir-se dins les obligacions conretes amb la professió de la Regla, i si no s'esmenaven, eren expulsats del Terç Orde.

El consiliari (anomenat P. Comissari) solia ser un sacerdot caputxí del primer orde (o dels framenors observants, si era adscrita a algun de llurs convents del Principat), i si la fraternitat de terciaris era ubicada lluny d'algun convent de caputxins, el rector del poble solia tenir cura de l'animació espiritual dels tercerols,³¹ però amb el permís del Comissari de la VOT, que sempre era un sacerdot caputxí (o franciscà pel que fa als tercerols d'obediència observant), encarregat de coordinar totes les fraternitats de terciaris de la Província i, ocasionalment, de visitar-les canònicament, amb la comesa explícita de vetllar per l'observança de la Regla, amonestar al compliment dels deures propis dels franciscans seglars i, cas de convenir, imposar alguna penitència correctiva. Es procurava que aquesta visita es desenvolupés cada any, o bé durant el trienni.³²

Malgrat que, durant els segles xvii i xviii, s'hagi de parlar

30. Els terciaris tenien especial obligació d'assistir a les exèquies dels membres de la VOT, Vg. V. SAPERA, *Joyell Preciós*, Cap. IV, f. 42: «De la assistència als enterros. Tenen obligació los Germans y Germanas avisats per lo Andador, acudir a qualsevol Iglesia ahont se enterra lo Germà o Germana difunt; y lo aguardarán en la porta de la Iglesia y lo aportarán fins al lloch [que] ha de estar mentres se diu lo ofici, y acabat lo ofici tornaran [a] portar lo cos fins en lo lloch ahon ha de estar enterrat, y pregaran per ell conforme diu lo Capítol 13 de la Regla».

31. Durant els segles xvii i xviii hi ha una certa «clericalització» en el govern de les fraternitats de la VOT, de tal manera que algunes aconsellaven que el germà ministre fos un sacerdot secular profés del terç orde, com és ara el cas de Barcelona, per exemple [Vg. V. SAPERA, *Joyell Preciós*, f.27: «Lo Ministre sia Sacerdot, profés del Orde [Terçer] y persona grave: y si [el Ministre] és Secular, sia de qualitat y bon exemple, advertint que no ha de ser elegit ningú en Ministre que primer no sia estat Discret»].

32. Els tercerols de Barcelona adscrits als framenors obervants tenien la Visita el quart diumenge de Pasqua, Vg. V. SAPERA, *Joyell Preciós*, Cap. III, f. 42: «De la Visita Anual. La dominica quarta passada Pasqua, si's troba present lo Pare Visitador, quant no altre dia lo que li paraixerà, propose la Visita y lo següent Diumenge té lo Capítol de Culpas dels Germans y la Dominica següent de les Germanes, al qual Capítol dehuen tots acudir per a complir la penitència que'ls serà donada per les faltes y descuyts que [h]aurán comesos entre any».

necessàriament, d'una forta davallada en el vessant penitencial i espiritual dels membres del Terç Orde franciscà, tampoc no es pot afirmar que tot fos només exterioritat (ben al contrari!), car existiren a diverses poblacions del Principat, grups de terciaris molt exigents en la vida espiritual i en les pràctiques ascètiques, àdhuc durant el segle XVIII. Efectivament, al llarg de la divuitena centúria és encara molt perceptible l'activa participació de terciaris i terciàries, sobretot franciscans, a distintes iniciatives d'assistència social i caritativa, i fins d'instrucció pública. Pel que fa a la fidelitat a les observances citem, a tall d'exemple, el cas d'Olot, on, al llarg de tota l'època moderna, els terciaris manifestaren una gran radicalitat i observança. Cada diumenge s'aplegaven per a la pregària en comú (les germanes a les tres de la tarda i, després, els germans a les quatre); congregades les germanes, el P. Comissari o l'assistent espiritual, girava el rellotge de sorra i començava, tot seguit, la funció litúrgica amb la recitació de la Corona franciscana a la Mare de Déu, seguida de les Lletanies, l'Estació al Santíssim i Parenostres del Cordó.³³ Després es feia mitja hora de meditació o prèdica, que acabava a tres quarts de quatre; llavors es procedia a la cerimònia de l'adoració de la Creu. A les quatre s'iniciava la funció dels germans, on es procedia de la següent manera: al punt de les quatre un germà terciari prenia una testa de calavera a una mà, i a l'altra hi duia un ciri encès; es col.locava agenollat a la porta de la Capella, i amb exhortacions pietoses sobre la mort i la vanitat del segle, exhortava els germans a entrar devotament i amb compunció a la Capella, els quals, a mesura que entraven, feien postració a terra mentre recitaven «Oh Altíssim Déu meu, ací hi ha postrada aqueixa ànima pecadora». El sacerdot, després de girar el rellotge de sorra, començava la funció tot dient: «Domine labia mea aperies», i mentre els terciaris s'anaven col.locant reverentment als llocs respectius (sempre per ordre d'antiguitat, segons la professió), el celebrant feia l'Asperges al volt de tota l'Església. Tot seguit es recitava el «Paternoster, Confiteor Deo & Miseratur» i, una volta resat el «Veni Sancte Spiritus», començava

33. Aquesta era la pregària pròpia dels terciaris, inicialment determinada per als que no sabien llegir, en substitució de la recitació de l'ofici diví. Vg. V. SAPERA, *Joyell Preciós*, ff. 7-8: «Diguin lo Ofici Diví, y los qui no saben llegir, diran per Matinas dotze vegadas lo Pare-Nostre ab Glòria Patri, y per cada una de las horas [canòniques] set vegadas lo Pare-Nostre y Glòria Patri y dos vegadas lo Credo; que tot ve a ser cinquant quatre Pare-Nostres, set vegades lo Glòria Patri y dos Credos».

la meditació. Acabat aquest espai d'oració mental, els germans terciaris feien la deixuplina a la mateixa església, en comú i a les fosques,³⁴ mentre recitaven les oracions assenyalades en el directori o devocionari de la VOT;³⁵ en acabar, mentre s'arreglaven la roba, deien uns Parenostres pel Sant Pare, pels governants i per la prosperitat i expansió del Terç Orde. Després, encesos ja els canelobres dels altars, resaven l'Estació al Santíssim, o bé els Parenostres del Cordó, i es procedia a l'adoració de la Creu, la qual cerimònia es desenvolupava així: el frare caputxí, assistent espiritual, a peu descalç, col.locat al final de l'església, feia una prostració mentre recitava l'oració «Adoramus te Christe», a la qual responien els terciaris; alçat, a la meitat de l'església feia una altra prostració igual que l'anterior, i finalment, la tercera es realitzava davant mateix del Sant Crist que hi havia col.locat, per a l'adoració, enfront de l'altar. Tots els terciaris procedien igual, de dos en dos, des del final de l'església. Quan s'acabava l'adoració de la Creu, llavors sortien devotament de la capella i, un d'ells, prenent novament el cap de mort i el ciri (recordem la virulència de les pestes olotines del segle XVII), s'agenollava a la porta i repetia les mateixes jaculatòries i invocacions de l'entrar. Aquest pietós exercici de l'adoració de la creu i la deixuplina, entre els tercerols de Barcelona subjectes als framenors observants, més encertadament, tenia lloc cada divendres i, el P. Vicenç Saperà ens el descriu així:

«Los divendres, al pondre's el sol, se junten los Germans [terciaris] en dita Capella, així Eclesiàstichs com Seculars, y posada una taula que per dit efecte se té, ab una cadira y un Sant Christo sobre la taula ab dos candeleros ab ciris encesos, llitg [llegeix] lo Pare Comissari una meditació de Fr. Luis de Granada ú Fra Pere de Alcántara, ó altres y si li apar anyadir algunes breus paraules per mouer més los cors dels Germans, y tenen un rato de oració mental. Després fa senyal lo Pare Comissari y amaguen lo llum y fan la

34. Una bona descripció de com es practicava aquesta deixuplina durant els segles XVII i XVIII, l'ofereix GUILLEM BALET a *Sumari de la Regla y Ordinacions de la Tercera Orde de Penitència de nostre Pare Sant Francesch* (Barcelona 1646) f. 66 v: «y després de [h]aver estat un rato en contemplació meditant lo que se ha llegit, se amagarà lo llum hi es tindrà disciplina mentre dura lo Psalm del Miserere...»

35. Vol dir l'obra d'ATANASI DE BARCELONA, *Jardí Seràfich*, (Barcelona 1705); amb diverses edicions al llarg del segle XVIII.

disciplina cantant lo psalm Miserere ab les oracions acostumades [...], y tret lo llum se fa la estació del Santíssim Sagrament ab los braços en creu, y se dóna fi al acte ab un respons per los difunts. En est acte o exercici dehuen acudir tots los Germans»³⁶

A Olot el quart diumenge de cada mes hi havia exposició del Santíssim a les tres de la tarda,³⁷ i a les quatre el Via Crucis, que acabava amb l'adoració de la Creu, tal com es feia cada diumenge. La pràctica del Via Crucis, a més, tenia lloc tots els divendres de l'any i, de manera més solemne i pels carrers olotins, la tarda del diumenge de Rams i, també, per les festivitats de la Santa Creu de maig i setembre. Cada segon diumenge, les terciàries, tenien una missa de comunió general a les vuit del matí (i els homes el quart diumenge), en la qual es feia un sermó a càrrec de l'assistent espiritual. Poc abans de combregar els membres del terç orde feien un acte d'humilitat prostrant-se a terra (recordem que l'influx de l'espiritualitat jansenista apartà els fidels de la comunió freqüent), tot dient: «Perdoneu, germans, les moltes ofenses i escàndols que us havem donat» i llavors, devotament, s'atansaven a rebre la Sagrada Comunió. Semblantment, també es celebraven misses de comunió general els dies de gran solemnitat: Nadal, Pasqua, Pentecosta, festes dels Sants Patrons del Terç Orde (Sant Lluís de França i Santa Elisabet d'Hongria), la solemnitat de la Puríssima i, junt amb la comunitat dels frares caputxins, celebraven conjuntament i amb gran esplendor les festes de Sant Francesc d'Assís, Sant Antoni de Pàdua i Sant Feliu de Cantalici. Per carnaval els terciaris organitzaven funcions de desgreuges, amb l'exposició del Santíssim i prediques a propòsit. En totes aquestes pràctiques pietoses, ara

36. Vg. V. SAPERA, *Joyell Preciós*, ff.45-46: «Exercicis dels Divendres».

37. Aquesta Exposició del Santíssim, entre els tercerols barcelonins, tenia lloc cada primer dimecres de mes amb una cerimònia de gran relleu i amb la presència dels músics cecs de la Boqueria, tal com ho explica el P. Sopera a *Joyell Preciós*, Cap. VII, f. 45: «En la ciutat de Barcelona tenim ordenats los Dimecres del mes en esta forma: lo primer [dimecres de mes] se té lo Santíssim Sagrament patent desde les tres horas de la tarda fins a cerca de les sis, y en est espay se té tres quarts de oració mental, y toquen los Ciegos la música sorda, que tot mou gran devoció, cantant las llettras devotas y se resa la Corona á la Mare de Déu y després los Ciegos cantan las Lletanias ab un to molt devot y se dóna fi a l'acte reservant lo Santíssim Sagrament y dient en últim lloch un respons per las ánimas. Lo segon dimecres se donen los hábits [...], lo quart dimecres de llitg la Regla y Ordinacions».

esmentades, el terç orde d'Olot era molt sever i rigorós, bastaven tres faltes d'assistència no legitimades a la funció litúrgica per a ser expulsats de la VOT i, semblantment, tampoc no eren admesos a la professió de la Tercera Regla aquells que, durant el noviciat, no s'havien portat exemplarment.³⁸

Semblantment, a Barcelona, els tercerols del convent de Sant Francesc celebraven un solemne Via-Crucis, de gran impacte, pels claustrals del convent tal com explicita el P. Saperà al seu «Joyell Preciós» (redactat i aprovat el 1667 i publicat el 1714):

«Tots los quarts diumenges del mes a las tres horas de la tarda se ajuntaran tots los Germans y Germanas en la Iglesia de Sant Francesch per a assistir a la Professó de la Via-Crucis que's farà per los claustros del Convent, y porque's vage ab la devoció y compostura religiosa que tal representació demana, se compondrà en esta forma: Primerament van tres sacerdots ab sos bonets lo un dels quals porte una creu de fusta llisa sens mollura alguna; los dos altres una collaterals ab una atxa en la mà. Luego segueixen las Germanas de dos en dos anant devant las novícias [y] las demás cadascuna per son grau, y en últim lloch las Germanas Discretas y Ministra; després dellas venen los Germans ab lo mateix ordre y concert, a la fi dels quals va un germà en lo mig de la Professó, vestit de una túnica de tela morada, cuberta la cara ab una cabellera y una corona de espinas en lo cap y una soga de espart en lo coll, carregat de una creu de quinze palms a imitació de la que portà Christo. A son costat aniran lo Pare Comissari y altre Religios. Luego seguirá la comunitat dels Religiosos y sacerdots de la Tercera Orde, ço és los Religiosos á mà dreta, porque los sacerdots [seculars] de la Tercera Orde no porten hàbit de cor. Dos dels Religiosos diran ab to baix y devot la Lletania»³⁹

A inicis del segle divuitè, concretament l'any 1725, el Papa Benet XIII publicava una butlla de gran transcendència: la «Paterna Sedis Apostolicae», en la qual es declarava el terç orde: «veritablement

38. La història i desenvolupament dels terciaris olotins fou estudiada per BASILI DE RUBÍ, *Història del Terç Orde d'Olot. Compilació de documents* (Barcelona 1936).

39. Vg. V. SAPERA, *Joyell Preciós*, ff. 40-41: «De la Professó de la Via Crucis del Dimarts Sant y altres que se oferiran entre any»

un orde religiós, distint de qualsevol confraria, car té una Regla aprovada per la Santa Seu, noviciat, professió religiosa i hàbit».⁴⁰ Tanmateix, tot i la solemnitat d'aquesta declaració pontifícia, a la segona meitat del segle XVIII s'encetà una forta davallada dels ordes tercers (i no sols els franciscans) arreu d'Europa; d'una banda l'haver d'afrontar els reptes dels temps moderns i, de l'altra, l'haver de remuntar excessives intromissions regalistes que dificultaven l'activitat i vida dels ordes tercers vinculats als mendicants. Pel que fa a les fraternitats de la VOT d'obediència caputxina al Principat, la supressió dels ordes religiosos i la desamortització de 1835, ocasionà que moltes comunitats de terciaris quedessin desemparades i sense l'assistència espiritual dels consiliaris; d'altres, però, malgrat les dificultats del moment, es mantingueren encara florents sota la direcció del clergat secular i, també, de religiosos caputxins exclaustats; de fet, aquests grups de terciaris que superaren els anys difícils de l'exclaustació serien la llavor germinal de la represa extraordinària dels terciaris, que s'esdevindria durant el pontificat del papa Lleó XIII, a finals de la centúria passada.⁴¹

40. El Papa féu aquesta declaració solemne, car durant el segle XVII s'havia polemitzat a propòsit de si la VOT era o no orde veritable; per exemple, a l'obra de G. BALET, *Sumari de la Regla y Ordinacions de la Tercera Orde de Penitència del Pare Sant Francesch* (Barcelona 1646), pp. 22-23, es planteja aquesta qüestió a la qual Guillem Balet dona una solució mitja: «que si bé dita Tercera Regla de seculars no és pròpiament vera Religió (=Orde), tampoch és sols confraria o germandat com altres, sinó que és verdadera Orde y Regla de penitència»; d'una manera semblant s'expressa el P. Sopera al *Joyell Preciós* (Barcelona 1714) f. 17: «dita Tercera Orde de Seculars no és pròpiament vera Religió, tampoch no és simple Confraria o Germandat com altres, sinó que és verdadera Orde y Regla de Penitència per las personas seculars qui volen viurer Religiosament y perfectament estant-se en sas pròpias casas».

41. Aquesta recerca sobre els tercerols franciscans s'ha realitzat exclusivament, amb fonts impreses d'època. Un estudi de la vida dels terciaris franciscans i caputxins en els anys del segle XVIII, a través de les fonts manuscrites, ens revelaria aspectes particulars i la fesomia pròpia de cada fraternitat de la VOT: les famílies que les integraven, recursos econòmics, acció assistencial, celebracions particulars, etc; però això desbordaria el nostre treball. La rica documentació sobre els terciaris franciscans (tant els d'obediència caputxina com els adscrits als observants) es troba dispersa a la Secció «Monacals» de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, a l'Arxiu Històric dels Franciscans de Catalunya, i a l'Arxiu Provincial dels Caputxins de Catalunya, principalment.

ELS TERCARIS DOMINICS A LA BARCELONA DELS SEGLES XVII I XVIII

A l'apartat anterior hem abastat una visió general a propòsit dels terciaris franciscans al llarg dels segles XVII i XVIII, on posàvem ja de relleu l'evolució del terç orde en època moderna, quan els vells ordes de penitència medievals (principalment els d'inspiració franciscana i dominicana) esdevingueren una cobejosa possibilitat d'ascens i promoció social (i també una font de privilegis i de notables exempcions), en aquella consolidada compartimentació estamental de la societat d'Antic Règim. Efectivament, al llarg de la dissetena i divuitena centúries l'afiliació a les nombroses confraries llavors existents, i també al «Venerable Orde Tercer» reflectia, minuciosament i acuradament, l'estratificació i categories diverses d'una societat molt jerarquitzada.⁴² I, malgrat que, en principi, germandats, confraries i terç orde restessin oberts a la recepció de qualsevol dels «Christífideles laici» que desitgés d'ingressar-hi per intensificar les pràctiques de pietat i vivència religiosa, aquesta entrada de fet, era força restringida (àdhuc exigint la puresa de sang com hem vist més amunt),⁴³ puix que molt

42. A la darrera edició de la *Guía Práctica de los Hermanos de la Venerable Orden Tercera de N.P. San Francisco*, (6^a ed.) (Barcelona 1954, la primera edició és de l'any 1889), preparada per Josep de Calassanç de Llavaneres [el futur Cardenal Vives i Tutó], hi llegim, encara que: «La Tercera Orden goza de los Privilegios de exención y de precedencia [...]. El derecho que tiene la Venerable Orden Tercera de ocupar lugar preferente en las procesiones, entierros u otros actos públicos, respecto a las otras congregaciones de laicos (llámense cofradías o hermandades, etc.); lo cual se ha de entender también de la Archicofradía del Santísimo Sacramento en las procesiones en que se lleva la Santísima Eucaristía» (Cf., pp. 75-76).

43. Per exemple, els terciaris franciscans no admetien ningú que estigués «infamat», i només els candidats al terç orde s'estalviaven les informacions «quan ja és persona coneguda y de illustre sanch»; [Vg. ATANASI DE BARCELONA, *Jardí Seràfich* (Barcelona 1774), Cap. II, p. 34]. Pel que fa al terç orde dominicà, a l'obra de F. BOIGUES, *Regla y modo de vivir en la Milicia de Jesu-Christo*, (Barcelona 1748) p. 95, al tractar de l'admissió no esmenta l'exigència de puresa de sang, tan sols indica que: «esta admisión no se haga sinó por el [Padre] Maestro Director, u otro de su licencia, y por el Prior de la Hermandad». Els darrers manuals de la VOT dominicana, exigeixen, encara, acurades informacions a propòsit dels candidats al terç orde; [Vg., per exemple, L. FANFANI, *Manual del Terç Orde de Sant Domingo* (Barcelona 1930), p. 47: «ningú no serà admès al Terç Orde si, previ un diligent examen i fins una prova suficient, segons el prudent judici del Director, no consta que el postulant és Catòlic, de vida honesta i de bona fama»]. L'any 1934, el Mestre General de l'Orde Dominicà insistia de nou en la conveniència d'una certa rigidesa a l'hora d'admetre els candidats

sovint, cada estament havia anat configurant la pròpia associació (força tancada en si mateixa); sobretot i de manera destacada, els grups d'artesans i menestrals que, segons la diversitat d'oficis, s'aplegaven corporativament en una o altra confraria amb elements propis en el vestuari que els distingia i acreditava en les cerimònies públiques, principalment a les processons, on restava perfectament visualitzada aquesta estratificació social, tal com suggestivament ha posat de relleu l'hispanista W.J. Callahan.⁴⁴

A més d'aquests aspectes ara assenyalats, cal tenir present la forta dimensió assistencial i benèfica de moltes d'aquestes associacions de «Chistifideles laici»; principalment les fraternitats de terciaris (i sobretot terciàries) tant els tercerols mínims, servites, agustinians, mercedaris, trinitaris, o carmelitans com, sobretot, els d'adscripció dominicana i franciscana. Aquests darrers, els terciaris dominics i franciscans, tenien cura d'algunes sales pròpies en hospitals municipals, destinades als membres malalts de la VOT; uns aspectes assistencials que assoliren gran vigoria al llarg dels segles xvii i xviii a partir de la revitalització (i a voltes restauració) del terç orde, principalment en l'àmbit hispano-portuguès, francès i italià. Per exemple, a propòsit d'aquest vessant assistencial, l'any 1697 la beata Marie Poussepin (1653-1744) fundà a Saintville una comunitat del Terç Orde de Sant Domènec per a utilitat de la parròquia, instrucció de la joventut i servei als malalts; fructuosa i pionera experiència, que acabaria convertint-se en la primera comunitat dominicana femenina de vida apostòlica [i actual congregació de germanes dominiques de la Presentació,⁴⁵ de projecció pràcticament mundial]; interessantíssima i innovadora acció assistencial que, d'alguna manera, també desenvoluparen les terciàries dominiques de la ciutat de Barcelona, en aquesta mateixa època, tal com veurem més endavant.

Aquesta aproximació a la VOT dominicana la podem centrar a la ciutat de Barcelona (la qual cosa permetrà de saber les famílies que

---

al terç orde, recordant que el mínim d'edat estava fixat per la Regla en 18 anys [Vg. *Analecta Ordinis Fratrum Praedicatorum*, Vol. 42 (Roma 1934), p. 346].

44. Vg. W. J. CALLAHAN, *Iglesia, poder y sociedad en España, 1750-1814*. Nerea, Madrid 1989, pp. 63-64 [ed. original: Cambridge 1984]

45. Sobre els orígens i primera expansió de la fundació dominicana de Saintville, Vg. la monografia de T. POUAN, *Un siècle des Annales de la Présentation* (Tours 1904).

formaven part de la VOT dominicana⁴⁶ barcelonina); i a més, hem pogut preparar-la amb fonts manuscrites, molt poc explorades, conservades a la Secció Monacals de l'Arxiu de la Corona d'Aragó,⁴⁷ tot i que també comptem amb l'existència de fonts impreses⁴⁸ d'època, que, si bé de no tanta qualitat com les de la VOT franciscana usades a l'apartat anterior, ens aporten, òbviament, significatives notícies a propòsit

46. Generalment s'indica l'any 1405 com a fundacional de la VOT dominicana, en temps del pontificat d'Innocenci VII; Vg. CALASANÇ DE LLAVANERES, *Guia pràctica de la VQT* (6^a ed.), Barcelona 1954, p. 35: «En efecto: la Iglesia nos presenta solamente cuatro Terceras Órdenes solemnemente aprobadas: la de San Francisco, la de Santo Domingo, la de los Padres Servitas y la de San Francisco de Paula. La Tercera Orden de San Francisco fué aprobada por Nicolás IV en 1289; la de Santo Domingo, por Inocencio VII en 1405; la de los Padres Servitas, por Martín V, en 1424; la de San Francisco de Paula, por Julio II, en 1506». Els terciaris agustins, carmelitans i trinitaris no tenien butlla d'aprovació solemne.

47. Les principals fonts manuscrites que han alimentat aquesta aproximació històrica al terç orde secular que hi havia implantat al convent de frares predicadors de Santa Caterina de Barcelona són: *Espéculo de la Tercera Orden de N[uestro] P[adre] S[anto] Domingo de Guzmán* [ACA, *Monacales-Universidad*, Vol. 130]; *Resoluciones de Señors* (=Llibre de Resolucions) [ACA, *Monacales-Universidad*, Vol. 132]; *Hàbits y Professions de Señoras*, Anys 1780-1835, [ACA, *Monacales-Universidad*, Vol. 135]; *Recibo de la Tercera Regla del P.S. Domingo; & Gasto de la Tercera Regla de N.P. St. Domingo de Sta. Catharina V. y M. de Barcelona*, Anys 1738-1826; [ACA, *Monacales-Universidad*, Vol. 321]. Al llarg del treball ja no indicarem més la signatura de la seva col·locació en els fons «Monacals» de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, i n'abreujarem el títol de cada manuscrit.

48. Vg. principalment: FRANCESC BOIGUES (O.P.): *Regla y modo de vivir en la Milicia de Jesu-Christo, Tercera Orden de Penitencia de S. Domingo de Guzmán. Su fundación, nombres, privilegios e indulgencias que goza; personas insignes en santidad que ha dado a la Iglesia; y Santos Exercicios con que sirve a Dios; la que está erigida en el convento de S. Cathalina M[ártir] de Barcelona*. Barcelona, Imp. J. Jofís [1748] (segurament de 1748, segons les indicacions de les aprovacions; i també segons una anotació del llibre del: *Gasto de la Tercera Regla*, del gener de 1748, que ja registra una sortida per a l'adquisició d'aquest primer manual de la VOT dominicana: «per un llibret de la Tercera Regla per lo Hospital»); és també força antiga (de difícil datació però, indubtablement del segle XVIII) l'obra de JOSEPH-DOMINGO SURIA (O.P.): *Regla y Constituciones de la Tercera Ordre intitulada primerament de la Milícia de Jesu-Christ; y después de la Penitència del P. S. Domingo de Guzmán, ab notas y reflexions molt útils per sa intelligència y observància*. Girona, s.e., s.d. Poc abans de l'exclaustració (i amb llarga vigència durant els anys d'exclaustració, per a les comunitats de terciàries dominiques que vivien als beateris, animades pels religiosos dominics exclaustrats), sortí el llibretó: *Regla o forma de viurer dels germans y germanas del Orde de Penitència del P.S. Domingo de Guzmán, fundador del Orde de Predicadors; dividida en vint y dos capítols, confirmada per los Sumos Pontífices*

de la vida i organització del terç orde dominicà. Al llarg, doncs, d'aquestes ratlles mirarem d'aproximar-nos a la vida i pràctiques espirituals dels terciaris i terciàries dominicans a l'àmbit de la Barcelona dels segles XVII i XVIII, amb algunes referències a l'acció assistencial i a l'organització interna, i ens fixarem, també, en l'origen professional o social dels terciaris dominics d'aquesta època.

Segons el que llegim al manuscrit: *Espéculo de la Tercera Orden de N.P.S. Domingo*, el terç orde dominicà fou organitzat originàriament per Simó de Montfort, amb un caràcter marcadament militar, i en aquest sentit, primitivament eren anomenats: «Germans de la Milícia de Jesucrist»⁴⁹ [semblaria que aprovats per Innocenci III amb aquesta específica finalitat, el 10 de juliol de 1210]; després, assolides les victòries contra els càtars i perdut el caràcter militar, per influx del franciscanisme i en connexió amb els moviments penitencials medievals es reorganitzarien i s'anomenarien «Germans de la Penitència de St. Domingo, per a repel.lir ab la penitència todas las invasiones diabòlicas».⁵⁰ La primera compilació legislativa fou enllestida per

---

Innocencio VII y Eugeni IV l'any 1439, manant sia novament observada. Vich, Imp. Valls, 1825 i; semblantment per a les fraternitats hispanes de llengua castellana, fins a la nova Regla de Pius XI de 1923, vigi la: *Regla de los Hermanos y Hermanas de la Tercera Orden de Penitencia de N.P. Sto. Domingo.* València, Imp. Martínez, 1847. Pel que fa als textos legislatius de la VOT dominicana, renovats ran de la publicació de Codi de Dret Canònic el 1917. Vg. la nova Regla (aprovada per Pius XI el 23 d'abril de 1923) a l'obra de L. FANFANI, *Manual del Terç Orde de Sant Domingo.* Traduït i adaptat pel P. Tomàs Serra. Convent de Santa Caterina, Barcelona 1930; i també, Vg. S. FUSTER, *Manual del Terciario Dominicano* (València 1956). Ran del Concili Vaticà II la VOT dominicana experimentà una gran renovació i, òbviamment, es dotà amb nova legislació que trobem aplegada a: *Estatutos de la Orden Seglar Dominicana*, Editorial OPE, Guadalajara 1972.

49. Títol servat, encara, en alguns manuals i directors publicats durant el segle XVIII; Vg., per exemple: J.D. SURIA: *Regla y Constituciones de la Tercera Orden, intitulada primerament de la Milícia de Jesu-Christ; y después de la Penitència del P. S. Domingo [...].* Girona, s.d. (s. XVIII). Sobre aquests mateixos aspectes, Vg., també, F. BOIGUES, *Regla y modo de vivir.* (Barcelona 1748), Cap.I: De la Fundación de la Tercera Orden de Sto. Domingo»; Cap. II: «De sus nombres» i Cap. III: «De su antigüedad e indulgencias».

50. *Espéculo de la Tercera Orden*, f. 4 (aquest és l'origen històric tradicional de la VOT dominicana, segons Ramon de Càpua). L'aprovació solemne com a terciaris tingué lloc l'any 1405, durant el pontificat del papa Innocenci VII. Cal tenir present que, el vessant penitencial adquirit durant l'època medieval, tot i les mitigacions

Munio de Zamora, Ministre General de l'Orde de Predicadors, l'any 1285; que més tard seria convertida en Regla pel Papa Innocenci VII l'any 1405, i de nou aprovada pel Papa Eugeni IV el 1439. Durant el segle XVII, a semblança de les altres fraternitats de la VOT, experimentaria importants modificacions⁵¹ i deixaria de ser un orde de penitència segons l'estil medieval,⁵² tot donant especial prioritat a

---

ocorregudes durant els segles XVII i XVIII, es mantingué encara notablement (prioritzant, però, els aspectes assistencials); tanmateix es conserva sempre l'aspecte penitencial en els títols dels manuals i directoris de la VOT. Vg. per exemple: *Regla o forma de viure dels germans y germanas del Orde de Penitència del P. S. Domingo de Guzmán*. Vich, Imp. Valls, 1825. Una breu síntesi sobre l'origen de la VOT dominicana, l'ofereix SEBASTIA FUSTER, a *Manual del terciario dominico* (València 1956), p. 12: «Frente a las fuerzas heréticas albigenes que saqueaban y destruían los templos, Domingo de Guzmán creó una «Milicia de Jesucristo», compuesta por elementos seculares, con el fin de defender, incluso con las armas, la libertad eclesiástica. Así, mientras él y sus frailes atacaban con las palabras, la Milicia lo hacía con las armas. Desaparecido más tarde el peligro albigeno, y carente por tanto de finalidad la Milicia, ésta quedó transformada en Orden de Penitencia».

51. L'autor del *Espéculo de la Tercera Orden*, f. 4, al redactar la història de la «Tercera Orde, vulgarment dita Tercera Regla de Penitència de Nostre Patriarca P. S. Domingo [...] i eregida en lo Convent de Sta. Catharina [...] de la Ciutat de Barcelona», ens indica, ja de bell antuvi, que el terç orde dominicà sofrí importants modificacions en època moderna: «Breu notícia del origen y primer institut, nom y progressos, mudansa de Institut, y nom de dita Tercera Orde y de sa institució en esta Ciutat de Barcelona».

52. Tanmateix, no es perd mai la consciència de ser un orde religiós integrat per seglars; Vg. F. BOIGUES, *Regla y modo de vivir*, (Barcelona 1748) p. 47: «los terciarios no son Religiosos con todo su rigor, ni puramente seculares»; visió força semblant a la dels terciaris franciscans de Barcelona ja en el segle anterior, [Vg. G. BALET, *Sumari de la Regla y Ordinacions de la Tercera Orde de Penitència* (Barcelona 1646) p. 22-23: «que si bé dita Tercera Orde de seculars no és pròpiament vera Religió [=orde], tampoch no és simple Confraria o Germanat com altrás, sinó que és verdadera Orde y Regla de penitència»]. Vg., també, CALASANÇ DE LLAVANERES, *Guía Práctica de la V.O.T.* (Barcelona 1954), pp. 19-20: «los terciarios, aunque seculares deben ser asimilados a los Religiosos [...]; dice Benito XIII en su Bula *Paterna Sedis Apostolicae*, que la Tercera Orden es verdadera y propiamente una Orden, puesto que ella tiene su Regla propia, aprobada por la Santa Sede, su noviciado, su profesión y un hábito»]. Els terciaris dominics de Barcelona, en el *Manual del Terç Orde de Sant Domingo* (Barcelona 1930), cap. VIII, hi trobaven aplegades les disposicions penitencials vigents encara a primers de segle, principalment els dejunis: «A més dels dejunis i les abstinències de l'Església, els Terciari no impeditos dejunaran en la vigilia de les festes del Santíssim Rosari, del Pare Sant Domingo y de Santa Caterina de Siena. Serà, a més, lloable si, informats sempre amb l'esperit de penitència de l'Orde i de la Regla antiga, dejunen tots els divendres de l'any».

d'altres aspectes com: la formació espiritual dels tercerols, el foment de l'Eucaristia, l'acció caritativa i social, i sense perdre del tot el caràcter penitencial, car, semblantment als terciaris franciscans barcelonins, tenien també prohibit d'assistir a convits, espectacles i curses de braus.⁵³ Tots aquests aspectes als quals ara fèiem referència resten molt ben explicitats al Llibre del *Espéculo de la Tercera Orden*, quan ens indica les finalitats complementàries dels tres ordes integrants de la família dominicana: «Primer Orde: vida mixta de activa y contemplativa; porque son fi és la predicació y ensenyansa [origi]nada del estudi; Segon Orde: té per fi la vida contemplativa; Terç Orde: vida activa reduhida a exercicis de caritat al pròxim com [és] redimir captius, servir als malalts y demés obres de misericòrdia»;⁵⁴ sense oblidar, tanmateix, l'interès dels seglars de professar a la VOT dominicana per assolir privilegis i exempcions, la principal de les quals era l'equiparació dels terciaris dominics als familiars del Sant Ofici,⁵⁵ situació prou cobejada en la societat hispana de llavors. Aquesta vida dels tercerols dominics, pràcticament reduïda a exercicis de pietat i de caritat, assolí, doncs, un gran desenvolupament quan l'any 1665 s'esdevingué una «mudansa d'Institut»; llavors la vella fraternitat penitencial del terç orde dominicà⁵⁶ (molt reduïda i formada pràcticament només per dones), rebria una nova embranzida i una forta dimensió d'acció caritativa i assistencial. Efectivament, l'any 1665, a inicis del provincialat de Tomàs de Rocabertí només quedaven a la fraternitat de la VOT dominicana de Barcelona dues terciàries professes i, tot donant una nova orientació als tercerols, es prepararen per a la professió un grup d'homes i un gran contingent de dones, segurament

53. Vg. F. BOIGUES, *Regla y Modo de vivir*, p. 96: «no asistirán a danzas, ni bayles, ni a vanos espectáculos como son toros, farsas o luchas». Al *Manual del Terç Orde de Sant Domingo* (Barcelona 1930), cap. IX, demana als tercerols que: «evitin els passeigs inútils i massa dissipats; no vagin a balls ni a espectacles vans o a convits mundans».

54. *Espéculo de la Tercera Orden*, ff. 4-5. Vg., també, F. BOIGUES, *Regla y Modo de vivir* (Barcelona 1748), p. 189

55. Vg. F. BOIGUES, *Regla y modo de vivir*, p. 64: «por su Instituto son familiares del Santo Tribunal de la Inquisición».

56. Vg. *Espéculo de la Tercera Orden*, f. 9: «fou restablerta [la VOT] a Santa Catharina el 1665, perquè antes de dit any se trobavan terciàrias en Barcelona, com tot se infereix y és de veurer en un llibre antich de professions de N[ost]ra Tercera Orde».

procedents de la «Confraria del Santíssim Sagrament» (dita també de Minerva) que hi havia al convent de Santa Caterina de Barcelona; d'ací l'interès dels tercerols barcelonins a desenvolupar processons eucarístiques i a fomentar actes de «Comunió General», ran d'aquesta represa.⁵⁷ L'aproximació a la forma de vida dels terciaris (i terciàries) dominicans a la ciutat de Barcelona dels segles XVII i XVIII ens és relativament fàcil, car es serva una acurada descripció del que realitzaven al llibre d'actes o «Llibre de Resolucions», on hi ha la consuetud de les ordinacions, acords, festes i activitats,⁵⁸ i també de les eleccions dels membres de la Junta, dels «oficials» o càrrecs especials al servei de la fraternitat de terciaris. Semblantment al *Espéculo de la Tercera Orden* s'assenyala, clarament, que aquets membres es distribueixin a la Junta segons l'estament: tres membres del clergat secular, tres de l'estament militar o noble, tres entre mercaders i artistes, i tres dels menestrals, en total dotze.⁵⁹ Les eleccions tenien lloc el dia de la processó anomenada «de l'enterrament de la Mare de Déu» celebrada el 22 d'agost, octava de l'Assumpció.⁶⁰ Els oficials eren sis: Prior eclesiàstic, Subprior Secular [=seglar], Mestre de Novicis, Clavari,⁶¹ Oïdor de comptes i Infermer major; el mandat era per un bienni i, cada any, se'n renovaven tres per cooptació entre els membres de la Junta, és a dir, els tres que cessaven del seu càrrec nomenaven

57. Vg. l'obra del P. ANTONI SOLER (O.P.): *Río del Parayso, dividido en quatro braços, aplicado a la Orden de Predicadores*. Imp. Lacavalleria, Barcelona 1629; i Vg., també: *Estatuts que solen tenir les Confraries del Santíssim Sagrament, dites de la Minerva*. Barcelona, Foment de Pietat Catalana (Col. «Bona Llevor», n. 112), s.d.

58. Vg. «Nota de las funciones que practica, y en què se emplea per lo discurs del any la Tercera Regla u Orde de Penitència de N.P. St. Domingo de Guzmán, de la present Ciutat de Barcelona», a *Resolucions de Señors*, f. 1 ss. Vg., també, F. BOIGUES, *Regla y modo de vivir*, pp. 17-40: «Calendario de las fiestas».

59. Vg. *Espéculo de la Tercera Orden*, f. 10: «distribuïts [los oficials] en sas degudas classes: 1^u de Capellans, 2^u de militars, 3^u de mercaders, 4^u d'artistes i 5^u de menestrals».

60. *Llibre de Resolucions*., *Dia 22 de agost*: «cap de la Octava de l'Assumpció de M[aria] SS[antíssima], cuida la Tercera Regla de la professó del enterro de N[ostra] S[enyo]ra, y en aquest dia té lloc l'elecció dels oficials».

61. Vg. F. BOIGUES, *Regla y modo de vivir*, p. 229: «Han de elegir Clavario y Clavaria del depósito de rentas y de limosnas que se vayan recogiendo, y de dónde se paguen los gastos que hace la Tercera Regla en el Capitulo y Santo Hospital, de cuyo cargo y descargo darán cuenta al concluir sus oficios a los señores oidores de cuentas».

els seus successors,⁶² i es procurava que sempre hi hagués un sacerdot secular a la Junta.⁶³ L'encarregat de redactar l'acta del resultat de les eleccions era el consiliari o Pare Mestre Director de les fraternitats del terç orde, en aquest nostre cas, un dominic de la comunitat de Santa Caterina de Barcelona⁶⁴ Semblantment, pel que fa a les dones, hi havia una Priora, Subpriora, Mestra de Novícies, Clavaria, consultores o «examinadores per lo hábit y professions», cambrera de l'Hospital; endemés (sense formar part de la Junta) existien les andadores, sagristana i infermeres de l'hospital (aquestes darreres, sovint, eren assalariades).⁶⁵ Pel que fa al sosteniment de les activitats de la VOT, a més de les almoines que es recaptaven durant les celebracions comunitàries (principalment per a pagar els extraordinaris de les festes), els terciaris dominics de Barcelona gaudien de fundacions de misses mensuals, misses de caritat, aniversaris i obres pies (censals per a malalts pobres de l'hospital,⁶⁶ debitoris etc.), establerts per al sosteniment de les activitats i acció assistencial de la VOT dominicana barcelonina.

Pel que fa a la vida de pietat i pràctiques religioses, els terciaris dominicans s'aplegaven cada segon diumenge (les terciàries cada quart

62. Vg. *Llibre de Resolucions*, f. 1: «los tres oficiales antics, nombren los tres de nous en son lloch. A estos tres de nou, va lo Andador a donar-los la nova de sa nominació a las respectivas casas».

63. Ibidem: «los sis officials de la Tercera Regla sols se han de mudar tres cada any, ab que tots serveixen dos anys; advertint que en lo any que acaba lo official eclesiástich se elegeix en son lloch un altre eclesiástich, per a que mai falti un eclesiástich entre los officials».

64. Ibidem: «Lo P[are] Director [de la VOT] cuida de esténdrer la partida de elecció en lo present Llibre [de Resolucions], ab lo gasto que després se fa per la festa de N[ostre] P[are] Sant Domingo en lo següent mes de setembre, que es la festa principal de la Tercera Regla de la ciutat de Barcelona»

65. Quan l'any 1665 es revitalitzà la fraternitat de terciàries, les professes que quedaven passaren a formar part, vitaliciament, de la Junta de la VOT: «totas las professas y las més antigas del orde militar del P. S. Domingo de Barcelona»; [Vg. *Espéculo de la Tercera Orden*, f.1 v.]

66. Per exemple, la senyora Maria Blanch, vídua de Teixidor féu aquesta fundació per al dia de «comunió general» a l'hospital: «Regalo per los pobres malalts en lo dia de la comunió general dels terciaris dels Sts. Patriarcas St. Domingo y St. Francesch, que se acostuma fer per lo dia de St. Matheu: un parell de gallinas» (suposem per oferir un brou extraordinari als pobres); i semblantment, la senyora Victòria Buch, vídua d'Anton Buch, comerciant, instituí una «obra pia per robas per lo quarto del P. St. Domingo del Hospital de Sta. Creu de Barcelona», etc.: [Vg. *Espéculo de la Tercera Orden*: «de las fundaciones y obras pías», s.f.]

diumenge)⁶⁷ a la Sala Capitular⁶⁸ del convent de dominics de Santa Caterina de Barcelona [el tercer diumenge era de Minerva, amb funció religiosa i processó mensual], on l'assistent espiritual els celebrava la Santa Missa, amb una prèdica per a ajudar els terciaris a rebre la comunió (recordem que, durant els segles xvii i xviii, per influx jansenista, el poble fidel s'havia apartat de la recepció de l'Eucaristia, limitant-se al compliment pasqual i a l'adoració eucarística); aquesta missa durant l'estiu tenia lloc a les set del matí, i durant el temps d'hivern a dos quarts de vuit, i segons consta documentalment, era molt més concorreguda la missa de l'assemblea mensual de les dones que no pas la dels homes, car la consuetud continguda al *Llibre de resolucions* indica que s'havien de celebrar dues misses⁶⁹ a causa de la major afiliació de dones al terç orde dominicà. A la tarda d'aquests diumenges hi havia la recitació del Sant Rosari i, després, a la sala capitular, el Pare Mestre Director els comentava algun punt de la Regla, i tot seguit s'hi afegia una estona d'oració mental i s'acabava: «resant tres Ave Marias, una per los que han assistit, l'altre pels agonitzants, y l'altre per las Ànimas del Purgatori»; a excepció dels diumenges de Quaresma, en què a la tarda s'acudia a l'església per escoltar els sermons doctrinals propis del temps litúrgic. Aquests actes de les tardes del diumenge quedaven impeditos si hi havia algun religiós difunt, de cos present, a la sala del Capítol.⁷⁰

Pel que fa a les festes, es celebrava solemnement la festa de «Sant

67. Vg. *Llibre de Resolucions*: «los segons diumenges de tots los mesos se congregan en lo Capítol y tenen per lo matí y tarda sos exercicis. Las señoras igualment en tots los quarts diumenges»

68. A propòsit d'aquesta Sala Capitular, Vg. la descripció abastada per C. BARRAQUER, *Las casas de religiosos en Cataluña durante el primer tercio del siglo XIX*, t. II (Barcelona 1906) p. 28 ss: «La sala capitular extendíase á lo largo de casi toda la anchura del claustro primero...»

69. Vg. *Llibre de Resolucions*: «tot igual [que el dia de l'Assemblea dels Senyors], ab la sola diferència que lo concurs de Señoras és molt major que lo de Señors; y cuida lo P[are] M[es]tre Director, que en el dia de funció de las Señoras, després de conclusa sa Missa, [hi] hàgia una segona Missa en lo Capítol en què se donia també la Comunió á las que no hagen pogut combregar en la primera, però en aquesta segona Missa no se fa exhortació»

70. Cf. *Llibre de Resolucions*, f. 1 v: «també resultaran impeditos si se acerta haver-hi algún religiós difunt en lo Capítol, y per conseqüent, en tal cas, se dexan també las funcions de la Tercera Regla». Els terciaris franciscans, en canvi, en els segles de l'època moderna, solien tenir capella pròpia, adossada a l'edifici conventual del primer orde, a fi de poder desenvolupar-hi llurs activitats sense interferències.

Domènec en Soriano»⁷¹ (el dia 25 de setembre, o bé el quart diumenge de setembre), festa principal del terç orde dominicà, instituïda l'any 1666, ran de la restauració del terç orde dominicà a Barcelona;⁷² i la missa d'aquesta diada, en comptes de celebrar-se a l'altar de la sala capitular, tenia lloc a l'altar major: «Missa ab comunió general per a tercerols y terceroles entre 7 y 8 del matí a l'Altar Major; y tant a la Missa com en la comunió toca lo orgue [y] els oficials van a prendre xocolata a la celda del P. Director ab bescuits y melindros».⁷³ Després a les deu del matí hi havia, encara, una altra missa solemne cantada i amb sermó (normalment a càrrec d'algun sacerdot secular que pertanyia a la VOT dominicana) i, a la tarda del mateix dia, recitació del Sant Rosari, amb cant de la Salve i Goigs: «a la tarda, després del Rosari, hi ha la Salve ab Música, que paga la Tercera Regla, y després canta lo noviciat [de religiosos dominics de Santa Caterina] los Goigs, y per ells se donan dos pessetas».⁷⁴ Les despeses d'aquesta festa eren costejades a través d'una acpta prèvia que realitzaven les andadores

71. Cf. *Llibre de Resolucions*, f. 3 r: «que es fasse una festa anual, la qual serà lo die que Maria SS[antíssi]ma baixà en Soriano la imatge sagrada del Pare St. Domingo, que és a 25 de setembre». Vg., també, F. BOIGUES, *Regla y modo de vivir*, p. 33: «25 set.: la commemoración de N.P.S. Domingo en Suriano». Vg., semblantment, L. FANFANI, *Manual del Terç Orde de Sant Domingo*, p. 150: «Dia 25 [de Setembre], *Commemoració del Prodigí del Nostre Pare a Soriano*. En aquest dia es fa memòria d'una miraculosa imatge del P. Sant Domingo que es venera a l'església de l'antic convent de dominics a Soriano (Calàbria), imatge que, com diu la tradició, fou donada en una aparició de la Verge Santíssima, a un [frare] convers de santa vida d'aquell convent».

72. Vg. *Llibre de Resolucions*, f.3 v: «Per lo mes de setembre [dia 25] celebra la Tercera Regla sa principal festa, que és la de N.P.S. Domingo en Soriano, a no ser que estiga impedida per les 40 h[ores], que llavors es fa el 4[quart] diumenge de setembre». Vg., també, F. BOIGUES, *Regla y forma de vivir*, p. 187: «En este día en que reza la Orden de Predicadores de la Santa Imagen de Santo Domingo que baxó María Santíssima en nuestra iglesia y convento de Suriano, para acreditar en un mismo tiempo la fina gratitud que debe la Tercera Orden á tan Soberana Señona, como Patrona; y a Sto. Domingo como a su Padre y Patriarcha».

73. cf. *Llibre de Resolucions*, f. 13 r Al llibre del *Gasto de la Tercera Regla de N.P. St. Domingo*, hi ha anotades les despeses d'aquesta festa des del 1738 fins al 1826; per exemple durant la festa celebrada el setembre de 1821, durant el Trienni Liberal, es detallen els productes consumits en aquest esmorzar: «Festa del P.S. Domingo en Soriano: Sacalls, melindros y sebatillas; borregos de sechs y tous; [y] per vint y un vasos de orxata».

74. Cf. *Llibre de Resolucions*, f. 13 v

i, en cas de superàvit, es repartien els diners sobrants entre els membres de la Junta.⁷⁵ Semblantment, era també molt celebrada la solemnitat pasqual, el dia de «Pasqua florida», en què s'organitzava una processó al matí, anomenada «dels enamorats», amb pendonista, cordonistes i tàlem. La més popular de les celebracions, tanmateix, era la del «Roser de las Señoras», que tenia lloc el segon diumenge de maig, quan «se posan rosas en lo altar [i després] se donan a las tercerolas que hi assisteixen»;⁷⁶ i una festa molt semblant tenia lloc el quart diumenge de maig, en el qual es repartien roses als homes: «en lo quart diumenge del mateix mes [de maig], se celebra lo Roser dels Señors; y se practica lo mateix, posant rosas en lo Altar, repartint-se entre els tercerols, y donant toyas als oficiales [=membres de la Junta local de la VOT], que porta lo Andador en sas casas».⁷⁷ D'altres celebracions a tenir en compte, atesa la gran participació dels membres de la VOT dominicana de Barcelona, era l'organització de la diada de comunió general als malalts de l'Hospital de Santa Creu de Barcelona, la celebració del dia de difunts (amb tres misses i absoluta)⁷⁸ i, també, l'extracció del «Sant i Ànima», el quart diumenge de desembre, que eren unes petites estampes o s'hi anotava el nom del germà o germana de la fraternitat pel qual s'havia de pregar especialment al llarg de l'any i, també, unes estampetes on hi havia el nom (i a voltes també la imatge) del sant patró al qual havia d'encomanar-se cadascú al llarg del nou any que s'aproximava.⁷⁹ La diada de comunió general a l'Hospital de la ciutat comportava una sèrie de despeses extraordinàries als terciaris, com

75. Vg. *Llibre de Resolucions*: «Per esta festa [de Sant Domènec a Soriano], cuida la Andadora de fer ab temps una capta per las casas de germans y germanas tercerolas, y de lo que ella acapta, en lo dia de la festa se paga lo gasto, repartint-se lo que hi haze de excés en sis parts iguals [entre els sis oficials]»

76. Cf. *Llibre de Resolucions*, f. 3 v

77. *Ibidem*. Tot aquests serveis solien ser remunerats; per exemple al *Llibre del Gasto de la Tercera Regla de N.P.St. Domingo*, anota diverses sortides econòmiques que rebien els andadors i andadores per a la realització de distints encàrrecs, especialment, haver d'avisar els dies i horaris de les misses d'aniversari a tots els membres de la VOT.

78. Cf. *Llibre de Resolucions*: «Lo P[are] M[es]tre Director, a les set celebra en lo Capítol las tres missas per la Tercera Regla, y conclosas fa, ô cuida, de que altre sacerdot fàssia las absoltas que demanan las germanas y germans, que són moltas. En totas tres Missas hi ha ofertori de candelas que paga la Tercera Regla y distribueix son Andador».

79. Vg. *Llibre de Resolucions*: «després de benehits, lo Andador [els] posa a la

era «el plat de caritat» o «pitança» (d'ací «pitança»), als confessors;⁸⁰ els honoraris a músics, organista i manxadors de l'orgue;⁸¹ la cera; les menges extraordinàries amb les quals eren obsequiats els malalts de la sala «de la Tercera Regla»; la malvasia que es prenia després de la comunió, etc.; despeses que han quedat escrupolosament registrades en els llibres de comptabilitat dels terciaris barcelonins.⁸² Finalment, com a curiositat a remarcar referida a les solemnitats i festes, cal assenyalar que la VOT dominicana de Barcelona celebrà esplendorosament, i hi contribuí, el finançament de les festes d'acció de gràcies per a la beatificació de Santa Rosa de Lima, organitzades pels dominics

---

safata y cada qual pren son Sant y Ànima. Lo mateix y en la mateixa forma se practica per las Señoras; [i] tant de Sants, com de Ànimas se han de prevenir moltes més, perquè las tercerolas són sens comparació més que els tercerols».

80. Per exemple, al llibre del *Gasto de la Tercera Regla del P.S. Domingo*, el gener de 1746 registra una sortida «per la olleta de los confessors, per xocolata [y] per melindros» i, més explícitament, el gener de 1789 (poc abans dels avalots de la ciutat per la puja excessiva del pa). Llegim una notable despesa «per lo regalo a los 6 religiosos [que] assistiren a la comunió general del Sant Hospital: per una gallina, per 3 perdius, per cervells, per torrons, confits y verdura, i per 6 pitansas de peix la vigília de la comunió y per xocolata».

81. Per exemple, al llibre del *Gasto de la Tercera Regla de N.P.St. Domingo* (any 1738) f 2 r, anota per : «4 mesos al organista y manxador»; i l'octubre de 1739 es paga el sou al «orgue, manxador, escolans y escombrar», etc.

82. Vg. el [Llibre del Recibo y] *Gasto de la Tercera Regla de N.P. St. Domingo*, on hi ha anotades diverses despeses i, al *Llibre de Resolucions*, hi llegim en què consistien aquestes despeses extraordinàries a càrrec de la VOT: «en la funció de Comunió General, que va a compte de nostra Tercera Regla en lo Hospital, pues ella contribueix ab tot lo gasto [...]: ha de cuidar lo P[are] M[es]tre Director de la Malvasia que es dóna als que combregan, després de rebuda la S[agra]da Comunió»; i als 6 dominics que acuden el dia abans a confessar i preparar als malalts, a més del berenar amb xocolata «se'ls dóna una pitança extraordinària de bon peix, com està notat en lo Llibre del Recibo y Gasto» i, finalment, a més, «el Prior de la Tercera Regla, cuida per semblant funció enviar a l'Hospital una lliura de xocolata, bescuits, una arroba de sèmula y deu parells de gallinas; y ell cuida també de la música de la catedral per la comunió, com lo P[are] M[es]tre Director la de los Ciegos»; sobre aquestes despeses musicals el llibre del *Gasto de la Tercera Regla de N.P.St. Domingo*, el gener de 1747 anota: «a la música de la Cathedral per [h]aver cantat en la comunió general del Hospital, feta en gener de 1747: 7 sous 6 d[iners]; a Cayetano Mullet, procurador dels Ciegos, per la música dels ciegos de la comunió general de 1747...», etc. Sobre el desenvolupament d'aquesta diada de comunió general a l'Hospital, vg. F. BOÏGUES, *Regla y modo de vivir*, pp. 186-187: «Comunió General en la fiesta de N.P.S. Domingo en Suriano; & Comunió General en el Sto. Hospital».

de Barcelona l'any 1668, tal com queda registrat al *Llibre de Resolucions*: «Lo P[are] M[es]tre Pere-Màrtir Cerdà, prior de est Convent de Santa Catharina, proposà la festa de la beatificació de la beata Rosa de S[ant]a M[ari]a, de dita Tercera Orde del P. St. Domingo; que instava, y aixís los suplicava, que allargassen las mans en una caritat per ajudar a pagar lo gasto de los fochs [artificials] que corre a compte de la germandat [de la Tercera Regla]». ⁸³

Més amunt ja hem insinuat com, ran de la restauració del terç orde dominicà l'any 1665 a la ciutat de Barcelona, els aspectes penitencials propis de l'època medieval, es veurién desplaçats per funcions i tasques de caire més assistencial, com era la gestió i cura d'una sala pròpia ⁸⁴ dels terciaris dominics a l'Hospital de la Santa Creu, amb personal assalariat ⁸⁵ (eren, però, membres professes del terç orde i solien usar hàbit talar) que en tenien cura amb gran fidelitat; tanmateix, a través de la concessió d'indulgències, s'afavoria el voluntariat dels germans i germanes terciàries al servei dels malalts impeditos de l'hospital:

«concedeix 40 dias de Indulgència per cada acte de humilitat y caritat que exercitará ab los pobres malalts del Sant Hospital, com rentar-los las mans, tallar-los las unglas, pentinar-los, conduir-los la roba, o altre obra de misericòrdia». ⁸⁶

83. Vg. *Llibre de Resolucions*, Any 1668, f. 2

84. D'aquesta sala no tan sols en tenien la gestió i responsabilitat, sinó també la cura del manteniment i conservació, per exemple, al llibre del *Gasto de la Tercera Regla de N.P.St. Domingo*, el juliol de 1747, anota una despesa per a «emblanquinar lo quarto del Hospital, y altres remiendos fets en ell». Vg., també, F. BOIGÜES, *Regla y modo de vivir*, p. 227: «Otras enfermeras deben ser escogidas para las hermanas enfermas del Santo Hospital, de las cuales cuida la Tercera Regla en quarto separado; y a ellas pertenece el cuidado de su puntual asistencia, y vigilancia de la cambrera, del abasto de ropa para la cama y demás alajas á su servitud».

85. Per exemple, al llibre del *Gasto de la Tercera Regla de N.P. St. Domingo*, el maig de 1783 anota: «A las enfermeras del [H]ospital, per lo salari del present mes; per tres mårfegas...», o més explícitament el setembre de 1746: «per pagar la mesada de 7bre. del 1746 a la cambrera del quarto de la 3ª Regla del Hospital», etc.

86. Vg. *Llibre de Resolucions*, f. 36; Vg., també, F. BOIGÜES, *Regla y modo de vivir*, p. 189: «Todos los martes del año y terceros domingos de cada mes, acuden las Hermanas a dicho Hospital; lavan las manos a todas las Enfermas, les cortan las uñas con grande humildad y amor...»; el *Manual del Terç Orde de Sant Domingo*, (Barcelona 1930), Cap. XII, manté aquesta prescripció: «en cada germandat hi hagi, encara, els visitadors dels malalts, amb l'encàrrec de visitar caritativament, conforme el que

En canvi, el fet de tenir cambres o infermeres a sou podria semblar una certa resistència dels tercerols a realitzar aquestes obres de caritat (malgrat la possibilitat de guanyar indulgències) o potser, més aviat, garantir la cura permanent als terciaris hospitalitzats (sempre més mal atesos si només es comptava amb un voluntariat espontani sense institucionalitzar-lo). Els terciaris dominics de Barcelona, però, segons les anotacions del llibre del *Recibo de la Tercera Regla del P.S. Domingo*, gaudien d'aportacions econòmiques permanents (tal com més amunt insinuàvem) que els permetien poder mantenir una sala pròpia a l'hospital de la ciutat, amb infermeres i cuineres a sou, i amb la possibilitat d'oferir extraordinaris a taula, a benefici dels terciaris pobres i hospitalitzats, assegurats anualment a través de fundacions; a tall d'exemple transcrivim la següent despesa: «per un parell de gallines per los malalts del Hospital en lo dia de la Comunió General de N[ostra] 3ª Regla, en compliment de la última voluntat testamentària de la gna. Maria Blanch»,⁸⁷ etc. Les entrades econòmiques, ultra les almoines recaptades per finançar les grans solemnitats, venien del venciment d'aniversaris de misses, fundacions, deutoris, pensions i obres pies que rendien a favor de la VOT dominicana de Barcelona; però sobretot aquests ingressos procedien de les almoines que rebien per cada hàbit⁸⁸ o escapulari que concedien als seglars que demanaven d'ingressar a la fraternitat de la VOT; hàbit o escapulari,⁸⁹ car, durant el segle XVIII, a

---

disposarà el [Pare] Director, els germans malalts, i ajudar-los en tot el que puguin, en llurs necessitats espirituals i temporals».

87. Vg. *Gasto de la Tercera Regla de N.P.St. Domingo*, gener de 1746

88. També es concedien hàbits a malalts en perill de mort; tot i que si es posaven bé, la professió «in articulo mortis» quedava llavors invalidada i havien de començar el noviciat, tal com es llegeix al *Llibre de Resolucions*: «se ha resolt que es done lo S[an]t Hàbit a tots los malalts o moribunds qu'l demanaran, estan en son llit o en sa casa, per devoció»; però si es posen bons, hauran de fer el noviciat i ingressar al Venerable Orde Tercer.

89. Segons l'indret on tenia lloc la cerimònia de vestició, es tracta bé d'hàbit o escapulari; generalment (però amb algunes excepcions) quan es vestia davant del Santíssim «en lo Sacrari» o a la capella de les beates dominiques o de les dominiques de clausura, es tracta d'hàbit. Quan la cerimònia tenia lloc a la sala capitular, durant el segle XVIII, solia ser l'escapulari. Vg. per exemple al llibre del *Recibo de la Tercera Regla del P.S. Domingo*: «de 4 hàbits que es donaren en lo Sacrari, dia 11 mars 1769»; «de deu que prengueren lo Escapulari» (novembre de 1796), etc.; i en el llibre d'*Hàbits y Professions de Señoras*, és on més clarament s'indica el lloc on es desenvolupa cada cerimònia: «de consentiment de la Priora [secular] y demás germanas, prengué lo

poc a poc, els terciaris deixaran de vestir l'hàbit talar i majoritàriament usaran l'escapulari (sobretot a partir de la concessió del Papa Climent XIè l'any 1704), tot i que les dones (més nombroses entre els terciaris dominics barcelonins que no pas el grup d'homes) van mantenir encara l'hàbit un nombre força considerable; especialment aquelles que duïen una vida de quasi-religioses. Durant la divuitena centúria es configurarà a Barcelona una mena de «mútua d'assegurances» anomenada «enfermeria» per a tenir cura, i assistir econòmicament, els tercerols malalts o impedits.⁹⁰ Aquesta infermeria es regia amb una Junta a propòsit integrada per 15 individus (5 eclesiàstics i 10 seculars), els quals disposaven d'una caixa «en poder del zelador, ab tres claus distinctas per posar los fondos de ella; de las quals una tindrà lo zelador, y las altras dos los receptors. Ben entès que dins dita caixa no hi puga haver sinó cinquanta lliuras, y los demás diners se tingan de dipositar en un armari públich de comunitat de la present Ciutat».⁹¹ Només podien gaudir dels serveis assistencials que prestava aquesta infermeria de la

---

hàbit en lo Oratori de la Sacristia...»: «Dia 6 de novembre de 1781, en lo quarto del Hospital, de consentiment de la Sra. Priora y demás germanas, prengué lo Hàbit de la 3ª Regla de N.P.S. Domingo, Theresa Barnadas, donzella»; «en lo Sacrari...»; «en lo Capítol, després de la Missa [prengué lo Escapulari]...»; «Dia 27 de juliol de 1780, en lo Convent de Monjas Magdalenas de consentiment de la Sra. Priora y demás germanas, prengué lo hàbit de la 3ª Regla de N.P.S. Domingo, Raymunda Sala, donzella», etc. A propòsit de la indumentària dels terciaris barcelonins, Vg. F. BOIGUES, *Regla y modo de vivir*, p. 91: «Los Hermanos de nuestra Tercera Orden visten de blanco en la túnica y negro en la capa ó manto, y sólo podrán variar, menos en la capa, desde la fiesta de S. Miguel hasta medianos mes de mayo. Las Hermanas, en quanto á los mantos, no hagan diferencia en el color». Al *Manual del Terç Orde de Sant Domingo* (Barcelona 1930), p. 49-50 diu explícitament que: «entre nosaltres, la pràctica de portar l'hàbit complet, ha caigut en desús; els terciaris portaran sota llurs vestits seculars, un petit escapulari de llana blanca [...] Fora de les funcions sagrades està prohibit de portar públicament l'hàbit complet del Terç Orde, sense un especial permís del Mestre General, i sense llicència de l'Ordinari del lloc. Després de morts, tots els terciaris poden ésser vestits amb l'hàbit complet del Terç Orde».

90. Ens referim a la «Enfermeria de la Tercera Regla del P. S. Domingo» que, el 1760, es fundà al barceloní convent de Santa Caterina. Pel que fa a l'organització i estructuració interna, vg.: *Ordinacions ab las quals se deu governar la enfermeria de la Tercera Regla del P. S. Domingo erigida en la Capella pròpia situada en los claustres del convent de Sta. Catherina V. y M. de la Ciutat de Barcelona* [Biblioteca Universitària de Barcelona (=BUB), Ms 215].

91. BUB, Ms 255: *Ordinacions ab las quals...* núm. 8.

VOT dominicana de Barcelona (i sobretot el subsidi) els germans terciaris,⁹² als quals se'ls exigia una quota d'entrada i la liquidació puntual de les quotes el quart diumenge de cada mes,⁹³ ja que «si algun dels germans se encontràs deutor de la Enfermeria de dos mesos, y esdevingués caurer malalt, no se li donarà subsidi algun en dita malaltia»;⁹⁴ aquest subsidi només es lliurava als terciaris que romanien a la pròpia llar sense ingressar a la Sala de l'Hospital,⁹⁵ i estava estipulat el subsidi a donar a la vídua en cas de defunció,⁹⁶ o a la família en cas de demència,⁹⁷ que si esdevenia crònica eren expel·lits de la germandat o infermeria de la VOT.

¿I les famílies de les quals sortien les vocacions al terç orde dominicà quines eren?; un escorcoll minuciós al llibre de vesticions de les germanes (que abasta els anys 1781 fins al 1835, en què ocorregué l'exclaustració dels religiosos), aporta detalls força interessants, car el P. Director de la VOT barcelonina, a més d'anotar l'estat de qui pren l'hàbit (si és casada, amb el consentiment del marit), vídua o donzella (aquests darrers casos, sovint, per desenvolupar una vida, quasi de monja, a la pròpia llar, o bé al servei dels malalts de l'Hospital com a cambreses o infemeres), s'indica explícitament la professió del marit

92. BUB Ms 255, *Ordinacions ab les quals...* núm. 13: «No se podrà admetre a la enfermeria persona alguna, sinó sia terciari del P.S. Domingo que goze perfecta salut, no tinga malaltia greu habitual, ni passe de la edat de quaranta anys».

93. BUB Ms 255, *Ordinacions ab las quals...* núm. 15: «qualsevol que se admete a la enfermeria donarà de entrada una lliura deu sous, adevertint que no tindrà lo subsidi fins passats sis mesos del dia de la admissió, y a més de l'entrada expressada, deurà pagar tots los mesos dos sous y entregar-los personalment [...] Tant de entradas, com mensuals, se farà als receptors, advertint que estos no pugan prender los diners sinó en dia quart de cada mes».

94. *Ibidem*, núm. 17.

95. *Ibidem*, núm. 20: «Si vingués lo cas que algun dels malalts terciaris de la enfermeria se trobàs malalt en lo St. Hospital, est no tindrà subsidi algun en sa malaltia, però per sa convallescència fora del Hospital, per tants dies com haurà durat sa malaltia en la Sta. Casa, se li donarà per cada dia la meytat del subsidi corresponent».

96. *Ibidem*, núm. 21: «Si disposàs N. Sr. morís algún dels germans repentament o de altre accident, que no passàs de vint y quatre horas, en tal cas se donarà a sa muller de subsidi set lliuras per una sola vegada solament, y no essent casat se donaran a son hereu instituït en Testament».

97. *Ibidem*, núm. 22: «Si vingués lo cas (lo que Déu no ho permete), que algun dels germans tornàs dement. est no tindrà lo subsidi [que] dona la enfermeria, sinó per lo termini de dos mesos; y si passats estos continua sa malaltia, donada la quantitat de dotze lliuras per una sola vegada a sa muller, en cas de tenir-la, o bé son hereu, dit dement se tindrà expel·lit de la enfermeria».

i, també, el carrer on viuen les terciàries. Segons sembla, les que no vestien hàbit sinó escapulari solien ser, majoritàriament, les dones casades, o bé les donzelles casadores dels grans estaments (encara que no pas sempre); per exemple: «Dia 4 de Janer 1783, en lo Sacrari, de consentiment de la Sra. Priora y demás germanas, *prengué lo Escapulari* de la 3ª Regla, la Sra. Dª Gustamante, donzella»;⁹⁸ mentre que les vídues, donzelles que volien dur una vida consagrada i les serventes externes dels monestirs o criades de les cases nobles (així com les serventes de l'Hospital),⁹⁹ duïen amb normalitat l'hàbit talar fins poc abans de l'exclaustració, tal com ho registra el llibre de vesticions: «dia 30 abril 1784, en lo Capítol de Consentiment de la Sra. Priora y demás germanas, *prengué lo Hàbit* de la 3ª Regla, Gertrudis Sansa, criada de la Casa de las Beatas»;¹⁰⁰ o bé «dia 20 gener 1788: Maria Cunill, donzella, filla de Anton, treballador, y habita en lo Monastir de St. Pere, criada de la Sra. Abadessa»;¹⁰¹ així com les majordomes d'eclesiàstics seculars: «viu en casa lo Rnt. Joan Ros, beneficiat de Sta. Maria [del Mar]»,¹⁰² etc.

Aquest llibre-registre de les vesticions i professions de les terciàries dominiques ens aporta el nom de l'ofici del marit de les terceroles barcelonines de finals del segle divuitè¹⁰³ i, a més, s'indica explícitament el carrer on vivien (si era prop o lluny del convent de Santa Caterina, etc.), junt amb la inscripció dels terciaris (sobretot terciàries) procedents d'altres fraternitats que, a causa del canvi de residència del marit (sovint

98. Vg. *Hàbits y Professions de Señoras*, f. 21.

99. Vg. *Hàbits y Professions de Señoras*, f. 37: el 21 de maig de 1787, vestí «Maria-Àngela Capelladas, donzella, filla de Joseph, pagès de Gavà, está de cambrera en lo [H]ospital; y Catharina Cerdá, donzella, filla de Joseph, está en lo [H]ospital en la cuina dels caldos», etc.

100. Ibidem, f. 26: aquest mateix llibre-registre de vesticions anota molts casos de serventes de les principals cases de Barcelona que prenen l'hàbit de terciàries dominiques, per exemple al f. 29 llegim: «1784, Ignàsia Termes, donzella, habitant en la Casa Dalmasas; y Francesca Llussà, d[onzell]a de la mateixa casa»; i al f. 34: anota que el maig de 1786 vestí «Antònia Matarrodona, donzella [que] está ab lo Dr. Cortada»; i també de d'altres monestirs de Barcelona (St. Pere de les Puel·les, Beates...), i majordomes que sacerdots de la ciutat, etc.

101. Vg. *Hàbits y Professions de Señoras*, f. 42

102. Vg. *Hàbits y Professions de Señoras*, f. 40

103. Vg. el [Registre dels] *Hàbits y Professions de Señoras* [VOT Dominicana establerta al Convent de Santa Caterina de Barcelona], Anys 1780-1735; [ACA, *Monacales-Universidad*, Vol.135]

per motius comercials), s'establien a Barcelona, i llavors s'incorporaven a la VOT dominicana com és, per exemple, el cas de Rita Biñales, casada amb Josep Galceran, xocolater, que de la fraternitat de terciaris dels dominics de La Coruña, passà a la de Barcelona;¹⁰⁴ o bé el cas de Rosa Serra i Raimunda Aloy que vestiren l'hàbit als dominics de Vic el 1783, i que poc després d'haver professat, en establir-se a Barcelona, ingressaren a les terciàries del convent de Santa Caterina.¹⁰⁵ Els oficis dels marits de les terciàries dominiques, que més es repeteixen al llibre de vesticions, són dones casades amb un: porter de les drassanes, criat major, majordom; i principalment: amb un pagès, hortelà, treballador i camàlic, bracer, arrier, pescador, mariner. En un segon lloc apareixen registrats els oficis més habituals a la Catalunya Setcentista: les terciàries maridades amb un corder, serraller o manyà, sabater, mestre de cases, rajoler, fuster, torner, carreter, assaonador, capeller, sastre. Són també força habituals els oficis relacionats amb l'expansió tèxtil de la Barcelona del divuit: mullers de paraire, teixidor, pintor d'indianes, veler, passamaner, tintorer, blanquer, velluter, guanter, retorcedor de seda, calcer i mitger, draper. Semblantment ocupen un lloc força notable els botiguers: esposes de comerciant i revenedor, taverner, forner, fideuer, xocolater; i en un nombre molt inferior les casades amb un fabricant, argenter, cirurgià, tinent i sergent, afinador del rei, estamper, i fins i tot una terciària maridada amb un administrador de la loteria, etc. I els cognoms que més abunden [alguns d'ells compartits amb la branca masculina de la VOT dominicana, segons es desprèn de la lectura de la firma dels oficials en el «Llibre de Resolucions»] són: Artigas, Alsina, Andreu, Amigó, Amorós, Batlle, Bonet, Codina, Comas, Casas, Cortada, Castells, Creus, Dou, Duran, Domènech, Dalmases, Espinalt, Escudé, Estrada, Font, Ferrer, Fortuny, Franquesa, Farràs, Fàbregas, Ginestà, Giralt, Galceran, Garriga, Julià, Jordà, Illa, Ivorra, Lladó, Llach, Llussà, Llopis, Martí, Molas, Mas,

104. Vg.: *Hàbits y Professions de Señoras*, f. 154: «Per carta y testimoni del P. Director del Convent de Dominicos de La Coruña, consta que Dª Rita Biñales prengué lo St. Escapulari de la Tercera Regla del P. S. Domingo, y professá en dit Convent, y se admet y congrega a esta de Barcelona. (A)vuy és Galcerán, casada ab Joseph, xocolater»

105. Vg. *Hàbits y Professions de Señoras*, f. 21: «Per testimoni y certificat del R.P.Fr. Pere Puigdollers, Director de la 3ª Orde de Penitència en lo Convent de PP. Predicadors de la Ciutat de Vich, consta haver professat Rosa Serra y Portell y Raymunda Aloy Portell; y per lo tant las admeto en la 3ª Regla de aquest convent de Sta. Catharina de la present ciutat de Barcelona. fr. Ignasi Pujol, Mestre-Director».

Montaner, Nadal, Nonell, Noguera, Negre, Oliva, Oriol, Oliveres, Obiols, Oms, Puig, Prat, Planas, Pla, Padrós, Pujol, Quintana, Rovira, Roca, Riera, Roig, Regàs, Ribalta, Rius, Serra, Sardà, Soler, Subirana, Solà, Torrent, Torras, Teixidor, Valls, Vila, Vilaseca, Vilalta, Viñals, Vinyes, etc. Alguns d'aquests cognoms es corresponen als grans llinatges barcelonins, per exemple la casa Dalmases,¹⁰⁶ Ivorra,¹⁰⁷ el Conseller en Cap Rafael de Casanova,¹⁰⁸ etc., que solien encapçalar les Juntes de govern de la VOT dominicana, a semblança dels altres grups de terciaris, sobretot els franciscans, els quals, durant l'època moderna esdevingueren una moda aristocràtica i cortesana.¹⁰⁹

Pel que fa a la residència de les terciàries dominiques de Barcelona, sovint, vivien tant als voltants immediats del convent dominicà de Santa Caterina: [«viu en lo carrer de la Palma, davant lo pati de Santa Catherina» o «viu en lo carrer dels corders, davant de St. Culgat»; així com als principals carrers de la Barcelona de llavors, relativament pròxims al convent de dominics: «viu en lo Pla de Palació», «viu en lo carrer de las Molas», «viu en lo carrer de l'Argenteria», carrer dels

106. Vg. *Hàbits y Professions de Señoras*, s.f.: «La Sra. Dª Maria-Josepha Dalmases...»

107. Vg. *Resolucions de Señors*, f.3 : «lo Noble Dalmau Ivorra, Baró de Sant Vicens», etc.

108. El P. Tomàs Serra, O.P., que publicà l'any 1930 el *Manual del Terç Orde de Sant Domingo* [versió-adaptació de l'obra de L. Fanfani per als tercerols del convent de Santa Caterina de Barcelona], ho escriu a la p. 19.

109. Per exemple, l'any 1646 la Junta dirigent dels terciaris i terciàries barcelonins, establerts al convent de Sant Francesc de Barcelona, estava integrada per les següents famílies: «Lo Doctor Micer Guillem Balet, Ministre; lo Doctor Joan-March Jalpí, Discret; Agustí Mercader, Discret y Mestre de Novicis; Bernat Marió, botiguer de telas, Discret; Josep Vilella, argenter, Discret; Pere-Joan Mas, botiguer de telas, Discret y Secretari»; i «De las germanas, la Senyora Dona Ierònyma de Cardona, Ministra; la Senyora Dona Contesina Mitjavila, Discreta; la Senyora Dona Albínia Pons, Discreta; la Senyora Dona Magdalena de Ripoll, Discreta; la Senyora Dona Anna Grimau, Discreta; la Senyora Gerònyma Dinelli, Discreta; la Senyora Gerònyma Palaudàries, Mestre de Novícies». Tal com pot veure's, en aquestes Juntes de govern, hi dominen molt més els estaments nobiliaris i les grans famílies barcelonines que no pas entre els terciaris dominics. [Dades extretes del llibre de GUILLEM BALET, *Sumari de la Regla y Ordinacions de la Tercera Orde de Penitència de nostre Pare Sant Francesch*. Barcelona, Imp. Llorenç Deu, 1646: introd., ff. 7-8, s.f.]. També la VOT dominicana comptà amb personatges dels grans estaments i autors de renom com: Pico della Miràndola, el poeta Àngel Poliziano, les duquesses de Parma, Lucca, Alençon i Savoia, etc.; i a casa nostra, ultra el Conseller en Cap Rafael de Casanova ja al.ludit, molt més recentment, foren terciaris dominics el Cardenal Casañas i el bisbe Torras i Bages.

drapers, assaonadors, Canuda, Tallers, Portal de l'Àngel, Plaça de l'Oli, etc.]; com també en els llocs més apartats del centre ciutadà de la Barcelona divuitesca: [«viu al carrer de Montjuïc»; o «Agnès Ribalta, viuda de Thomàs, pescador, [que] viu a la Barceloneta, carrer del Lavadero»], entre d'altres.

Al llarg d'aquesta primera aproximació a la vida i activitats del terç orde dominicà des de la seva restauració el 1665 fins, pràcticament, a l'exclaustració de 1835, hem pogut adonar-nos que, a diferència del terç orde franciscà ubicat a la mateixa ciutat, la VOT dominicana no estava tan aristocratitzada com el terç orde dels framenors, tot i que els seus membres [masculins] estaven equiparats a familiars del Sant Ofici. La VOT dominicana de Barcelona, majoritàriament, estava integrada per dones (normalment de les famílies treballadores i menestrals de la ciutat); caracteritzades per una gran preocupació per a organitzar convenientment les comunions generals (en una època en què es combregava molt poc a causa del ressecament i rigorositat jansenista); i assolint d'organitzar, fructuosament, el servei assistencial als terciaris impedits residents (en una sala pròpia de la VOT) a l'Hospital de la Santa Creu [amb despeses considerables de sous a les infermeres, i sortides per a alimentació i carbó que, ultra les donacions i almoines, eren ingressos, com dèiem, procedents de rèdits de causes pies, fundacions, llegats, aniversaris, etc.]. Els terciaris dominics, tanmateix, podien pertànyer simultàniament a d'altres ordes tercers a fi de fruit d'altres privilegis»,¹¹⁰ per la concessió de la butlla «In Sacra» de l'any 1551, del papa Juli III. Un escorcoll sistemàtic a nova documentació referida a d'altres ciutats hispanes i europees del mateix moment històric aportaria, possiblement, matisacions per a cada cas, però molt segurament es mantindrien aquestes diferències insinuades amb els terciaris franciscans (de més tradició, embranzida i àdhuc prestigi social, durant l'època moderna, quan perderen el caràcter penitencial), i molt segurament es mantindria per a totes les fraternitats de la VOT dominicana (sempre ubicades a les grans i mitjanes poblacions, a redós d'un convent dominicà), el mateix esperit assistencial i solidari

110. Vg. F. BOIGUES, *Regla y modo de vivir*, p. 98 :» podrán éstos [els terciaris dominicans], sin dexar su primer Instituto, professar en la Tercera Orden de San Francisco de Asís, como lo hizo S[an] Luis Rey de Francia en la de San Agustín; en la del Carmen, y en la de San Francisco de Paula, para participar de aquellos sufragios particulares...»

organitzat, especialment, a favor dels terciaris hospitalitzats i malalts pobres, en un moment històric en què el poder civil no garantia pas ni l'ensenyament primari ni l'assistència sanitària.

ELS TERCIARIS DE L'ORDE CARMELITÀ, AGUSTINIÀ, MÍNIM, SERVITA,
TRINITARI I MERCEDARI A LA CATALUNYA DEL BARROC

En aquesta darrera part de l'article mirarem, doncs, d'aproximar-nos als grups de terciaris adscrits als restants ordes mendicants, tot oferint les notícies disperses que hem pogut aplegar d'ací d'allà. En primer lloc presentarem els terciaris d'adscripció carmelitana durant els segles de l'època moderna, i seguidament els grups i la vida de tercerols agustinians, mínims, servites, trinitaris i mercedaris, sense entrar en els oblats benedictins (de característiques semblants, però d'adscripció monàstica), en el marc de la Catalunya del sis-cents i del set-cents.

Els terciaris carmelitans durant els segles XVII-XVIII

Pel que fa als *terciaris carmelites*, sembla que cal remuntar-ne l'origen a la confraria de la Mare de Déu del Carme que hi havia a Tolosa de Llenguadoc (1273) [«Confrairie de N.D. du Mont-Carmel»], i la de Florència (1280) [«Compagnia di Santa Maria del Carmine»], que sense ser encara pròpiament fraternitats del terç orde, d'aquells grups de fidels delerosos de seguir l'esperit de l'Orde del Carme (i sense deixar la condició laïcal), s'anirien estructurant, a poc a poc, com a veritable V.O.T. carmelitana.¹¹¹ De primer prengueren com a base jurídica la butlla «Cum nulla fidelium» (1452) del papa Nicolau V, ratificada per Sixt IV el 1476 amb la Butlla «Dum attenta» (coneguda, també, per la seva transcendència amb el nom de: «Mare magnum privilegiorum»), que facultava els priors dels carmels per a

111. Tot i que alguns autors volien remuntar (sense cap mena de suport documental) l'origen dels terciaris carmelites a l'època dels profetes Elies i Eliseu, tots els historiadors (ja des del segle XVIII) coincideixen a col·locar l'estructuració del terç orde carmelità en època medieval: «Casi todos los autores de la Orden [carmelitana], que han escrito sobre esta materia, quieren hacer la Orden Tercera tan antigua como la de los religiosos, y para ello colocan sus orígenes en los tiempos del Profeta San Elías,

establir fraternitats de la VOT carmelitana entorn de llurs convents. Poc després de la butlla del Papa Nicolau V, el P. Soreth donà una primera normativa per a les fraternitats del terç orde carmelità,¹¹² fins que el 1635 reberen una Regla redactada per Teodoro Stracio, revisada el 1678 i pràcticament en vigor fins al Concili Vaticà II.¹¹³ Al llarg dels anys els terciaris carmelites han destacat per la seva particular devoció a la Mare de Déu i la pràctica constant de la mortificació, el dejuni i l'exercici assidu de les virtuts, especialment la caritat envers els malalts, registrant-se l'època de major puixança al llarg dels segles XVII i XVIII. A la ciutat de Barcelona s'establí una fraternitat de terciaris¹¹⁴

---

a quien veneramos como Padre. Pero esta pretendida antigüedad no hace más que provocar frecuentemente la irrisión y menosprecio de los doctos y críticos imparciales de la Historia Eclesiástica», [Vg. el *Tratado da Regra que professao os Irmaos Terceiros da Veneravel Ordem de N. Sra. do Carmo*. (Lisboa 1772) p. 20]. Amb tot, a l'edició abreujada de la Regla del P. Estracio, publicada a València el 1852, durant l'exclaustració, encara s'escriu que: «El uso de admitir y asociar al Instituto [carmelità] á personas de uno y otro sexo es antiquísimo. Desde el tiempo de nuestro Gran Padre y Profeta de Dios Elías, los hijos de los Profetas que las Sagradas páginas llaman del mismo modo, esto es *Filii Prophetarum*, no se llamaban así porque tuviesen el don de profecía, sino porque en sus casas imitaban el espíritu de Elías nuestro Padre» [Vg. *Compendio de la Regla que el M.R.P.Fr. Teodoro Estracio dió a los Hermanos de la V.O.T. de N.S. del Carmen*, (València, 1852) p. 8].

112. La «Regla» del P. Soreth per a la VOT carmelitana duu el títol de: *Troisième Règle des frères et soeurs de nostre Dame du Mont Carmel. Extraite de la Première [Règle], et accomodée pour le Tiers Ordre des Carmes par le Bien-heureux Jean Soreth General des trois Ordres, et commis à cet effet par Nicolas V, Pape* (Any 1455), on s'ordena que els seglars carmelitans pertanyents al terç orde vesteixin l'hàbit (integrat per una túnica de color marró, corretja i escapulari), i que recitin l'ofici «Parvo» de la Mare de Déu (o si no saben llegir que recitin un determinat nombre de pàrroques i avemaries). A més se'ls recomana l'assistència diària a la Santa Missa, la comunió freqüent i la visita i assistència a pobres i malalts. Òbviament s'assenyalen també abstinències i dejunis, car, malgrat les evolucions ocorregudes en època moderna, els terciaris es consideraven encara un orde de penitència.

113. D'aquesta Regla del P. Stracio se'n feren moltes edicions: Barcelona 1746, València 1852, etc.

114. Malaguanyadament es perdé el Ms titulat *Llibre Primer ahont s'escriurán los Noms de todas aquellas personas que pendrán lo Hábit i professarán en la Tercera Orde de Nostra Senyora del Mont del Carme en la present Ciutat de Barcelona. Comensant als quatre del mes de març del any de la Nativitat de Nostre Senyor Jesu-Christ de 1662*, que fou cremat durant la persecució religiosa de la passada guerra quan fou incendiada la parròquia de Santa Anna de Barcelona, on llavors hi havia (traslladat) el terç orde carmelità. En sabem l'existència gràcies a Mn. Josep Monsó,

l'any 1662 que assolí aviat un gran increment, la qual comptà amb un manual-devocionari propi,¹¹⁵ on hi ha esbossada una petita història de la VOT carmelitana, explicació de la Regla, cerimonial, pràctiques de pietat, indulgències, etc. A Olot s'estructurà el terç orde el 1673, que per la seva gran vitalitat comptà amb capella pròpia edificada l'any 1730 (l'actual capella del Santíssim del convent carmelità olotenc) en uns terrenys cedits pels frares del Carme. Després s'establiren també grups de tercerols a Girona, Vic, Manresa, Vilafranca del Penedès, etc., amb una notable irradiació al llarg del segle XVIII. Amb l'expansió del carmel descalç o teresià es fundaren grups de terciaris a les poblacions on encara no existien (principalment durant la segona meitat del segle XVIII): Reus, Tarragona, Mataró, etc.¹¹⁶

Més enllà de les fronteres del Principat de Catalunya, la Venerable Orde Tercera carmelitana de la ciutat de Toledo fou una de les més florents, amb bona documentació manuscrita¹¹⁷ i amb fonts impreses de gran qualitat.¹¹⁸ Després de l'ocupació napolèonica i exclaustació,

---

que en donà notícia a una publicació barcelonina, [Vg.: «La Hormiga de Oro» XLI (núm. 36, set. 1924) pp. 566-569]. A través de l'al·ludit treball del Rev. Josep Monsó, sabem que hi havia 4.338 inscripcions a la VOT carmelitana fins a l'any 1750, en què es començà un registre especial per als homes. Les terciàries encetaren un nou llibre l'any 1819: *Llibre ahont se escriurán los noms de todas las que entrarán en esta Tercera Orde del Carme de Barcelona, desde 1 de Janer de 1819 en avant*, amb inscripcions fins a l'any 1880, en què el Comissari de la VOT, Dr. Ricard Cortès, n'obrí un altre llibre-registre, i publicà després el *Directorio Carmelitano para uso de los Terciarios y Cofrades de Nuestra Señora del Carmen* (Barcelona 1891).

115. Vg. l'obra de JOAN BONET, *Espejo de vida, y exercicios de virtud, para los amantísimos hijos de la siempre Virgen María de su Tercera Orden del Carmen. Compuesto por el R. P. Fr. Juan Bonet, Carmelita [y] Comisario de dicha Tercera Orden del Carmen de Barcelona* (Barcelona, 1664).

116. Una primera aproximació històrica sobre la projecció dels terciaris carmelitans l'abastà el P. HIGINI DE SANTA TERESA, *Apuntes para la historia de la Venerable Orden Tercera del Carmen en España, Portugal y América* (Vitòria, 1954).

117. Vg., per exemple el *Libro de cuentas de las Madres Beatas y Congregantes de la Tercera Orden de Nuestra Señora del Monte Carmelo* (Toledo, 1692), Ms conservat a l'arxiu parroquial de San Pedro (a la catedral de Toledo); o bé les *Constituciones y Regla de los Hermanos de la Tercera Orden de Nuestra Señora del Carmen de la ciudad de Toledo* (Toledo, 1690), conservat a la secció de manuscrits de la Biblioteca Nacional, a Madrid.

118. Vg. l'obra del P. MIGUEL DE LA FUENTE, *Regla y modo de vida de los Hermanos Terceros, y Beatas, de nuestra Señora del Carmen. Con unos exercicios de oración mental para todos los deseosos de el aprovechamiento espiritual de sus almas*.

tanmateix, davallà notablement, passant de primer a la parròquia de la Magdalena i després a la de Sant Pere, enclavada a la catedral. També experimentà una gran irradiació la fraternitat de carmelitans seglars de Salamanca, on professà el sacerdot secular José de Zaragoza y Parada, autor d'un dels millors manuals de la VOT carmelitana,¹¹⁹ que és com una mena d'enciclopèdia sobre els tercerols carmelitans. A la ciutat de Granada la VOT carmelitana també experimentà un gran increment després de solucionar-se el llarg contenciós entre els franciscans observants iniciat l'any 1649, a propòsit de la implantació del terç orde carmelità. El llibre d'actes de la fraternitat granadina comença el 19 de maig de 1652, poc després de la conclusió del plet amb els framenors, i el 1667 publicaren (a cura del P. Montesinos) un manual a ús especial dels terciaris granadins, reeditat l'any 1711 a la mateixa ciutat de Granada.¹²⁰ A la ciutat de Lisboa la «Confraria de l'Escapulari» aprovada el 1407, acabaria transformant-se en orde tercer l'any 1629, amb capella pròpia des de l'any 1638. A Lisboa els terciaris carmelites tenien cura de l'organització de la famosa «Processó del Triomf» [de la Passió] el Divendres Sant, amb passos propis, la construcció dels quals s'enllestí l'any 1722, quan la fraternitat comptava amb uns 25.000 inscrits d'ambdós sexes; aquests terciaris estaven molt ben organitzats, a través d'uns estatuts que regulaven les funcions diverses de les Juntes i dels càrrecs, les pràctiques de pietat i obligacions, etc.¹²¹ Durant el segle XVIII és quan les fraternitats de terciaris carmelites assoleixen un major increment, amb novelles fundacions a Castelló de la Plana (1718), Antequera (1720), Écija

---

Compuesto por el P. Fr. Miguel de la Fuente, de la misma Orden. Dirigido a [D.] Clemente Canal, noble patricio ginovés, y protector de nuestra Señora del Carmen de Toledo (Toledo, 1615).

119. Es tracta del *Espejo Carmelitano, en que se venera el insondable mar de Indulgencias, Gracias, Privilegios y favores espirituales, que tienen y pueden gozar los Terceros Carmelitas. Escrito por D. Joseph de Zaragoza y Parada, Presbytero, cordialíssimo hijo de la muy Sagrada y Religiosa Tercera Orden Carmelitana de Salamanca* (Salamanca, 1742).

120. Vg.: *Camino de la gloria por el Monte Carmelo. Compuesto por el P.Fr. Joseph de Montesinos [...]. Segunda impresión* (Granada, 1711).

121. Vg. els *Estatutos da Veneravel Ordem Terceyra de Nossa Senhora do Carmo desta Corte novamente reformados, assim dos antigos, como dos Acordaos das mezas, & Juntas péla diligencia do doutor Jorge de Britto Menistre Secretario da meza* (Lisboa, 1715).

(1727), Pamplona (1728), Àvila (1729), Osuna (1732), Valladolid (1772), Gilena (1769), Valderas (1775), Saragossa (1740) [aquesta amb un manual-devocionari propi,¹²² un dels millors llibres sobre el terç orde carmelità, segons l'opinió del P. Higiní de Santa Teresa],¹²³ Madrid (1748), i finalment Reus (1783), aquesta darrera fraternitat de la VOT a cura dels carmelites descalços, els quals endegaren un manual-devocionari propi a ús específic dels terciaris reusencs.¹²⁴

L'expansió del carmel descalç o teresià, més partidaris de la solitud i el desert, no originà d'entrada la naixença de fraternitats del terç orde d'obediència descalça car l'assistència als terciaris reclamava una sol·licitud pastoral que de moment els carmelitans reformats no volien assumir; oi més quan ja existien fraternitats de terciaris als llocs on es fundaven convents. No serà fins a la segona meitat del segle XVIII quan començaran a sorgir grups de terciaris dependents dels carmelites descalços a poblacions on no hi havia carmelites calçats o de la vella observança, a excepció de la Congregació italiana, que ja des del segle XVII tenia organitzats grups de terciaris, car el papa Climent VII ja el 1594, amb la Butlla «Cum dudum» [ratificada el 1603 amb la Butlla «Romanum Pontificem»], concedí als carmelitans descalços els privilegis concedits pels seus antecessors al terç orde carmelità.

Pel que fa a la vida de les fraternitats de la VOT carmelitana, cenyint-nos a casa nostra, sabem que practicaven dejunis força rigorosos, tal com ho explicita el P. Stracio a la Regla que escriví:

«Ayunen nuestros terciarios todas las Vigilias de la Iglesia, Témporas del año, Adviento, Quaresma, Vigilias de Nuestra Señora, los Viernes del año, excepto el de la Semana de Pasqua de Resurrección [i endemés, que dejunin també], los Miércoles, Viernes y Sábados [des]de la Santa Cruz de Setiembre a Pasqua de Resurrección; [i semblantment] los miércoles de todo el año no han de co-

122. Vg. R.A. FACI, *Carmelo esmaltado con tantas brillantes estrellas, quantas flores terceras [...] La Venerable Orden Tercera de N.S. del Carmen, cuyo origen, aprobación, progresos, Regla, Privilegios, Indulgencias e Historia [...] (Saragossa, s.d.)*.

123. Vg. HIGINI DE SANTA TERESA, *Apuntes para la historia de la Venerable Orden Tercera del Carmen en España, Portugal y América (Pamplona 1954)*, p. 78.

124. Vg. *La Instrucció Manual de lo que dehuen observar los Hermanos Terciarios y Terciarias de Ntra. Mare y Senyora del Carme de aquesta Vila de Reus (Reus, s.d.)*.

*mer carne, ni gorduras [greix o llard] el sábado, menos que el Nacimiento del Señor viniere en alguno de estos días, que en tal caso podrán comerla».*¹²⁵

Tanmateix en cas de malaltia, vellesa o d'altres inconvenients aquests dejunis (força rigorosos per a seglars) podien ser dispensats i commutats per obres bones.¹²⁶ També tenien reglamentada l'assistència caritativa a pobres i malalts,¹²⁷ i aconsellant el recolliment i mortificació.¹²⁸ El P. Estracio detalla molt acuradament en què consisteixen els distints oficis dins de la fraternitat,¹²⁹ i sobretot com a realitzar els Capítols electius: «de las mismas terciarias se ha de elegir una por Priora, otra por Supriora, quatro o más Discretas o Assistantas, Maestra de Novicias, Sagristana, Colectora de limosnas; y que todas sean Señoras de madura edad y exemplares. La elección de Priora y Supriora se haze por votos secretos, duran por tres años y estos concluidos espiran, menos que a instancia o de común acuerdo de la Congregación se prorogassen. A la Señora Priora y Supriora se siguen las quatro Discretas, cuyo oficio es asistir á la Señora Priora a las Juntas

125. Vg. T. ESTRACIO, *Regla de la Tercera Orden de la Madre de Dios del Carmen* (Barcelona, 1746), Cap.V, pp. 10-11.

126. Vg. T. ESTRACIO, *Regla de la Tercera Orden de la Madre de Dios del Carmen*, Cap. V, p. 12: «Advertencia: si por algun motivo no pueden guardar ayunos ni abstinencias, como por el inconveniente de haber de comer lo que se pone delante, necesidad, falta de salud, vejez ú otra causa particular, pidan al confesor les commute esto en otras obras pías».

127. T. ESTRACIO, *Regla de la Tercera Orden...* Cap. VII, p. 13: «exercítense en actos de caridad, especialmente enfermos; y si alguno de ellos [de la VOT] estuviere enfermo, le asistirán y servirán los demás con amor y caridad».

128. T. ESTRACIO, *Regla de la Tercera Orden...* Cap. IX, p. 15: «Ayuda mucho el recogimiento á la virtud y devoción, por tanto no acudan divagando por las calles sin necesidad». Cap. X, p. 16: «hagan ejercicios santos de mortificación y penitencia para agradecer a Dios y encender sus corazones en vivos deseos de alcanzar las virtudes».

129. Per exemple, a propòsit de la Mestra de Novícies assenyala la importància de la seva tasca envers la formació de les candidates a la VOT, a les quals ha de configurar-ne la mentalitat i «instruirles en su obligación y leyes de la Tercera Orden, explicándoles las cosas que deven hazer» (T. Estracio, o.c., p.24); o bé l'ofici de la col·lectora, que consisteix a «servir y cuidar con todo amor y caridad las enfermas de la Capilla [Sala de l'Hospital], recoger fielmente las limosnas que a este fin dan los demás, y mensualmente dar cuenta a la Señora Priora y entregárselo; como y también avisar de las hermanas enfermas al P. Comisario, y no admitir en la Capilla [Sala de l'Hospital] alguna sin su orden o de la Señora Priora» (T. Estracio, o.c., p. 25).

y deliberar con ella lo más conveniente para el bien de la Tercera Orden, etc.». ¹³⁰

Pel que fa al vestit dels qui professaven al terç orde carmelità, durant el segle XVIII l'hàbit talar serà substituït per un escapulari que els terciaris havien de dur nit i dia, àdhuc durant la nit quan dormien: «Vestirán así los Hermanos como las Hermanas honestamente, trayendo siempre interiormente el Santo Escapulario, sin quitárselo, ni aun para dormir». ¹³¹ El terç orde carmelità, a semblança de les fraternitats de tercerols franciscans, s'exigia la «puresa de sang» als membres seglars que havien de professar-hi: «y quando alguna quiere tomar el hábito, [se han de] tomar exactas informaciones secretas de su vida y costumbres; especialmente si es de buena fama y honesta, nacida de buenos padres; y dar de lo averiguado legal relación a la Señora Priora o Padre Comisario». ¹³² Aquesta exigència de ser «cristians vells» o no penitenciat pel Tribunal de la Inquisició no sols es donava en àmbit hispànic, sinó també portuguès:

«Informem nossos Irmaos Fulano e Fulano esta petição segundo os Estatutos de nossa Veneravel Ordem Terceyra. Feyta a informação, em que os Irmaos se devem esmerar muyto, procurando mais o credito da Ordem [Terceyra], que a extensao della; porque melhor he tener menos Irmaos, e estes limpos de sangue, e bons costumes e procedimentos, do que mais sendo maculados e mal procedidos». ¹³³

Finalment indicar que, a semblança del terç orde franciscà, els terciaris carmelitans comptaren també amb la presència de membres de la noblesa reial entre les seves files (sobretot en època medieval), ¹³⁴

130. Vg. T. Estracio, o.c., Cap.II, p. 20: «De las elecciones de priora y demás oficios».

131. Vg. T. ESTRACIO, *Compendio de la Regla que el M.R.P.Fr. Teodoro Estracio dio á los Hermanos de la V.O.T. de N.S. del Carmen* (València, 1852), Cap. XII, p. 44.

132. Vg. T. Estracio, *Regla de la Tercera Orden...* (Barcelona 1746) pp. 23-24.

133. Vg. *Thesouro Carmelitano, manifesto e offerecido a os Irmaos e Irmas da Veneravel Ordem Terceyra [...] N.S. do Carmo, pelo [...] P. Fr. Joseph de Jesus Maria, Comissario da mesma Terceyra Ordem no Convento do Carmo de Lisboa* (Lisboa, 1730), Cap. V «Quem póde na Religiao do Carmo dar habito de Terceyros», p. 36.

134. Vg. T. ESTRACIO, *Compendio de la Regla...* (València, 1852), p. 14: «Esta V.O.T. [del Carmen] ha producido en todos tiempos personas ilustres en santidad y virtud, que han sido su decoro y ornamento. Los siglos pasados vieron a los piadosos

i una branca dels Cardona en època moderna,¹³⁵ entre d'altres famílies i llinatges.

Terciaris agustins

Segons les indicacions que trobem al *Thesouro Carmelitano*, en què s'ofereix la relació ordenada dels ordes mendicants amb terç orde,¹³⁶ tractarem ara dels terciaris agustins, després tocaria tractar sobre els tercerols dominicans, però no en direm res, puix ja n'hem ofert una aproximació a l'apartat anterior, i donarem notícia del terç orde de l'orde mínim de St. Francesc de Pàola i després dels Servites. Finalment oferirem unes pinzellades sobre els terciaris trinitaris i mercedaris, els quals, des de sempre, han comptat també amb grup de seglars que han seguit llur espiritualitat i que en època moderna vindicaren apològicament la categoria de terç orde.

Pel que fa, doncs, als *terciaris agustins*, aquests reberen la confirmació canònica definitiva el 1399 durant el pontificat de Bonifaci IX amb la butlla «In sinu Sedis Apostolicae» (tot i que tradicionalment s'indicava el 1401 com l'any de l'aprovació pontificia), confirmació ratificada per Pau II el 1470, amb el breu «Exposcit vestrae devotionis sinceritas». El papa Juli II, per la seva banda, declarà el 1512 que els agustins seculars integraven el tercer grau de l'orde agustinià; aquests terciaris, molt sovint, solien pertànyer simultàniament a l'arxiconfraria anomenada «de la Corretja»¹³⁷ i es regien per la Regla de Sant Agustí,

---

Reyes de Inglaterra Eduardo I y II, y a S. Luis, Rey de Francia; al Serenísimo Infante de Castilla Alfonso de la Cerda, a la Beata Ángela hija del Rey de Bohemia...»

135. Ibidem, pp. 15-16: «Los últimos siglos, hasta el pasado [s. XVIII], admiraron las virtudes de Doña Catalina Cardona, rama dichosa de los Duques de este nombre, cuyo celo en la reforma de la orden [carmelitana] mereció los elogios de Sta. Teresa de Jesús». Aquest exemplar del *Compendio de la Regla*, publicat a València el 1852, pertanyia al Marquès de Bellet, segons un ex-libris de la coberta.

136. Vg. *Thesouro carmelitano*, (Lisboa, 1730), p. 9-10: «cinco as Religioens que tem Irmaos Terceyros, além da Sagrada Religiao de Sao Francisco. A primeyra he a nossa [la carmelitana]; a segunda a Religiao de Santo Agostinho; a terceyra a Religiao de Sao Domingos; a quarta a Religiao de Sao Francisco de Paula; e a quinta a Religiao dos Servitas de nossa Senhora».

137. Vg. A. RODRÍGUEZ i J. URQUIOLA *El Terciario de San Agustín*, El Escorial

adaptada a la vida dels seglars agustinians, amb una forta vivència en la vida familiar o casolana de l'espiritualitat del bisbe d'Hipona Aureli Agustí. Amb la reforma dels agustins recol·lectes (1602) s'encetà un període de renovació espiritual dins la família agustiniana; tot i que d'entrada no prestaren pas massa atenció al terç orde, aviat però s'estructurarien fraternitats de terciaris a l'entorn dels convents recol·lectes d'Almagro, Alcalà, Campillo, Granada, Madrid, Toledo i Valdefuentes, per a les quals el P. Juan Treviño de la Cruz escriví un manual-devocionari a propòsit, amb interessants notícies sobre l'origen històric, estatut canònic, espiritualitat i constitucions dels terciaris agustins d'obediència als recol·lectes.¹³⁸ La complexa evolució jurídica del terç orde agustinianà fou estudiada extensament pel P. R. Rodrigo,¹³⁹ i a semblança dels altres ordes tercers, els agustins seculars tenien prescrita una vida de sobrietat en el menjar i vestir (si bé no tan exigent com els membres del terç orde franciscà, dominicà o dels mínims); per exemple, pel que fa a les menges els tercerols agustinians adaptaren així les disposicions de la Regla de Sant Agustí:¹⁴⁰ «Domad vuestra carne con ayunos y abstinencias en la comida y bebida, en cuanto la salud os lo permita. Cuando alguno no pudiere ayunar, no tome alimentos fuera de las horas que tenga destinadas a estos actos, a no ser que esté enfermo».¹⁴¹ Amb més precisió es mostra el legislador a l'hora de descriure la captivença dels tercerols agustins: «En el andar, en el estar parados, en el modo de vestir y en todos vuestros actos, no haya

---

1936, p. 24: «Los Terciarios Seculares de San Agustín pueden pertenecer al mismo tiempo a la Archicofradía de la Correa y, recíprocamente, los cinturados pueden ingresar en la Tercera Orden, sin dejar de pertenecer a la Archicofradía. [...] No se pueden pertenecer al mismo tiempo a varias Órdenes Terceras».

138. Vg. JUAN TREVIÑO DE LA CRUZ, *Discurso teológico del estado, profesión, obligaciones y privilegios de los hermanos terceros y mantelatas del orden de recoletos descalzos de N.G.P.S. Agustín. Con un apéndice enchiridion o manual de las leyes* (Salamanca 1711).

139. Vg. R. RODRIGO, *Origen y evolución histórico-jurídica de la orden tercera agustiniana*. Roma 1964 (tesi doctoral inèdita).

140. Vg. la *Regla de N.P.S. Agustín, acomodada para los Hermanos Terciarios seculares de su Orden*, [edició preparada pels PP. Ángel Rodríguez i Juan Urquiola, O.S.A.].

141. Vg. A. RODRÍGUEZ y J. URQUIOLA, *El terciario de la orden de San Agustín*. (4ª ed.), El Escorial 1939, Cap. IV: «De la discreción o templanza en el comer y beber», p. 10.

nada que pueda ofender la vista de los demás, sino que todo debe corresponder a la santidad de vuestro estado. No fijéis la vista en personas de otro sexo, cuando os ocurra tener que verlas o alternar con ellas».¹⁴²

L'edat mínima d'admissió al terç orde agustinianà eren 14 anys, i sense restriccions de cap mena (a diferència de carmelitans i franciscans que exigien «neteja de sang») podia pertànyer a la VOT «cualquiera persona piadosa, sea cual fuere su estado y condición, soltero, casado o viudo. La profesión [religiosa] de Terciario no impide a los solteros el que puedan casarse cuando lo crean conveniente, ni a los viudos el que contraigan nuevas nupcias».¹⁴³ En els segles XVII i XVIII (pràcticament fins als nostres dies), els terciaris agustins només solien vestir l'hàbit talar durant els actes de comunitat,¹⁴⁴ però tenien l'obligació de dur sempre la corretja,¹⁴⁵ a fi de guanyar les indulgències, i quan morien podien ser amortallats amb l'hàbit de l'orde;¹⁴⁶ aquest hàbit constava d'una túnica de color negre, caputxa i corretja (com a cenyidor), que, tot i les dispenses del papa Innocenci VIII, havien de portar obligatòriament el dia de la vestició i de la professió: «El hábito de los terciarios, que es el de la Orden, consta de túnica, capilla y correa, pero por privilegio especial del papa Inocencio VIII es suficiente que lleven la correa, aunque sea al interior. Sin embargo, en la ceremonia de toma de Hábito y de la Profesión deben vestir el hábito íntegro».¹⁴⁷

Pel que fa a la vida de pietat els tercerols agustinians tenien prescrit

142. Ibidem, Cap. V: «De la modestia en el vestir y en los demás actos», pp. 11-12; i més endavant, a la p. 30 hi llegim: «El color negro del hábito agustiniano, se presta fácilmente para que las personas piadosas puedan confeccionar y usar traje modesto que ni llame la atención ni deje de ser elegante».

143. Ibidem, Cap. II: «Condiciones para ser Terciario Agustino y naturaleza de las obligaciones que contrae», pp. 29-30.

144. Ibidem, p. 30: «Pueden los terciarios seculares llevar el hábito de la orden, especialmente en las reuniones y actos de piedad que tengan en común. Respecto de la conveniencia o inconveniencia de que alguno en particular lo use habitualmente, atendiendo a las circunstancias del lugar y del tiempo, es asunto que deben juzgar los superiores».

145. Ibidem, p. 30, núm. 9: Como distintivo peculiar de la Orden agustiniana se considera la sagrada Correa; y esta sea interiormente, sea al exterior, deben llevarla los Terciarios de San Agustín para ganar las indulgencias concedidas».

146. Ibidem, p. 31: «Tienen derecho los Terciarios a ser enterrados, cuando terminen esta vida, con el hábito de la Orden [de San Agustín]».

147. Vg. *El Terciario de la Orden de San Agustín* (El Escorial, 1939), p. 32.

l'ofici «parvo» de la Mare de Déu que, en cas de no saber llegir [o tenir dificultats per a recitar l'esmentat ofici], podia ser substituït (i és el que feien la majoria de terciaris) per: «25 Padrenuestros y Avemarias por maitines y laudes, 10 por vísperas y 7 por cada una de las demás horas menores: Prima, Tercia, Sexta, Nona y Completas, con un Credo antes de Prima y otro al fin de Completas»;¹⁴⁸ amb tot el responsable de cada fraternitat de la VOT tenia facultats per a commutar o dispensar (per causes greus) als terciaris de l'obligació d'aquestes pregàries, que solien ser substituïdes per la corona de la Mare de Déu de la Consolació, recitada d'una sola vegada a qualsevol hora del dia.¹⁴⁹

En un context de ressecament i rigorisme espiritual suscitat pel jansenisme, a semblança dels altres grups de terciaris, tenien prescrita també la comunió freqüent en dies assenyalats anomenats «de Comunió d'Orde», en un moment en què el poble fidel, a causa del dit jansenisme, s'havia allunyat de la pràctica de la comunió: «Los terciarios han de confesar y comulgar con frecuencia, aunque no sea más que para poder ganar las indulgencias concedidas [...] Los [miembros] de la Orden Tercera de San Agustín cumplen en esta parte de confesar y comulgar haciéndolo en los días que se llaman *de Comunió de Orden*: que son 21 en el curso del año».¹⁵⁰

Pel que fa a la diversitat d'oficis i serveis a l'interior de cadascuna de les fraternitats de la VOT, endemés del P. Director [un sacerdot de l'orde dedicat a l'assistència espiritual dels tercerols, però dotat amb moltes facultats],¹⁵¹ hi havia el Prior (o Priora, a les fraternitats femenines) amb la missió de vetllar pel manteniment de l'observança entre els terciaris; el qual comptava amb un Subprior (o Subpriora),

148. Ibidem, pp. 33-34

149. Aquesta corona consistia a recitar un parenostre, avemaria i glòria després de cadascun dels tretze articles del Credo, i acabar amb la recitació de la Salve Regina.

150. Ibidem: Cap. IV : «Frecuencia de los sacramentos confesión y comunió», pp. 36-37. Aquestes festes eren: Nadal, Epifania, Pasqua, Ascensió, Pentecosta, Dijous Sant, Corpus, Nativitat de la Mare de Déu, Anunciació, Candelera, Assumpció, Festa de la Mare de Déu de la Consolació, St. Joan Baptista, St. Pere i St. Pau, St. Agustí, St. Miquel Arcàngel, Tots Sants, Primer diumenge d'Advent, IV Diumenge d'octubre, I i IV Diumenge de Quaresma.

151. Vg. *El Terciario de la Orden de San Agustín*, pp. 50-51: «dirigiendo y ordenando oportunamente cuanto a la parte espiritual se refiere. Presidirá las reuniones, así ordinarias como extraordinarias; dará el hábito o hará la inscripción de los socios; recibirá su profesión; convocará las reuniones por medio del Prior [de la VOT], Secretario o algún otro. Procurará visitar a los enfermos y necesitados».

que actuava com a auxiliar i com a suplent en les absències del Prior, els quals comptaven també amb l'ajut dels consellers, elegits cada any a través de la votació secreta de tots els terciaris.¹⁵² Hi havia, sobretot, el Mestre de Novicis, amb la comesa de formar espiritualment els candidats: «El Maestro de novicios llevará un registro con los nombres de los mismos y señas donde habitan; los instruirá en las cosas pertenecientes a la Tercera Orden».¹⁵³ Els altres càrrecs tenien la funció de vetllar pel bon funcionament de cada grup de terciaris: el col·lector (que tenia cura de recollir i administrar les almoines, donacions i quotes);¹⁵⁴ l'infermer (o infermers), que tenien cura de visitar els terciaris malalts i atendre'ls en llurs necessitats; el sagristà (cas de comptar la VOT amb capella pròpia); el secretari (que a més de redactar les actes tenia cura de la correspondència). A diferència de la VOT franciscana no existeix l'ofici de zelador (ací és el Prior qui vetlla per l'observança de les Regles i Constitucions), ni tampoc l'ofici d'andador (segurament devien llogar-los, o bé el secretari trametia les citatòries per correu). A més de les trobades mensuals de pregària, cada any hi havia la celebració d'una Assemblea General, en la qual havien d'assistir obligatòriament tots els membres de la VOT no impeditos, en la qual es renovaven els càrrecs que, a diferència de la VOT franciscana, que no podien renovar-se a perpetuïtat, podien ser reelegits indefinidament: «En la asamblea general de cada año [...] se procederá a la renovación del Consejo para el año siguiente. Los consejeros, así como los demás cargos, son reelegibles indefinidamente».¹⁵⁵

Amb aquest arrellec de dades sobre l'organització i vida dels terciaris agustinians hem pogut fer-nos càrrec de la importància del

152. Vg. *El Terciario de la Orden de San Agustín*, p. 47: «Cada terciario profeso escribirá en una papeleta tantos nombres de elegibles como consejeros nuevos hayan de ser y la depositará plegada en la urna [...] Escritas y depositadas todas las papeletas, los escrutadores procederán a su recuento y apertura...».

153. *Ibidem*, p. 53

154. Els diners solien destinar-se a despeses de culte i, sobretot, a una caixa comuna per a socórrer els tercerols malalts; Vg. *El Terciario de la Orden de San Agustín*, «Asociación de socorros mutuos», p. 56: «La Asociación de Terciarios, teniendo por base el ejercicio de la caridad, debe constituir una verdadera *Asociación de socorros mutuos*, y en este concepto y para este fin principalmente, han de esforzarse todos en reunir y poder contar con recursos suficientes para poder atender a sus hermanos enfermos y pobres con alimentos, medicinas y asistencia, sea en sus propias casas, sea si más conviene en el Hospital».

155. Vg. *El Terciario de la Orden de San Agustín*, pp. 46-47.

fenomen associatiu dels seglars en l'Orde de Sant Agustí que, en l'actualitat, gaudeix encara d'una gran vigència i amb grans diferències en la forma de vida i organització que ací hem exposat.¹⁵⁶ Seguidament passem a tractar dels terciaris adscrits a l'Orde dels Mínims.

Els tercerols de l'Orde Mínim de Sant Francesc de Pàola

Un dels grups de terciaris que, configurat en els anys de l'època moderna (i sense cap mena de tradició medieval), destacà pel seu vessant penitencial i ascètic són els tercerols de l'Orde Mínim de Sant Francesc de Pàola. A inicis del segle XVI, doncs, començaren d'estructurar-se (i assoliren ben aviat una notable irradiació a la vida eclesial) els *terciaris de l'orde mínim*, els orígens dels quals hem de remuntar a l'any 1501 quan el papa Alexandre VI els aprovà la Regla i estatuts amb la Butlla «Ad ea quae circa decorem», i amb l'aprovació definitiva atorgada pel papa Juli II el 1506. Marcats amb una destacada espiritualitat penitencial no aconseguiren, tanmateix, a Catalunya la seva consolidació, fins el segle XVIII. Pel que fa a la seva forma de vida i espiritualitat, podem avui accedir-hi amb força facilitat a través dels textos legislatius d'època servats fins als nostres dies,¹⁵⁷ dels quals extraurem les dades que necessitem per a poder oferir una primera aproximació a la seva peculiar forma de vida.

En el moment d'institucionalitzar-se com a terç orde els diversos grups de laics que volien seguir de prop l'espiritualitat penitencial de Sant Francesc de Pàola, a fi d'equiparar-se als grups de terciaris¹⁵⁸ ja existents els religiosos mínims miraren de captar-se la simpatia

156. A propòsit dels agustins seglars dels nostres dies, Vg.: *Agustinos Seculares. Regla de vida y Estatutos Generales*. Curia Generalizia Agostiana, Roma 1980.

157. Vg., sobretot: *Tercera Regla que para la Orden Tercera compuso el Grande Padre y Patricarca San Francisco de Paula. Aprobada y confirmada por los Sumos Pontífices Alexandro VI, Julio II, Leon X, Clemente VII, Paulo III, Julio III, Paulo IV, Pio V, Gregorio XIII, Gregorio XIV, Paulo V. Con las Constituciones a[h]ora nuevamente establecidas para la Venerable Orden Tercera de la presente ciudad de Barcelona*, Imp. Piferrer, Barcelona 1762.

158. Els terciaris mínims han insistit tothora en la condició de veritable terç orde: «es una verdadera orden religiosa, aunque exclaustal, pues tiene hábito y regla propios con noviciado, profesión y rezo a imitación de las órdenes claustrales»; Vg., *Santa Regla y Ordenaciones de la Venerable Tercera Orden Mínima* (Barcelona 1909), p. 5.

d'algunes cases reials i fer-les membres de la VOT que llavors emergia, a fi de prestigiar-la. Per exemple hi foren inscrits els reis de França: Lluís XI, Carles VIII, Lluís XII, i sobretot la família reial de Francesc I (la seva esposa Clàudia, i la seva mare Lluïsa de Savoia, duquessa d'Angulema), tal com podem llegir-ho al text de la «Tercera Regla» emprada durant el segle divuitè: «En la Francia ha hecho progressos grandes, porque el Santo estuvo allí tantos años; dió por sus milagrosas manos el cordón a innumerables, entre los quales fueron los primeros los Señores Reyes Luis XI, Carlos VIII y Anna su muger; la Duquesa de Angulema, madre de Francisco I; Anna Duquesa de Borbón, Santa Juana de Valois».¹⁵⁹ Tanmateix fou la Casa de Savoia que mantingué fortes vinculacions amb el terç orde dels mínims: «En la Corte de Turín [Casa de Savoia] sus Soberanos fueron los primeros en professar esta Tercera Regla [...] En Alemania y Flandes son muchos los Emperadores, Archiduques, Reyes y otros soberanos que siendo Grandes se alistaron a la Tercera Orden para gloriarse de Mínimos».¹⁶⁰ En el context hispà cal esmentar l'afecció simultània de Felip III i la seva esposa Margarida d'Àustria als tercerols franciscans i mínims: «De nuestra España se podría decir mucho, pero sería menester un tomo grande; bastará decir que como fueron de los primeros [...] Doña Margarita de Austria, muger del Señor D. Felipe Tercero, les imitaron los Señores Duques de Lerma, Uceda, Priego, Ossuna, Henríquez de Rivera, otros muchos Grandes de España»¹⁶¹ Semblantment, als manuals-devocionaris de totes les èpoques hi figura el nom d'alguns sants que estigueren afiliats al terç orde dels mínims: Sant Francesc de Sales, St. Joan de Déu, St. Vicenç de Paül, Sta. Joana de Valois, Sta. Joana de Chantal, Sta. Magdalena de Pazzis, etc.¹⁶² Els tercerols mínims tenien força reglamentada la vida de penitència, manera de vestir, prohibició de realitzar segons quins oficis,¹⁶³ i, a semblança dels grups de terciaris franciscans i carmelites, se'ls exigia «neteja de sang»:

159. Vg. *Tercera Regla que para la Orden Tercera compuso [...] San Francisco de Paula* (Barcelona 1762), p. 32.

160. *Ibidem*, p. 31.

161. *Ibidem*, p. 32-33.

162. Vg. *Santa Regla y Ordenaciones...* (Barcelona 1909), p. 7.

163. Aquesta disposició es mantenia encara l'any 1909: «no ejerzais las artes públicas mundanas, ni deshonestas ó inmorales officios»; [Vg. *Santa Regla y Ordenaciones de la V.T.O. Mínima...* (Barcelona 1909) p. 15].

«qualquiera persona, que por su devoción y bien espiritual quiere tomar el cordón [sembla que no vestien l'hàbit] de esta tercera orden de qualquier estado, sexo, calidad que sea, se deberá conferir con el R.P. Vicario, a quien explicará su devoción y le dirá su empleo u oficio, el estado, la casa, calle, parroquia o lugar donde vive [...], de quien se informará con todo sigilo de todas las circunstancias, *limpieza*, vida y costumbres del pretendiente».¹⁶⁴ Semblantment, com els tercerols franciscans, els mínims tenien prohibida la utilització de les armes: «armas ofensivas no traygais salvo por saludable guarda de la Iglesia cathólica o por defensión de la fe y justicia»,¹⁶⁵ i d'una manera molt insistent se'ls exhortava a l'abstinència de carn els dimecres i divendres, i des de Santa Llúcia (13 de desembre) fins a Nadal i durant la Quaresma, i a dejunar cada divendres: «humildemente amonestamos se abstengan de comer carne desde otro día después de Santa Lucía hasta la Natividad de Cristo; y tres días antes de cada uno de los días que habeis de comulgar y todos los miércoles del año [...] En todos los viernes ayunareis, de todos dichos ayunos piadosamente sean echados fuera todas las que estuvieren de parto, preñadas, los que caminan, los viejos, los flacos, los que trabajan, habiendo pedido primero licencia a sus propios confesores, los quales lícitamente podrán conmutar vuestros ayunos en algunas obras de piedad o en devociones».¹⁶⁶ Durant tota l'època moderna, i àdhuc fins als nostres dies, tenien prohibida l'assistència als convits de noces: «Iguamente evitaréis cuanto más pudiereis las fiestas de bodas y cualquier suerte de convites, a no ser de vuestros parientes»,¹⁶⁷ i òbviamment l'assistència a espectacles i jocs: «Mayormente os apartaréis de los juegos públicos, de los prohibidos y de los escandalosos».¹⁶⁸ Als tercerols mínims, se'ls demanava que tingessin

164. Vg. *Tercera Regla que para la Orden Tercera compuso [...] San Francisco de Paula*, (Barcelona 1762): Cap. X: «De los que han de ser admitidos en esta Tercera Orden, del Hermano Informador y de la expulsión de los Hermanos Terceros», p. 77.

165. Ibidem: Cap.IV: «De como se debe aborrecer el mundo y sus vanidades», pp. 46-48.

166. Ibidem, Cap. V: «De los Ayunos y abstinencias y de las obras de misericordia», pp. 48-51.

167. Vg. *Manual del Terciario Mínimo de San Francisco de Paula. Regla, Normas, Indulgencias, Ritual*, Barcelona 1950, Cap. IV: «Del desprecio del mundo», cap. IV, p. 18.

168. Ibidem, p. 19. a la *Santa Regla y Ordenaciones* publicades l'any 1909, a propòsit d'això deia, semblantment: «apartaos con gran diligencia de todos los juegos y diversiones públicos, prohibidos y escandalosos».

especial cura dels malalts, amb visites de caritat i ajuts assistencials als necessitats,¹⁶⁹ i en un moment en què no existia cap mena de «seguretat social» institucionalitzada des dels poders públics, hi havia l'existència de dos infermers estables (i dues infermeres per a les visites a les dones), renovables cada any, els quals havien de ser «de espíritu charitativo, y será su primera obligación inquirir y saber si hay algun hermano enfermo (y lo mismo se dice de las hermanas enfermeras)».¹⁷⁰

Tal com insinuàvem més amunt, els terciaris mínims (nascuts en plena època moderna) ja no vestien hàbit,¹⁷¹ tan sols se'ls exigia vestir amb decència i, si era possible, amb el color negre de l'hàbit mínim: «las vestiduras de cada uno de los Hermanos y Hermanas de esta Congregación serán según el estado y condición de cada uno de ellos; y sean en todo o en parte del color de los hábitos que traen los Frayles Mínimos o de otro color decente y honesto».¹⁷² Pel que fa a l'organització de les fraternitats del terç orde [sovint anomenades «Congregacions» entre els terciaris mínims, i també, encara molt més, entre els servites, tal com veurem], era dirigida per un P. Director ajudat per un P. Vicari (sacerdots mínims que prioritàriament tenien cura de l'assistència espiritual); la presidència de les comunitats de tercerols, l'ostentava el germà anomenat «Corrector», ajudat per un secretari (sovint anomenat arxiver) i tres vocals anomenats germans «Seniors». Un càrrec de gran importància era el mestre de novicis i, també els tesorers anomenats «Dipositaris», que, segons sembla, curiosament no tenien clau de la

169. Vg. *Tercera Regla para la Orden Tercera...* (Barcelona 1762), Cap. XI, pp. 79-80: «Luego que enferme algún Hermano (lo mismo se dice de las Hermanas), se hará saber al Rdo. P. Vicario, Hno. Corrector o Hno. Andador para que, siendo grave la enfermedad por cualquiera de estos se avise a los Hermanos Enfermeros a fin que le assistan y visiten freqüentemente; y viendo que se halla en urgente necesidad, darán cuenta al Rdo. P. Vicario quien, junto con el Hermano Corrector, proveherán se le socorra con lo que les pareciere conveniente».

170. *Tercera Regla...* (Barcelona 1762) p. 72,

171. «passará el P. Vicario a darle el Cordón, dando por este siete sueldos y seis dineros de limosna»; [Vg.: *Tercera Regla...* (Barcelona 1762), Cap. X: «De los que han de ser admitidos en esta Tercera Orden»].

172. *Ibidem*, Cap. VI: «De las vestiduras y Profesión». Seblantment a les ordinacions publicades el 1909 seguien encara amb les mateixes disposicions: «Las vestiduras exteriores de cada uno de vosotros sean conforme al estado y posición social de cada uno, y lo más semejante posible al color de los hábitos de la misma orden de los mínimos, o de otro color serio y no caprichoso»; [*Santa Regla y Ordenaciones de la Venerable Tercera Orden Mínima...* (Barcelona 1909) p. 17].

caixa dels cabals.¹⁷³ Cada any es renovava la meitat de la Junta directiva (integrada pel Corrector, Secretari, 3 Seniors, 2 Dipositaris i un Mestre de novicis): «esta Junta Directiva, salvo el cargo del P. Director, será renovada o reelegida por mitad cada año»¹⁷⁴ També existien els càrrecs d'infermers, andadors i informador (encarregat d'inquirir sobre la neteja de sang i bons costums dels candidats al terç orde):

*«Así para el gobierno espiritual, como económico y temporal de esta Venerable Orden Tercera, habrá en ella (además de Vicario, Corrector y Correctora que la Santa Regla previene y manda Ntro. Sto. Patriarca), los oficiales siguientes: tres Seniores para el Hermano Corrector, y tres Senioras para la Hermana Correctora; dos Depositarios, un Archivero, dos Enfermeros, dos Enfermeras, un Informador de novicios y un Portero o Andador, todos los cuales deben ser elegidos por la Junta».*¹⁷⁵

El germà Corrector no sempre era seglar, car en l'època moderna hi ha la tendència de controlar des de la clerecia l'activitat dels ordes tercers i, per aquesta raó, s'alternaven anualment: «podrá ser un año eclesiástico y otro secular, y en los hermanos en quienes se ha de hacer la elección, deben estar adornados de las prendas de virtud y prudencia, que sean zelosos de la honra y gloria de Dios y de nuestro Glorioso Padre [San Francisco de Paula] y aprovechamiento de los hermanos».¹⁷⁶

Molt vinculats al terç orde mínim de Barcelona, durant el segle XVIII, existí «l'Obra i Confraria de Sant Francesc de Pàola»¹⁷⁷ (la majoria dels membres de la qual eren terciaris mímins), fundats amb la finalitat de vetllar per la conservació i millorament de l'edifici, i promoure també

173. «cerrado con dos llaves, las que tendrán el Hermano Corrector y el Hermano Senior primero, quienes cada mes, sacando las limonas del referido zepo, las entregarán a los Hermanos Depositarios, y estos al Hermano archivero, notándolos en sus libros»; [Vg. *Tercera Regla...* (Barcelona 1762) p. 80].

174. Vg.: *Santa Regla y Ordenaciones...* (Barcelona 1909), p. 24

175. Vg.: *Tercera Regla...* (Barcelona 1762), p. 60.

176. *Ibidem*, cap. IV, p. 62.

177. Vg.: *Ordenansas y Constituciones de la Illustre Obra y Confraria de Sant Francisco de Paula, fundada en lo Monestir y Convent de Religiosos Mínims de la present ciutat de Barcelona; fetas y firmadas en lo any 1742, essent Provincial lo M.R.P.Fr. Francisco Galindo [...], Corrector lo R.P.Fr. Francisco Borrás [...], Prior de dita Obra lo M.R.P.Fr. Geroni Puig [...], Obrers, lo Sr. Marquès de Sentmanat, Pau Font y Matas, mercader; Mateu Hereu y Vilalta, cirugià; Nicolau Domènech,*

el culte, amb una activa participació a les festes litúrgiques. Aquesta Obra estava coordinada per sis obrers: un cavaller, un mercader i dos artistes, que s'elegien per biennis la festa de la Candelera, el dia 2 de febrer de cada any. Per les actes de la junta d'aquesta Obra sabem que durant una colla d'anys presidí els Obrers D. Josep de Magarola, marquès de Sentmenat,¹⁷⁸ fins al 1753, en què fou substituït per D. Menna de Agulló i Pinós «olim Sanmanat, marquès de Gironella», en un moment especialment difícil per dita obra en què: «en atenció de trobar-se abolida y suprimida la Junta de Mercaders, y per aquest motiu ser dificultós lo trobar-se individu Mercader per poder ocupar dit puesto de Obrero [...] se resolgué anomenar-se un ciutadà honrat per Obrero en lloc de Mercader»,¹⁷⁹ a més de patir una forta crisi econòmica, havent de suprimir despeses sobretot de la festa de Corpus:

*«se proposà, si en atenció de trobar-se la ll[us]tre Obra molt atrassada per grans gastos que anualment ha de suportar y las pocas entradas [...], estathuir y ordenar no es feso gasto algun pels refrescos, y se resolgué [no] se donàs refresch algun, y que en la professó de Corpus se evitàs lo gasto de las trompetas, cavallets, diablots, y que tan solament se comprassen tres dotzenas de cuets».*¹⁸⁰

Després d'aquesta aproximació a la vida i projecció dels tercerols mínims (molt centrada a la ciutat de Barcelona), passem tot seguit a donar qualche notícia dels terciaris servites.

Els terciaris servites

També eren tercerols els anomenats «Congregants de la Mare de Déu dels Dolors» [= *terciaris servites*], que reberen l'aprovació pontifícia l'any 1424, la vida dels quals ens és sintetitzada així en un

---

passamaner; Vicenç Pujol, sastre y Francisco Gregori, clavari. Barcelona, Imp. A. Giralt, 1743. A propòsit de les confraries durant aquesta època, Vg., sobretot, l'obra de J.B. Bassi, *Tractatus de Sodalitiis seu Confraternitatibus Ecclesiasticis et Laicalibus* (Venetiis, 1735).

178. Vg. les actes a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, *Monacales-Hacienda*, Vol. 3054.

179. ACA, *Monacales-Hacienda*, vol. 3054, any 1753, s.f.

180. *Ibidem*, juny de 1753.

Manual d'època: «Tot Congregant coneixedor de l'estat que ha pres al entrar en la Venerable Congregació dels Dolors, verdadera Orde Tercera de la Religió dels Servites, a més del tenor de vida propi d'un cristià exemplar, no deu mai passar un sol dia de la seva vida sens recordar-se dels set principals dolors de la seva adolorida Mare».¹⁸¹ Pel que fa a l'origen i desenvolupament del terç orde servita, hom disposa avui de dades prou interessants recollides a l'obra que escriví el P. Pecorini, ex-general dels servites, publicada en versió castellana a Barcelona l'any 1767 a cura de Josep de Sagarra i Baldrich, acadèmic de les Bones Lletres de Barcelona i terciari servita,¹⁸² el qual ens explica en què consistia la vida dels tercerols o congregants servites a la Catalunya setcentista:

*«El tercer orden de Siervos de María se extiende á toda clase de personas de uno y otro sexo, que viviendo esparcidas en el siglo, se congregan para meditar los dolores de su afligida Madre y obsequiarla con virtuosos ejercicios, cuyas Congregaciones fueron después aprobadas por los Sumos Pontífices y enriquecidas con muchas Indulgencias»*¹⁸³

Els terciaris servites (sovint anomenats congregants, tal com indicàvem més amunt)¹⁸⁴ només vestien hàbit talar durant les cerimònies

181. Vg.: *Regla de Vida del Terciari Servita, o Congregant de Ntra. Sra. dels Dolors* (Barcelona 1911) p. 74.

182. Vg.: *Historia del origen y fundación del Sagrado Orden de los Siervos de María y vidas de sus siete fundadores, sacada de la que el Rmo.P.Fr. Francisco-María Pecorini, Ex-General del mismo Orden recopiló en italiano del proceso de canonización de dichos siete beatos fundadores, de los Anales de la Religión y otros autores, con el origen del Tercer Orden o Congregaciones de los Dolores. Por D. Joseph de Sagarra y Baldrich, notable de Cathaluña, Doctor en Derechos, Académico de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona y Congregante de la Congregación de Siervos de la B.V. María Adolorida.* Barcelona, Imp. Herd. M. Giralt, 1767 [aquesta obra fou dedicada «al Excmo. Sr. Príncipe Pío [de Savoia]», marquès de Castel-Rodrigo.

183. J. DE SAGARRA, *Historia...* (Barcelona 1763) p. 95.

184. A semblança dels altres grups de terciaris, els tercerols servites vindicaven llur condició d'orde religiós integrat per seglars, Vg.: *El Congregant de Nostra Senyora dels Dolors. Guia pràctica escrita per a utilitat dels germans de la VOT dels Servites.* Tip. l'Avenç (Barcelona 1911), p. 24: «Aquesta Tercera Orde fou també aprovada pel Sant Pare, de manera que no és una confraria com molts erradament crehuen, sinó que

litúrgiques, i habitualment només portaven l'escapulari negre propi dels tercerols servites:

*«determinarán que los Congregantes o Siervos de María de este Tercer Orden vistiesen interior o exteriormente, por distintivo de su estado, el hábito menor o escapulario negro, en memoria de los Dolores de la Virgen Santísima».*¹⁸⁵

La direcció de les congregacions no estava pas confiada als seglars que les integraven, sinó a un «Corrector» de l'estament eclesiàstic (sovint de l'orde servita): «un Corrector que ha de ser Eclesiástico y es el principal director de dichas Congregaciones y de sus Santos Exercicios, y se muda o se confirma cada tres años; los demás oficiales [aquests sí que eren de l'estament secular] se eligen por votos de los mismos Congregantes cada dos años el viernes inmediato después de la Ascensión del Señor, y son un Prior que cuide de lo económico, dos Discretos [o Consellers], un Maestro de Novicios, un Secretario, un Receptor [de les almoines], Sacristanes, Ostiarios [o porters], Infermeros y Consultores, que cuyden cada uno de lo respectivo de sus Oficios».¹⁸⁶ Els qui professaven al terç orde servita havien de resar cada dia només set parenostres i set avemaries en memòria dels Dolors

---

és una verdadera Orde religiosa», i es tractava de ser «un religiós enmig del món» (Ibidem, p. 71). Aquesta obra ara citada és una adaptació al català [per a la Congregació erigida el 1861 a l'església parroquial de S'Agaró, a Castell d'Aro] de l'obra de L. REYMUÑÍNEZ, *El Congregante o Siervo perfecto de la Santísima Virgen de los Dolores* (Barcelona 1861).

185. Vg. J. DE SAGARRA, *Historia del Origen y fundación del Sagrado Orden de los Siervos de María* (Barcelona 1766), p. 97.

186. Ibidem, p. 202; Vg. també: *El Congregant de Nostra Senyora dels Dolors. Guia Pràctica escrita per a utilitat dels germans de la VOT dels Servites* (Barcelona 1911), p. 24: «Aquestes Terceres Ordes, vulgarment anomenades Congregacions, s'eregeixen amb Autoritat Apostòlica concedida pel Papa al Superior General dels Servites, a qui sol delegar aquesta facultat a n'el Superior Provincial, y aqueix és qui nombra'l Corrector, que ha de ser un eclesiàstich, y és el principal director de quiscuna de dites Congregacions, y's cambia, o's confirma al seu càrrech, cada tres anys. Els demás Oficiais de la Congregació s'elegeixen cada dos anys, á la majoria dels vots dels mateixos Congregants que n'han fet ja la professió de tals. Aquestos Oficiais són: un Prior, dos Discrets, un Mestre de Novicis, un Secretari, un Receptor, els Sagristans, Ostiaris, Infermers y Consultors».

de la Mare de Déu, a diferència dels altres grups de tercerols que tenien moltes més obligacions de pregària, cosa que, segurament, explica el gran increment d'aquestes congregacions¹⁸⁷ per les poques obligacions de pregària¹⁸⁸ i, també, com veurem, pel prestigi que hi donà la incorporació dels membres més reputats de la noblesa europea. Pel que fa a les Congregacions de Catalunya i d'Itàlia sembla que l'exigència espiritual era superior, tal com podem llegir-ho en un dels manuals de pietat d'època, on es descriu la vida ideal del terciari servita:

*«Per avençar en el camí de la virtut y assegurar d'aquesta manera la salvació eterna de la seva ànima, al mateix temps que per a donar bon exemple als demás, procurarà el Congregant de Ntra. Sra. dels Dolors, tenir molt presents les següents advertències. Primera: recordant-se sempre que'l Congregant és un religiós al mitj del món, procurarà que la sua conducta sia un clar espill ahon pugan enmirallar-se'ls cristians, y un exemple constant de modèstia, humilitat y puresa. Recordi's sempre que va vestit de dol per la mort de Jesucrist y per la soletat de Maria afligida; no pensi jamay en diversions mundanes, anch que sian de les que el món en diu ignocentes».*¹⁸⁹

Els congregants servites eren exhortats a combregar els dies de gran solemnitat (a més de la comunió general mensual), i eren estimulats a participar activament als actes comunitaris a fi de guanyar les indulgències atorgades per la Santa Seu als tercerols servites: «procurin

187. Tanmateix quedava molt clar que eren terciaris, ja que professaven en una cerimònia pública: «El devoto de María que quiere ser admitido en esta Santa Congregación debe acudir al Maestro de Novicios, el qual hace presente su petición á los demás y constando de su buena fama y arreglada vida de fe, le da el hábito en el Oratorio delante de los demás Hermanos, y cumplido el año de noviciado hace su profesión, todo con mucha solemnidad y muy devotas ceremonias» (J. de Sagarra, *Historia del origen...* p. 203).

188. Tot i que mensualment havien d'aplegar-se per a l'acte de comunió general, i cada setmana per pregar conjuntament: «viviendo en el siglo cada uno en su casa, se juntan en un Oratorio para ejercitarse en diferentes actos de virtud en obsequio de la Virgen Santísima, especialmente un día cada semana para meditar sus Dolores, y otro cada mes para la Santa Comunió» (J. de Sagarra, *Historia del origen y fundación...* p. 97).

189. Vg. *Regla de vida del Terciari Servita o Congregant de Ntra. Sra. dels Dolors, Cap. XIII, [dins: El Congregant de Nostra Senyora dels Dolors. Guia pràctica... (Barcelona 1911) p. 71].*

assistir devotament a tots els actes de la Congregació per honorar á Maria y aprofitar-se de les Indulgències i gràcies que hi ha concedides». ¹⁹⁰ Les diverses indulgències i privilegis aconseguits pels servites a benefici de les congregacions de tercerols (i les poques exigències espirituals ¹⁹¹ als membres professors, a diferència dels altres grups de terciaris), motivaren una gran expansió entre els grups dirigents de la societat d'Antic Règim. Per exemple, el «noble de Cathaluña, Doctor en Derechos, Académico de la Real Academia de Buenas Letras y Congregante de la Congregación de la B.V. María adolorida» D. Josep de Sagarra i Baldrich, ¹⁹² dedicà el seu llibre «*Historia del Origen y fundación del Sagrado Orden de los Siervos de María*» (publicat a Barcelona ¹⁹³ l'any 1767), «al Exmo. Sr. Príncipe Pío [de Saboya]», el famós marquès de Castel-Rodrigo (que havia mort a Madrid el 1723); i el P. Galindo, autor del «*Norte de Congregantes*», publicada a Barcelona ¹⁹⁴ l'any 1700, dedicà la primera part de l'obra «al Serenísimo Señor D. Jorge Landgrave de Hassia, Príncipe de Hirsfeldia [Jordi de Hessen-Darmstadt], Virrey y Capitán General de Cathaluña» (fervorós austriacista que moriria durant l'atac del castell de Montjuïc el 14 de setembre de 1705), i la

190. Ibidem, p. 75

191. Durant el segle XVIII s'introduí el costum de recitar els divendres, diumenges i dies festius (i àdhuc diàriament) la Corona dels Dolors de la Mare de Déu, que venia a ser una mena de Rosari cenyit als misteris de dolor, ampliat a set; Vg.: *El Congregant de Nostra Senyora dels Dolors. Guia...* p. 74: «a més del tenor de vida propi d'un cristià exemplar no deu may passar un sol dia de la seva vida sens recordar-se dels set principals dolors de la seva adolorida Mare, contemplant-los ab filial ternura per medi del reso diari de la Corona Dolorosa. Si això no li és possible fer-ho tots los dies, almenys tots los Divendres, Diumenges y dies festius».

192. El doctor i jurista Josep de Sagarra escriví també un manual-devocionari a ús dels tercerols servites, Vg.: *Práctica de ejercicios dolorosos marianos para las congregaciones de la Santísima Virgen* (Barcelona 1769).

193. Vg. la fitxa bibliogràfica completa a la nota núm. 182.

194. Vg. NARCISO GALINDO [O.S.M.], *Norte de Congregantes [...] Vida de la Serenísima y Venerable Señora Ana-Juliana de Gonzaga de Cleves, Archiduquesa de Austria, Condesa de Tirol, de la más estrecha Tercera Regla de los Siervos de Maria [...]. Norte de Congregantes, reciente flor del ameno vergel de la más pura y Adolorida Señora. Segunda Parte: Vida de la Venerable, extática y virgen, Maria Vitoria Angelini Romana, Congregante de la Virgen Santísima de los Dolores. Compuesta en italiano por el Doctor y Abad Juan Bautista Pacichelli. Traducida en castellano por el R.P.F. Narcisso Galindo, Religioso Servita y Corrector de la Il[lustre] Congregación de las Señoras.* Imp. Gabriel Bro (Barcelona 1700).

segona part està dedicada a «la Excelentíssima Señora D. Mariana Sinphorosa de Guzmán, Duquesa de Medina-Sidonia». El P. Galindo amb l'obra «*Norte de Congregantes*» vol oferir una guia espiritual als estaments dirigits de la societat hispana que pertanyien al terç orde servita, proposant com a models de vida «la Sereníssima y Venerable Señora Ana-Juliana Gonzaga de Cleves, Archiduquesa de Austria, Condesa de Tirol, de la más estrecha tercera regla de los Siervos de María» (a la primera part de l'obra), i «de la Venerable, extática y virgen, María-Victoria Angelini Romana, Congregante de la Virgen Santíssima de los Dolores» (a la segona part). A la primera de les biografies (la d'Anna-Juliana Gonçaga, filla del duc de Màntua i d'Elionor d'Àustria), hi trobem el model de vida espiritual per als servites d'origen noble, confessat pel mateix P. Galindo a les ratlles introductòries: «para que la exemplar y santa vida de una Augusta Archiduquesa sirva de seguro Norte á la más accentuada nobleza de ambos sexos, encontrando el uno heroicas virtudes que admirar, y el otro singulares exemplos a seguir».¹⁹⁵ En aquest sentit, no ens sorprèn pas que a la part introductòria de «*Norte de Congregantes*» hi trobem una extensa relació de les famílies més aristocràtiques d'Europa pertanyents al terç orde servita, significativament titulada: «Lista de personas insignes de la Congregación de la Virgen Santíssima de los Dolores»,¹⁹⁶ amb un apartat dedicat a Papes,¹⁹⁷ a Cardenals,¹⁹⁸

195. N. GALINDO, *Norte de Congregantes*, I, introd.

196. Vg. N. GALINDO, *Norte de Congregantes*, (Barcelona 1700), II, introd., s.f.: «Como en la primera parte de este libro se ha referido de passo, en lo que algunas personas se han esmerado en la devoción de María Santíssima de los Dolores, me parece muy al intento trasladar al fin de este libro una lista de personas insignes que, con todo afecto, se han empleado en esta tan tierna memoria, y alistando en estas Congregaciones [de terciaris servites] tanto Eclesiásticas como Seculares, singularmente de la Cesaria casa de Austria, y de otras Reales personas».

197. El papa Urbà VI vestí l'hàbit de terciari servita: «Urbano 6, para más demostrar su devoción se vistió, siendo Pontífice, con el [h]ábito entero por manos del P. General Manuccio», i semblantment ho feren els papes Bonifaci IX, Pius II, Innocenci VIII, Alexandre VI i, sobretot, Pius III, de qui s'escriu que «a imitación de su tío Pio II y todos [los] de la Casa Piccolomini, Príncipes de Italia, se vistió de todo el [h]ábito», i Alexandre VIII [en plena època moderna] només vestí l'escapulari servita. El papa Innocenci XI, essent encara cardenal, es féu congregant servita al convent de St. Marcel de Roma, etc.

198. El P. Galindo assenyala una llarga llista de prelats que intitula «Eminentísimos Príncipes [de l'Església]», entre els quals cal assenyalar St. Carles

Bisbes,¹⁹⁹ Emperadors,²⁰⁰ Reis,²⁰¹ Reines²⁰² i Prínceps²⁰³ i nobles. Detallem ací els d'origen hispà, que, pel que fa als membres masculins hi havia: «El Excelentíssimo Señor Don Ramiro-Hipólito de Guzmán, Duque de Medina de las Torres. El Exmo. Señor D. Juan-Manuel Fernández Pacheco, Duque de Escalona. El Exmo. Señor D. Guillem-Ramon de Moncada, Marqués de Aytona. El Exmo. Señor D. Manuel Coloma, Marqués de Canales. El Ilmo. Señor D. Artal Anzlor Conde

---

Borromeu, L. de Conti, P. Capoccio, E. Borghese, D. Rivarola, R. de Este, F. Borromeo, F. Landgrave, B. Espínola, etc.

199. El llistat de bisbes i arquebisbes que ofereix el P. Galindo a «*Norte de Congregantes*» és molt extens; ací assenyallem només alguns dels prelats de seus hispanes: Bernat de Messa, ambaixador de Carles V i bisbe d'Elna [actualment Perpinyà], Antoni Pasqual (bisbe de Vic), Manuel de Alba (bisbe de Barcelona), Lucas Fajardo (Inquisidor Major del Principat de Catalunya), etc.

200. Destaquem: Maximilià I, Carles V, Rodolf II, Ferran I, Ferran II i Ferran III, Leopold I «[h]oy reynante, que Dios guarde. Prior de vida en la Congregación de Viena» (amb les respectives esposes; sobretot «Mariana de Austria, hija de Felipe 3 Rey de España y esposa de Ferdinando 2; Maria-Eleonor Gonzaga, tercera esposa de Ferdinando 2; Margarita de Austria hija de Felipe 4 y hermana de nuestro Cathólico Rey Carlos 2, que Dios guarde. y primera esposa de nuestro invicto Emperador Leopoldo, Ana-Maria-Josepha Neoburgo, segunda esposa de dicho Leopoldo, hermana de nuestra Cathólica Reyna Mariana de Neoburgo [h]oy reynante, que Dios guarde, y Priora de vida en la Congregación de Viena», etc.

201. El P. Galindo esmenta com a pertanyents al terç orde servita a «Christiernò 2, Rey de Dinamarca, Rodolfo de Austria, Rey de Boëmia, Bladislao 2, Rey de Polonia. Bladislao 4, Rey de Polonia. Felipe primero Rey de España. Felipe 2. Rey de España. Joseph de Austria, Rey de Romanos y Ungría», etc.

202. Per exemple: «Eleonor de Austria, Reyna de Polonia. Clemencia de Austria, Reyna de Nápoles. Isabel de Austria, Reyna de Dinamarca. Laura de Austria, Reina de Boëmia [...] Mariana de Austria, Reyna de España. Emillia Annovre, Reyna de Romanos y de Ungría [h]oy Reynante, que Dios prospere», segons testimonia el P. Galindo a «*Norte de Congregantes*».

203. El P. Galindo destaca els membres de la casa d'Àustria, Savoia, Gonçaga, Palatinat, comte de Flandes, duc de Baviera, etc. La llista de dames principesques és molt més extensa que no pas la de «Sereníssimos Príncipes y otros títulos». El P. Galindo esmenta com a pertanyents al terç orde servita en primer lloc «La Venerable Ana-Juliana Gonzaga Archiduquesa de Austria [objecte de la primera biografia de «*Norte de Congregantes*»]; Cathalina de Austria; Adelayde de Saboya, Duquesa de Baviera; Ana de Orlans [sic], Duquesa de Retz; Ana-Beatriz de Este, Duquesa de la Miràndola; Ana-Isabel, Duquesa de Màntua; Catalina de Mèdicis, Princesa de Toscana; Claudia Mèdicis, Archiduquesa de Austria; Clara-Isabel, Princesa de Austria [...]; Dorothea-Sofia Neoburgo, Duquesa de Parma; Isabel Gonzaga, Duquesa de Sabioneta», etc.

de Guara. El Ilmo. Señor D. Francisco Blanes, Conde de Centellas. El Ilmo. Señor D. Josep Rubí y Boxadós, Marqués de Rubí. El Ilmo. Señor D. Juan Boxadós y de Pinós, Conde de Sabellá. El Ilmo. Señor D. Anton Çarriera, Conde de Saltera, &c.,²⁰⁴ i entre els membres femenins de la noblesa pertanyents a les Congregacions dels servites hi havia les següents dames: «La Exma. Sra. D^a. Ana Garrasa, Duquesa de Medina de las Torres y de Sabioneta. La Exma. Sra. D^a. Mariana de Guzmán, Duquesa de Medina Sidonia y Medina las Torres. La Exma. Sra. D^a. Josepha Benavides, Marquesa de Villena. La Exma. Sra. D^a. Mariana Benavides y Aragón, Marquesa de Aytona. La Exma. Sra. D^a. Josepha de Borja, Duquesa de Alvaldelista. La Exma. Sra. D^a. Dorothea Teserclats y de Telli, Marquesa de Canales. La Exma. Sra. D^a. Gregoria de Abarca, Condesa de la Rosa. La Ilma. Sra. D^a. Cayetana de Cordellas, Condesa de Tatembach. La Ilma. Sra. D^a. Maria Descatllar, Marquesa de Besora. La Ilma. Sra. D^a. Regina Rubí, Marquesa de Rubí. La Ilma. Sra. D^a. Jusepa de Ros y Sorrivas, Condesa de San Feliu. La Ilma. Sra. D^a. Francisca Lasso de Vega, Marquesa de Mora y Condesa de Fuentes. La Ilma. Sra. D^a. Mariana de Moncada y Benavides, Condesa de Osona, &c.»²⁰⁵

Els tercerols servites a Catalunya tenen el seu inici fundacional a Girona l'any 1687 [s'ubicaren a l'església de Santa Caterina màrtir de l'Hospital. El primer Corrector fou el Canonge Penitencier de la Catedral, i en fou nomenat Prior a l'Ardiaca de l'Empordà]; el 1689 es fundà una congregació de tercerols servites a Vic [amb l'assistència del bisbe Antoni Pasqual, terciari servita], i l'any 1690 s'erigí una congregació de tercerols servites a la capella de l'Hospital de Solsona, i el 1685 a Martorell (segurament a la parròquia). L'any 1687 es fundà la congregació de Sant Hipòlit de Voltregà (junt amb les de Mataró, Hostalric i Figueres). Els anys 1693 i 1694 és quan els tercerols servites assoleixen la seva màxima expansió al Principat amb diverses fundacions; de primer, el 1693, es fundà una congregació de tercerols a l'església parroquial de Cardona, semblantment a Igualada, i també: a l'església de Nostra Senyora del Socós de Vilafranca del Penedès, a Berga i Bagà [en aquesta darrera població «en la Capilla de N.S. del Rosario, a extramuros de la Villa de Bagá»], a Caldes de Montbui i Sitges. L'any 1694 es registren les fundacions de la Bisbal, Vilanova de Cubelles, l'Arbóç, el Vendrell, Esparreguera (i segons sembla les

204. Vg. N. GALINDO, *Norte de Congregantes* (Barcelona 1700), Introd., s.f.

205. *Ibidem*, Introd, s.f.

de: Sant Sadurní de Subirats, Bellpuig, Torà i Torroella de Montgrí). L'any següent es fundà a Valls a l'església de St. Antoni Abat (1695). Les fundacions restants de fraternitats de terciaris realitzades pels servites [normalment les congregacions s'erigien a les esglésies parroquials, o a les capelles dels Hospitals municipals] tenen lloc durant el segle divuitè: l'any 1700 hi ha la fundació de la Congregació dels Dolors a la Capella de St. Jaume de l'Hospital d'Olot, el 1704 es fundà a la capella de St. Miquel a la ciutat de Manresa, i el 1718 tenen lloc les fundacions de Palafrugell (a la nova capella de l'Hospital), Peralada i sembla, també, a la Seu d'Urgell. L'any 1730 es fundà una congregació a la capella de l'Hospital d'Oliana (però amb els exercicis de pietat a la parròquia fins a l'ampliació de dita capella) i, finalment, el 1758 s'erigí la Congregació dels Dolors a Sant Hilari Sacalm. Totes aquestes fundacions estaven autoritzades pel provincial «de la Sagrada Religión de los Siervos de María en España» (amb residència a Barcelona) i, malgrat la clericalització de les congregacions servites, on els correctors i priors dels tercerols seglars solien ser nomenats de la clerecia secular, a les juntes hi havia seglars amb representació i ofici.²⁰⁶

Tercerols trinitaris i mercedaris

Finalment uns mots a propòsit dels *terciaris trinitaris i mercedaris*. Des dels orígens de l'orde trinitari (i també mercedari), existiren seglars d'ambdós sexes agregats a l'orde compartint-ne iniciatives i espiritualitat, tot i que «oficialment» no consta que fossin terciaris en el sentit estricte, assolirien finalment el reconeixement pontifici com a terç orde trinitari l'any 1751. Els seguidors seglars de l'orde trinitari vestiren l'escapulari de la Santíssima Trinitat i observaven la Regla i uns Estatuts propis prescrits al llarg de l'època medieval i moderna; la gran embranzida, tanmateix, tingué lloc durant el segle XVIII quan les associacions seglars dels trinitaris foren reconegudes equiparades als

206. Aquestes dades, les hem tretes del Ms: *Libro de las fundaciones de Congregaciones de los Dolores*, [servat a l'ACA, *Monacales-Hacienda*, Vol. 4149]. Els servites, des de Barcelona, gestionaren també les fundacions de les congregacions dels Dolors de Segòvia (el 1667, la primera de totes), l'any 1668 a Granada, i el 1694 a Màlaga (aquesta «en el Colegio de PP. Clérigos Menores»), tal com ho testifica aquest «Libro de las fundaciones». No s'esmenta la fundació de Badalona, efectuada l'any 1723.

terciaris. Entre els tercerols de l'orde trinitari hi destaquen les figures de Sant Vicenç de Paül i St. Benet-Josep Labre, entre d'altres, segons podem llegir a les ratlles introductòries dels estatuts d'una associació d'Algorta de trinitaris seglars.²⁰⁷ De fet els grups de seglars que es configuraren entorn dels convents de trinitaris s'assemblen més a les confraries i Pies Associacions més que no pas als tercerols, tal com podem palesar-ho als estatuts ara al·ludits: «esta Pía Asociación, al proponerse tributar y propagar el culto, devoción y amor de la Santísima Trinidad, entiendo que se propone el fin más elevado de la religión cristiana»²⁰⁸ i, a semblança dels terciaris durant l'època moderna, havien de vestir l'escapulari de l'orde sobretot durant les funcions litúrgiques, si bé ja des de finals de la centúria passada aquest escapulari es podia substituir per una medalla.²⁰⁹ També, a semblança dels tercerols d'època moderna, els trinitaris seglars [que tant se'ls anomena oblats com terciaris i, més abundantament, confreres] havien de participar a les processons²¹⁰ que organitzava l'associació, assistir a les novenes, combregar els dies de comunió general,²¹¹ etc.

Pel que fa als mercedaris, Sant Pere Nolasc concedí ja moltes cartes de germandat a seglars especialment sensibles a les necessitats dels captius, que col·laboraven econòmicament a la redempció de captius i, en aquest sentit, l'incipient origen del terç orde mercedari es podria remuntar ja a l'any 1234 quan, a la ciutat de Girona, el senyor Ferrer del Portell i la seva esposa s'oferiren a Sant Pere Nolasc com a germans cedint llurs béns, després de la mort, per a la redempció de captius. Al llarg de l'època moderna els terciaris mercedaris obtingueren diversos

207. Vg. *Estatutos de la Pía Asociación de Desagravios y Adoración Perpetua a la SSma. Trinidad establecida en el convento de PP. Trinitarios de Algorta* (Bilbao 1921), f. 3.

208. *Ibidem*, p. 5.

209. *Ibidem*, p. 6: «Llevarán consigo interiormente el escapulario o medalla que le sustituya, y exteriormente, siempre que asistan a las funciones públicas de la Asociación».

210. Pel que fa a l'organització d'aquests cultes durant els segles moderns, Vg.: *Ceremonial del Orden Calzado de la Santísima Trinidad, redención de cautivos*. Imp. J. Ibarra, Madrid 1780.

211. *Estatutos de la Pía Asociación de Desagravios...*, p. 7: «es obligación de los Confrades: Asistir a la Novena solemne de la Santísima Trinidad, que empezará todos los años el viernes antes de Pentecostés, y a la comunión general en su fiesta. Asistir a la misa y comunión general los segundos domingos de cada mes. Concurrir al Trisagio solemne [...] Rezará todos los días el Santo Trisagio o parte de él en honor de la Santísima Trinidad, para que venga su reinado al mundo, etc.»

privilegis pontificis, el principal dels quals fou concedit el 1690 pel papa Alexandre VIII en què es concedien els mateixos privilegis que llavors gaudien els terciaris franciscans, concessió ratificada el 1725 pel papa Benet XIII amb la Butlla «Aeternus aeterni Patris Filius», en què els mercedaris seglars quedaven equiparats als tercerols dels altres ordes mendicants.²¹² Els terciaris de la Mercè es distingiren tothora per l'atenció als cristians captius²¹³ organitzant a Barcelona una de les primeres companyies d'assegurances, on els inscrits eren alliberats immediatament amb els béns propis de la germandat creada l'any 1732, a inicis del segle divuitè,²¹⁴ que coincideix amb el moment de més gran puixança dels tercerols mercedaris.²¹⁵ Per a conèixer la vida dels terciaris de la Mercè, tenim una font insubstituïble i de gran riquesa de continguts, publicada a inicis del segle XVIII a la ciutat de Tortosa,²¹⁶ a través de la

212. Durant el segle XVIII es publicaren obres apològiques vindicatives de l'antiguitat del terç orde mercedari, la principal de les quals és la que escriví BERNARDO DE CORBERA, *Breve noticia histórica de la antigüedad y origen de la Venerable Orden de Penitencia de Nuestra Señora de la Merced y Redención de Cautivos*, (València 1736).

213. «[los terciarios han de] propagar las tradiciones y glorias de la orden, y orar por sus necesidades, especialmente por los pobres cautivos y las benditas ánimas del purgatorio, y contribuyendo con limosnas a la dilatación de la fe católica entre los infieles», [citat de: *Método para entrar y profesar en la Tercera Orden de Penitencia de Nuestra Señora, María SS[antísima] de la Merced*, Tortosa, s.d., p.52].

214. Vg.: *Ordinacions de la nova germandat de rescat instituïda y fundada en lo convent del Real y Militar Orde de N[ost]ra S[en]yora de la Mercè, Redempció de Ca[p]tius, de la Ciutat de Barcelona*. Barcelona, Imp. Surià. 1732. A les pàgines introductòries s'especifica la motivació d'aquesta «nova germandat» per al rescat dels captius cristians: «[per a] tenir anticipats y efectius los caudals, a fi y efecte que pogan rescatar-se los germans esclaus ab la major brevetat y puntualitat; per ço és ordenat y estatuhit: que los qui voldran ser participants del benefici de dita germandat, y per lo tant entrar y ser escrits en ella, degan pagar en lo dia que se fan inscriurer, catorze sous (moneda barcelonesa) de entrada; y després en cada any, set sous de limosna y corresponsió anual de set sous, etc.»

215. Durant l'exclaustració, i sobretot en els anys de la restauració de la vida mercedària a casa nostra, es recopilà tota la legislació i ritual propis dels terciaris de la Mercè. Vg., principalment: *Compendio de las Constituciones de la VOT Mercedaria de Valencia* (València 1846) i la *Regla y Constituciones, Ritual, Oficio y Sumario de Indulgencias de la Venerable Orden Tercera de la Merced* (Roma 1923).

216. Vg.: *Método para entrar y professar en la Tercera Orden de Penitencia de Nuestra Señora, María SS. de la Merced, o Misericordia, Redención de Cautivos cristianos. Con un breve compendio de la Regla, Constituciones i egercicios que deven practicar y observar los que están alistados en ella, para poder ganar muchas gracias o indulgencias que los Sumos Pontífices han concedido*. Tortosa, Imp. J. Cid, s.d.

qual sabem que l'edat mínima d'ingrés exigida als postulants del terç orde mercedari eren 16 anys i havien de ser «de buen porte de vida y cristianas costumbres»²¹⁷ i, a semblança dels tercerols franciscans, també tenien prohibida l'assistència a espectacles, jocs i curses de braus: «que no frecuente lugares sospechosos, o de ir a juegos, bailes, comedias, toros, combites profanos y fiestas mundanas, porque todas estas cosas son repugnantes con el nombre de Tercera Orden de Penitencia».²¹⁸ Havien de fer un any complet de noviciat²¹⁹ i durant el segle XVIII ja no vestien hàbit talar, sinó l'escapulari com la majoria dels tercerols dels altres ordes mendicants.²²⁰ La professió al terç orde mercedari es realitzava en mans del P. Comanador, amb el compromís de reformar la vida i costums: «La Profesión que hacen los Hermanos de esta Tercera Orden, consiste en una promesa que hace el que profesa a Dios, a María-Santísima de la Merced y al Patriarca San Pedro Nolasco, en manos del que da la profesión, de enmendar la vida y costumbres en mejor».²²¹ La Regla que seguien era una adaptació de la del terç orde agustinià: «La Regla de Esta Tercera Orden es la de N.P.S. Agustín, que profesa y guardan los Religiosos y Religiosas de la Primera y Segunda Orden de N.S. de la Merced»,²²² i durant el segle XVIII mantingueren alguns aspectes penitencials

217. *Método para entrar...* p. 13

218. *Ibidem*, pp. 13-14 A principis d'aquest segle els tercerols de la Mercè tenien encara unes prohibicions semblants. Vg.: *Regla y Constituciones, Ritual, Oficio y Sumario de Indulgencias de la Venerable Orden Tercera de la Merced*, (Roma 1923) p. 32: «El mundo se menosprecia huyendo de sus pompas y vanidades, de espectáculos y reuniones peligrosas, frecuentando los sacramentos, ejercitando la mortificación cristiana».

219. *Ibidem*, Cap. VI, p. 19: «Tienen los Terciarios de esta Tercera Orden [Mercedaria] un año entero de noviciado. En este año han de dar buena prueba de ser verdaderos los propósitos que manifestaron quando pidieron ser admitidos», i durant el temps de noviciat (a semblança dels tercerols franciscans) havien de fer el testament; *Ibidem*, p. 21: «ordenar testamento en este año de noviciado, si cómodamente puede hacerlo».

220. *Ibidem*, Cap. V, p. 18: «luego sin moverse le vestirán el Santo Escapulario, con las Ceremonias acostumbradas».

221. *Ibidem*. Cap. IX, p. 24. Els terciaris de la Mercè tenien el costum de servir per a l'amortallament la candela encesa durant el moment d'emetre la professió: «Prevenirá [el novici] dos candelas, que debe llevar la una para la Capilla [de la V.O.T.], y la otra se la llevará bendecida a su casa y la guardará para que arda en la hora de su muerte, y también podrá encenderla en las tempestades malignas»; *Ibidem*, Cap. VIII, p. 23.

222. *Ibidem*, p. 31 ss.: «Resumen de la Regla de San Agustín, que es todo y solo lo que pertenece a los de la Tercera Orden».

(sobretot pel que fa als àpats)²²³ aconsellant tothora sobrietat i moderació,²²⁴ i com a la resta dels tercerols, tal com s'ha dit més amunt (en un moment en què pràcticament ja no es vestia hàbit talar,²²⁵ ans només l'escapulari),²²⁶ s'exigia als membres del terç orde mercedari que vestissin amb modèstia: «que el vestido no sea notable, o demasiadamente curioso, ni pongan mira en agradar y parecer bien con los vestidos, sino con las costumbres»,²²⁷ i com a d'altres fraternitats de la VOT hi havia una minoria de membres eclesiàstics entre la gran majoria seglar,²²⁸ amb compromisos de pregària, en especial l'oració mental.²²⁹ Les obligacions a

223. Ibidem, p. 32: «que [los terciarios] domen y mortifiquen su cuerpo con los ayunos y abstinencia de comida y bebida que permita la salud, y quien no pudiere ayunar, no tome cosa alguna fuera de la hora de comer». Efectivament, dejunaven els temps assenyalats per l'Església, i també tots els divendres i dissabtes de l'any, a excepció del temps pasqual: «Deberán ayunar pues, a más de los días que manda la Iglesia, todos los viernes y sábados del año, en reverencia a Jesús los viernes y en reverencia de María los sábados, fuera del tiempo Pascual en que no se ayuna»; Ibidem, p. 40. A més dels dejunis, mantingueren mortificacions corporals com la deixuplina setmanal cada divendres: «También tomarán la mortificación de la disciplina todos los viernes del año, fuera del tiempo Pascual; y en la Quaresma los miércoles y los viernes»; Ibidem, p. 41.

224. Ibidem, p. 41: «En todo tiempo serán templados en la comida y bebida, no buscando en ello el deleite o satisfacción del apetito, sino de conservar la vida para servicio y gloria de Dios».

225. Ibidem, p. 30: «aquí solo se pondrá lo que es adaptable y común a los Terciarios de uno y otro sexo, que con el Escapulario pequeño y oculto viven en sus casas.»

226. Ibidem, Cap. IX pp. 49-50: «Este Escapulario debe tener la forma acostumbrada y ordinaria; que es de dos pedazos de estameña, o de cualquiera otra tela de lana blanca, unidas para que las dos extremidades con dos cintas, también blancas, con el escudo o insignia de la Orden [...] El modo más propio de llevar el Escapulario es llevar la una parte al pecho y la otra a las espaldas».

227. Ibidem, p. 32. A principis d'aquest segle es concedí als tercerols de la Mercè de vestir segons la condició social, però amb senzillesa i sense orgull; Vg.: *Regla y Constituciones...* (Roma 1923) p. 32: «vistiendo cada cual según su posición social, pero con sencillez y sin orgullo».

228. Ibidem: cap.III, p.35: «Del rezo de los Terciarios Eclesiásticos»; cap. IV, p. 37: «Del rezo de los Terciarios Seglares», (els seglars havien de resar l'Ofici Parvo de la Mare de Déu, i si no sabien llegir podien suplir-lo amb la recitació d'un determinat nombre de parenostres).

229. Ibidem, Cap.IV, p. 39: «Es la Oración mental el fundamento de toda la vida espiritual, por lo qual nuestros terciarios cuidarán cada día de tener a lo menos media hora que, no pudiendo tenerla toda seguida, la podrán dividir en dos o tres ratos». A més tenien aconsellada la participació diària a la Santa Missa i la pràctica quotidiana de l'examen de consciència abans del descans nocturn.

què es comprometien els terciaris de la Mercè (i també els dels altres ordes mendicants) no obligaven sota pena de pecat mortal: «Es verdad que muchos no podrán cumplirlo, pero no se turben ni se angustien; ni por eso dejen de entrar en la Tercera Orden, porque dejado a parte que ninguna de estas cosas obliga a pecado, ni aun venial, el Padre director de la Tercera Orden tiene facultad para dispensarlo o conmutarlo en otra obra más acomodada al estado o modo de vivir cada uno, o en alguna limosna o obra pía».²³⁰ Malgrat això, no vol pas dir que s'acceptés a tothom indiscriminadament, ans sempre es practicaven les informacions necessàries sobre el tarannà dels candidats, àdhuc en temps més recents,²³¹ i en època moderna ja no es podia pertànyer simultàniament a fraternitats de tercerols d'altres ordes religiosos sense dispensa pontifícia.²³² La direcció de la fraternitat era compartida pel P. Moderador [o director, sempre un sacerdot mercedari] i el Comanador, el qual «debe ocupar siempre el primer puesto en la Orden Tercera y presidir todos sus actos al lado del Moderador».²³³ Durant el segle XVIII existí a Barcelona, al costat del terç orde, la «Germandat i Confraria de N.S. de la Mercè», integrada exclusivament per homes i amb una forta dimensió assistencial a favor dels malalts a través dels infermers de la confraria, dirigida per una «dotzena» de prohoms que eren elegits per insaculació,²³⁴ on hi havia (en la primera junta) un doctor en drets, un

230. *Ibidem*, p. 41

231. Vg.: *Regla y Constituciones, Ritual, Oficio y Sumario de Indulgencias de la Venerable Orden Tercera de la Merced*, (Roma 1923), Cap. III, p. 28: «Consistiendo todo el bien de la Orden Tercera en las buenas cualidades de cuantos en ella son recibidos, debe tenerse gran cautela y circunspección en este punto, no olvidándose que el aumento de la misma no consiste en el número sino en la bondad de sus miembros; y que es preferible admitir pocos, pero fervorosos y amantes de la Religión, que no aceptar sin más a todos los que se presentasen»; i més detalladament a la p. 37 hi llegim que no podien ésser admesos entre els terciaris mercedaris «los que hubieren quitado la fama a otro o los bienes, o tuviese rencor o enemistades; asimismo todo el que tiene costumbre de decir palabras indecentes, frecuente lugares sospechosos, asiste a juegos y bailes, convites profanos y fiestas mundanas».

232. *Ibidem*, Cap. II, p.39: «Los Terciarios de otras órdenes no pueden ser admitidos en la nuestra, sin dispensa apostólica; podrán satisfacer a su devoción llevando el escapulario de la Merced en calidad de Cofrades».

233. *Ibidem*, Cap. IV.

234. ACA, *Monacales-Hacienda*, Leg. 307, s.f.: *Fundació y Ordinacions de la Germandat y Enfermeria dels Esclaus de número de Maria Santissima en lo Convent de la Mercè de Barcelona*, (Any 1746).

adroguer, un botiguer de teles, un procurador, tintorer de draps, un candeler de cera i un fuster, etc.²³⁵ sota la presidència de «Fr. Ramon Soler, Prior de dit Convent, i lo Egregi Sr. Joan de Çagarriga i Reart, comte de Crexell, Prior de la Confraria»;²³⁶ una consolidada associació de fidels que desenvolupava l'assistència mèdica als seus confreres, nascuda també sota l'influx del terç orde de la Mercè de Barcelona, a semblança d'aquella mena de «Companyia» d'assegurances de vida (ja al·ludida més amunt), que havia nascut per afrontar les temudes ràtzies a les costes catalanes.

RECAPITULACIÓ I MOTS CONCLUSIUS

A través d'aquest article sobre els diversos grups de terciaris seglars hem abastat aquesta primera aproximació de conjunt als esmentats grups de seglars que, mantenint-se aferrissadament en la condició laïcal i secular, gaudien durant l'època moderna d'alguns dels privilegis de l'estament eclesiàstic pel fet de professar com a terciaris. Tot esperant haver contribuït a un millor coneixement de la història de la societat catalana durant els segles xvii i xviii, acabo aquests mots recapitulatius tot agraint, cordialment, al malaguanyat professor i amic Enric Riera Fortiana (†) l'interès i estímul que tothora manifestà envers les meves primeres recerques sobre aquesta suggestiva (i tan poc investigada)

235. Apareixen gran diversitat d'oficis: cinter, lapidaire, sabater, sastre, passamaner, vidrier, velluter, esparter, revenedor, xocolater, hortolà, etc. (detallats a «Individus de la Germandat, ab sa entrada y pagos», a ACA, *Monacales-Hacienda*, Leg. 397, s.f.); per exemple, a la «dotzena» elegida l'any 1761 hi havia: un procurador, un veler, un corredor d'orella, un armer, un comerciant, un matalasser, un fuster i un argenter (Ibidem: «Consell General de la Germandat y Infermeria dels Esclaus de Ntra. Sra. de la Mercè celebrat ab permís del Illtre. Sr. Vicari General lo dia 22 de janer de 1761 en la Aula Capitulat de la Parroquial Iglesia de Santa Maria del Mar»).

236. Per a les insaculacions hi havia tres bosses: la de menestrals, ciutadans honrats i cavallers. Pel que fa als darrers aquests eren: «Dn. Joan de Fivaller, Dn. Joan de Sentmanat y de Boixadors, Dn. Joseph Xammar y Pinós, Dn. Ignasi de Castellà y Desbach, Dn. Francisco de Despujol y Descatllar, Dn. Joan de Çagarriga, Dn. Francisco de Sentmenat, Dn. Joseph de Copons y Oms, Dn. Menna de Sentmenat y de Ribera, Dn. Joseph de Portell y Peyxolí, Dn. Ramon-Ignasi de Copons y de Ivorra, Dn. Domingo-Félix de Mora y Areny, Dn. Francisco-Carlos de Herrera, Dn. Pau de Potau», [Ibidem: «Nota dels insaculats en la bolsa de Cavaller de la Confraria de N.Sra. de la Mercè»].

temàtica de la història de la societat en època moderna, protagonitzada pels diversos grups de tercerols de casa nostra; regracio, també, al Dr. Pere Molas Ribalta l'entusiasta acollida que donà als resultats de les primerenques incursions a propòsit de la història dels tercerols en època moderna a la revista «Pedralbes», i finalment agraeixo al bon amic i col·lega Dr. Ramon Corts i Blay l'interès i acollida de la present investigació històrica a les pàgines d'*Analecta Sacra Tarraconensia* que, amb tant de zel i eficàcia, dirigeix a benefici dels estudiosos de la història eclesiàstica.